

**Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie
van allochtonen**

250

Onderzoek en beleid

Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen

Een theoretische verdieping en een thematische verbreding van de Integratiekaart 2006

R.P.W. Jennissen (red.)

J. Oudhof (red.)

Centraal Bureau voor de Statistiek

Boom Juridische uitgevers

Wetenschappelijk Onderzoek-
en Documentatiecentrum

Onderzoek en beleid

De reeks Onderzoek en beleid omvat de rapporten van onderzoek dat door en in opdracht van het WODC is verricht.

Opname in de reeks betekent niet dat de inhoud van de rapporten het standpunt van de Minister van Justitie weergeeft.

Exemplaren van dit rapport kunnen worden besteld bij het distributiecentrum van Boom Juridische uitgevers:

Boom distributiecentrum te Meppel

Tel. 0522-23 75 55

Fax 0522-25 38 64

E-mail bdc@bdc.boom.nl

Voor ambtenaren van het Ministerie van Justitie is een beperkt aantal gratis exemplaren beschikbaar.

Deze kunnen worden besteld bij:

Bibliotheek WODC, kamer KO 14

Postbus 20301, 2500 EH Den Haag

Deze gratis levering geldt echter slechts zolang de voorraad strekt.

De integrale tekst van de WODC-rapporten is gratis te downloaden van www.wodc.nl.

Op www.wodc.nl is ook nadere informatie te vinden over andere WODC-publicaties.

© 2007 WODC

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978 90 5454 874 4

NUR 741

Voorwoord

Sinds 2004 werken het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) samen aan de ontwikkeling van een Integratiekaart. Op verzoek van de toenmalige Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie is een instrument ontwikkeld met behulp waarvan de integratie van allochtonen van de eerste en de tweede generatie door de tijd heen gevolgd kan worden. De eerste proeve van een Integratiekaart verscheen in 2004, gevolgd door de Integratiekaart 2005. Voor u ligt de uitgebreidere boekvorm van de Integratiekaart 2006. In de onderlinge samenwerking tussen WODC en CBS ligt in de bijdrage van het CBS het accent vooral op de statistische gegevens, terwijl het inhoudelijke interpretatiekader een grotere nadruk heeft in de WODC-bijdrage.

De Integratiekaart schetst een beeld van de positie van groepen allochtonen op verschillende maatschappelijke terreinen, en van de ontwikkelingen daarin in de tijd. Hierdoor ontstaat meer inzicht in het proces van integratie. Wij doen dit enerzijds door trends te beschrijven, met aandacht voor zowel oud- als nieuwkomers, en anderzijds door cohorten nieuwkomers vanaf hun binnenkomst in Nederland gedurende langere tijd te volgen.

In vergelijking met de vorige editie omvat de Integratiekaart 2006 én daarmee ook deze boekuitgave informatie waarover we nog niet eerder konden beschikken. Het gaat met name om gegevens inzake zorggebruik, Cito-toetsgegevens, informatie over deelname aan het voortgezet onderwijs en het mbo, voortijdige schooluitval vanuit het voortgezet onderwijs, het type economische activiteit, de ontmoetingskansen van allochtonen op scholen en in bedrijven en nieuwe politiecontacten van eerder geverbaliseerden.

Hieruit blijkt dat de kansen op ontmoetingen met autochtonen in de woonomgeving, op school en in bedrijven voor Turken en Marokkanen kleiner zijn dan voor Surinamers of Antillianen. Ook wordt zichtbaar dat niet-westerse allochtonen er nog niet in slagen om in dezelfde mate als autochtonen de kansen in het onderwijs te gebruiken om daarmee hun uitgangspositie voor integratie te verbeteren, hoewel er wel enige voorde-lingen zijn te bespeuren, vooral onder de vrouwen.

Naast de auteurs hebben ook diverse anderen een zeer gewaardeerde bijdrage geleverd aan de publicatie. Als eersten noemen we dr. M.R.J. Crul, dr. W.L.J.M. Devillé, en dr. P.T.M. Tesser die als leden van de leescommissie eerdere versies van de tekst hebben voorzien van kritisch en constructief commentaar. Voorts verdienen ook vermelding de bijdragen van dr. B.F.M. Bakker, H. Abrahamse, R. Aidala, dr. D.H. de Bakker, drs. G.E.J. Besjes, dr. L. van Dijk, drs. F. Ghianni, K.F.J.M. van der Heide,

R.C. Kapel, drs. M.J. Kok, drs. J. Moester, J.J.M. Nicolaas, A. Oosterwaal,
drs. P.R. Smit, dr. R.A. Verheij, drs. W.M.A. Weltens en dr. A. Zorlu.

Directeur WODC
Prof. dr. F.L. Leeuw

De Directeur-Generaal van de Statistiek
Drs. G. van der Veen

Inhoud

1	Achtergronden van de Integratiekaart	11
	<i>R.P.W. Jennissen, F.L. Leeuw en M.H.C. Kromhout (WODC)</i>	
1.1	Aanleiding en doel	11
1.2	Omschrijving van het begrip 'integratie'	12
1.3	Integratie theoretisch beschouwd	12
1.4	Methode en indicatoren	18
1.5	Lokale en Europese Integratiekaarten	20
1.6	Opzet van het boek	21
2	Trends in de positie van niet-westerse allochtonen	23
	<i>H.N. van der Vliet, M.C.C. Wageveld en M.J. Garssen (CBS)</i>	
2.1	Inleiding	23
2.1.1	Actuele bevolkingssamenstelling	23
2.1.2	Bevolkingsontwikkeling	24
2.1.3	Regionale spreiding	27
2.1.4	Bevolkingssamenstelling naar leeftijd	27
2.1.5	Opbouw hoofdstuk	28
2.2	De jongeren	29
2.2.1	Onderwijs	29
2.2.2	Tienermoeders	30
2.2.3	Werk	31
2.2.4	Uitkeringsafhankelijkheid	35
2.2.5	Criminaliteit	36
2.2.6	Conclusie	36
2.3	De 25- tot 45-jarigen	37
2.3.1	Vruchtbaarheid	37
2.3.2	Huwelijken	39
2.3.3	Werk	39
2.3.4	Uitkeringsafhankelijkheid	43
2.3.5	Conclusie	45
2.4	De 45-plussers	47
2.4.1	Werk	47
2.4.2	Uitkeringsafhankelijkheid	49
2.4.3	65-plussers	50
2.4.4	Ziekte en sterfte	52
2.4.5	Conclusie	53
2.5	Slotbeschouwing	54
3	Allochtonen in het onderwijs	57
	<i>R.P.W. Jennissen (WODC), M.I. Hartgers (CBS)</i>	
3.1	Inleiding	57
3.2	Prestaties in het basisonderwijs	59
3.3	Deelname aan het voortgezet onderwijs	61
3.4	De keuze van sector en profiel in het voortgezet onderwijs	62

3.5	Slagingspercentages van eindexamenkandidaten in het voortgezet onderwijs	65
3.6	Voortijdig schoolverlaten vanuit het voortgezet onderwijs	69
3.7	Deelname aan het mbo: bol en bbl	71
3.8	Sectorkeuze in het mbo	72
3.9	Deelname aan het mbo uitgesplitst naar het niveau van de opleiding	73
3.10	Instream in het hoger onderwijs	74
3.11	Studiekeuze in het hoger onderwijs	77
3.12	Diplomaverwerving in het hoger onderwijs	79
3.13	Slotbeschouwing	85
4	Arbeidsmarkttransities van de niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002	87
	<i>R.P.W. Jennissen (WODC), J. Oudhof (CBS)</i>	
4.1	Inleiding	87
4.2	De immigratiecohorten 2001 en 1999 in de tijd gevolgd	88
4.3	Determinanten van het verwerven van een arbeidsmarktpositie	94
4.3.1	Dynamische binaire logistische modellen ter verklaring van de kans op werk	94
4.3.2	Dynamische multinomiale logistische modellen ter verklaring van de kansen op werk en een uitkering	97
4.4	Slotbeschouwing	101
5	Contacten tussen allochtonen en autochtonen	103
	<i>E. Uiters (WODC)</i>	
5.1	Huwelijken tussen allochtonen en autochtonen	103
5.2	Huwelijken van allochtonen met een partner uit het land van herkomst	105
5.3	Aandeel niet-westerse allochtonen in de woonbuurt	107
5.4	Aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen	109
5.5	Aandeel niet-westers allochtone collega's	112
5.6	Slotbeschouwing	114
6	Zorggebruik in de huisartspraktijk	115
	<i>A. Volkers (NIVEL), A. Bus (CBS), E. Uiters (WODC)</i>	
6.1	Inleiding	115
6.2	Methode	119
6.3	Onderzoekspopulatie	121
6.4	Contact met de huisarts	121
6.4.1	Contact met de huisarts per herkomstgroep	121
6.4.2	Contact met de huisarts naar leeftijd en geslacht	122
6.4.3	Contact met de huisarts in relatie tot sociaal-economische status	125
6.4.4	Generatieverschillen in contact met de huisarts	125

6.5	Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg	127
6.5.1	Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg naar herkomstgroep	127
6.5.2	Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg naar leeftijd en geslacht	128
6.5.3	Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg in relatie tot sociaal-economische status	128
6.5.4	Generatieverschillen in het aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg	130
6.6	Medicijngebruik	131
6.6.1	Medicijngebruik per herkomstgroep	131
6.6.2	Medicijngebruik naar leeftijd en geslacht	132
6.6.3	Medicijngebruik in relatie tot sociaal-economische status	135
6.6.4	Generatieverschillen in medicijngebruik	135
6.7	Aantal voorschriften bij medicijngebruik	137
6.7.1	Aantal voorschriften bij medicijngebruik per herkomstgroep	137
6.7.2	Aantal voorschriften bij medicijngebruik naar leeftijd en geslacht	138
6.7.3	Aantal voorschriften bij medicijngebruik in relatie tot sociaal-economische status	139
6.7.4	Generatieverschillen in het aantal voorschriften bij medicijngebruik	139
6.8	Conclusies en beschouwing	141
7	Criminaliteit	147
	<i>M. Blom en R.P.W. Jennissen (WODC)</i>	
7.1	Door de politie geregistreerde verdachten	150
7.2	Criminaliteit, demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken	153
7.3	Leeftijd en (geregistreerde) criminaliteit	155
7.4	Recidive	156
7.5	Slotbeschouwing	161
8	Slotbeschouwing	163
	<i>FL. Leeuw, R.P.W. Jennissen, M.H.C. Kromhout (WODC)</i>	
8.1	'Stand en loop' van de Integratiekaart	163
8.2	Belangrijke demografische trends	164
8.3	Bevindingen geordend naar hulpbronnen	166
8.4	Toekomstige ontwikkelingen	171
	Summary	173
	Literatuur	183

Bijlage 1	Privacybewaking CBS	195
Bijlage 2	Databronnen van de Integratiekaart	197

1 Achtergronden van de Integratiekaart

R.P.W. Jennissen, F.L. Leeuw en M.H.C. Kromhout (WODC)

1.1 Aanleiding en doel

De Integratiekaart vindt haar oorsprong in de reactie van het Kabinet Balkenende-II op het rapport van de Commissie Blok inzake het integratiebeleid van de voorgaande kabinetten ('Bruggen bouwen'), dat op 19 januari 2004 aan de Tweede Kamer werd aangeboden. In deze reactie merkte het toenmalige kabinet op dat een goede wetenschappelijke onderbouwing van het integratiebeleid en het monitoren van de uitkomsten van het beleid van groot belang zijn (TK, 2003-2004, 28 689, nr. 17). Het kabinet Balkenende-II onderstreepte daarbij het belang van duidelijkheid en meetbaarheid van de doelen van het beleid, om de effectiviteit van het integratiebeleid zichtbaar te kunnen maken. In dit kader kondigde de toenmalige Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie Verdonk de 'Integratiekaart' aan, die het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) aan het ontwikkelen was in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het *doel* van de Integratiekaart was – en is – om een beschrijving te geven van de maatschappelijke positie van groepen allochtonen op verschillende terreinen en van de ontwikkelingen daarin in de tijd. Dit gebeurt aan de hand van een steeds uitgebreidere set van indicatoren van economische, sociale en culturele integratie, met steeds geactualiseerde cijfers. Inmiddels is de Integratiekaart driemaal verschenen, in 2004, 2005 en 2006 (Van Rijn et al., 2004; Bijl et al., 2005; WODC en CBS, 2006).

Door de gekozen opzet is de Integratiekaart te beschouwen als een *monitoronderzoek*. Dergelijke onderzoeken bepalen met een zekere regelmaat de stand van zaken op beleidsrelevante terreinen. In Nederland bestaan op verschillende beleidsterreinen dergelijke monitoren (bijvoorbeeld de 'Armoedemonitor' en de 'Emancipatiemonitor' die door het Sociaal en Cultureel Planbureau en het CBS gezamenlijk worden geproduceerd). Een kleine tien jaar geleden wees de Algemene Rekenkamer al op het belang van monitoren om tot een doelgericht en efficiënt integratiebeleid te komen (TK 1998-1999, 26426, nr. 1-2).

In belangrijke mate bouwt de voorliggende publicatie voort op de Integratiekaart 2006. Echter, de voor beleidsonderzoek wel kenmerkende productiehectic is in 2006 gepaard gegaan met een aanzienlijke tijdsdruk op het proces van analyse en rapportage van de Integratiekaart¹. Ook kwam een aantal relevante gegevens pas na afsluiting beschikbaar. Deze omstandigheden en de behoefte in een aantal hoofdstukken wat meer aandacht aan

1 Dit had te maken met het vervroegen van de parlementaire bespreking van de begroting 2007 van het Ministerie van Justitie waarbij niet alleen het voorgenomen integratiebeleid op de agenda stond, maar ook de Integratiekaart.

analyses en verklaringen te besteden, is de achtergrond van de publicatie van het voorliggende boek.

1.2 Omschrijving van het begrip 'integratie'

De Integratiekaart sluit aan bij de omschrijving van integratie die door de toenmalige Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie werd gehanteerd in haar 'Integratiebeleid Nieuwe Stijl' (TK 2003-2004, 29 203, nr. 1).

Een groep wordt in dit beleid als 'geïntegreerd' beschouwd bij:

- beheersing van de Nederlandse taal;
- evenredige deelname aan structurele maatschappelijke terreinen;
- onderhouden van interetnische contacten;
- onderschrijven van basale Nederlandse normen.

(zie ook de Beleidsnota inzake het integratiebeleid, TK 2006-2007, 30 810, nrs. 1-2).

Het gaat hier met andere woorden om evenredige participatie van *groepen allochtonen aan de Nederlandse samenleving (sociaal-economisch, sociaal-cultureel en politiek) en om het voldoen aan de voorwaarden hiervoor (taal-beheersing, normhantering)*².

1.3 Integratie theoretisch beschouwd

Integratie kan worden beschouwd als een proces van verwerving van burgerschap en participatie in de samenleving in een drietal maatschappelijke domeinen (politiek, sociaal-economisch en sociaal-cultureel) (Entzinger en Biezeveld, 2003; Penninx, 2004). Daarbij is sprake van een wisselwerking tussen allochtonen en andere leden van de samenleving. Allochtonen leveren inspanningen om voor zichzelf kansen te creëren en te benutten om zich een positie in de samenleving te verwerven. De ontvangende samenleving biedt daartoe kansen, maar stelt ook eisen en legt restricties op. Het resultaat is een bepaalde mate van participatie aan de Nederlandse samenleving. Waar het participatie in normafwijkend gedrag

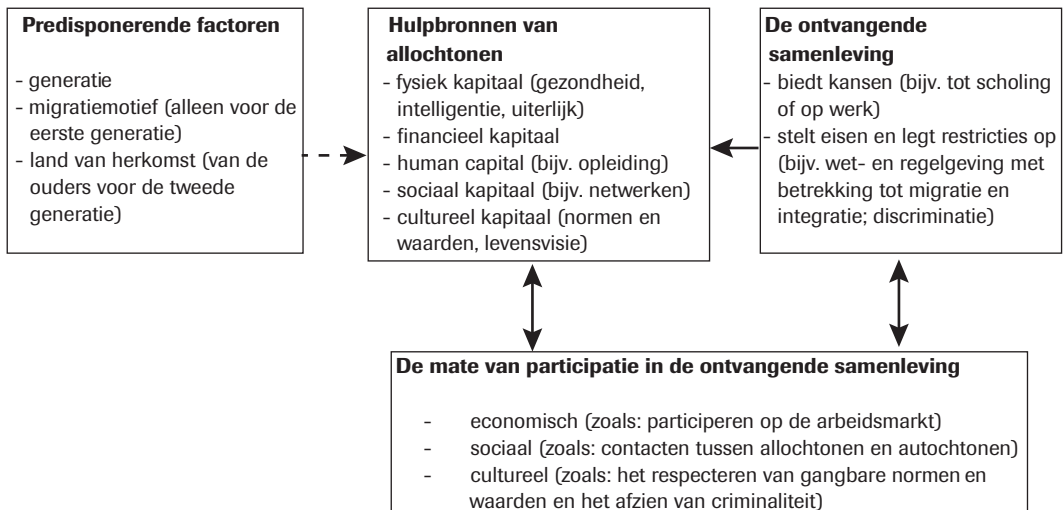
2 In de Integratiekaart worden de volgende CBS-definities gebruikt:

- autochtonen: personen van wie beide ouders in Nederland zijn geboren;
- allochtonen: personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren;
- eerste generatie allochtonen: in het buitenland geboren personen met ten minste één in het buitenland geboren ouder;
- tweede generatie allochtonen: in Nederland geboren personen met ten minste één in het buitenland geboren ouder;
- westerse allochtonen: allochtonen met als herkomstsgroepering Europa (exclusief Turkije), Noord-Amerika, Oceanië, Indonesië of Japan;
- niet-westerse allochtonen: allochtonen met als herkomstsgroepering Turkije, Afrika, Latijns-Amerika of Azië met uitzondering van Indonesië en Japan.

en in het bijzonder criminaliteit betreft, interpreteren wij dat gedrag als blijk van *non*-integratie (zie verder hoofdstuk 7).

Figuur 1.1 geeft een aantal van de voor integratie relevante maatschappelijke factoren en processen in hun onderlinge samenhang weer. In deze figuur is niet aangegeven dat de afzonderlijke hulpbronnen van allochtonen en de verschillende terreinen waarop de participatie in de ontvangende samenleving plaatsvindt, ook *elkaar* beïnvloeden.

Figuur 1.1 Integratie: relevante maatschappelijke processen en factoren

Deze figuur biedt slechts een algemeen kader. Theoretisch uitdagender is het aan te geven *waarom* de verschillende factoren relevant worden geacht bij het beschrijven en verklaren van processen die (kunnen) leiden tot integratie. Een poging daartoe doen we nu. Daarbij nemen we literatuur over verschillende soorten *kapitaal* waarover mensen bij het maken van keuzes beschikken, als belangrijk uitgangspunt. Alhoewel er ook andere theoretische kaders zijn, zoals het 'segmented assimilation model' van Portes en Zhou (1993) of de meer institutionele benadering van Crul en Vermeulen (2004), richten wij ons op kapitaalsoorten als *hulpbronnen*, dit omdat het (willen én kunnen gaan) beschikken over hulpbronnen, een belangrijke verklaring biedt voor het gedrag van mensen (allochtonen en autochtonen) in het onderwijs, de arbeidsmarkt, de zorg, de gemeenschap enz. Onderzoek van Li (2004) laat bijvoorbeeld zien dat allochtonen gebruikmaken van hun competenties en mogelijkheden (naast *financieel kapitaal*, dus hun '*human capital*') en van sociale netwerken binnen of buiten de eigen groep (*sociaal kapitaal*), om zich een positie in de samenleving te verwerven. Ook in ander onderzoek naar de relatie tussen

(im)migratie en integratie is er aandacht voor kapitaalsoorten als hulpbronnen van immigranten (vgl. bijv. de Souza Briggs, 2002; Portes, 1998).

De relatie tussen enerzijds soorten kapitaal waarover beschikt kan worden en anderzijds integratie omvat meer dan alleen gedrag van *individuen*. Zoals figuur 1.1. laat zien, beïnvloeden *kenmerken en instituties van de ontvangende samenleving de mogelijkheid* om tot kapitaalverwerving te komen. Hoe opener een samenleving is, des te groter de kans dat migranten in die samenleving – bijvoorbeeld – ‘sociaal kapitaal’ kunnen verwerven. Des te minder discriminatie er jegens allochtonen in een samenleving is, des te groter de kans dat zij – wederom als voorbeeld – financieel kapitaal kunnen verwerven. Ook eisen die de ontvangende samenleving stelt, kunnen leiden tot kapitaalverwerving. Zo vergroot een verplichte inburgeringscursus het culturele kapitaal van nieuwkomers en zal een verplichting tot het leren van de Nederlandse taal het *human capital* doen toenemen.

We onderscheiden vijf kapitaalsoorten die in directe zin invloed kunnen uitoefenen op de mate van participatie in de ontvangende samenleving, maar die ook invloed op elkaar kunnen hebben. De bekendste en als eerste door wetenschappers onderscheiden twee kapitaalsoorten zijn meer dan evident: *fysiek* en *financieel(-economisch) kapitaal*. Zonder een acceptabele mate van gezondheid en een bepaald minimum aan cognitieve vaardigheden is geen of slechts een moeilijk leven mogelijk. Liquide middelen zijn uiteraard ook van groot belang om te participeren in moderne samenlevingen.

Human capital, oftewel de kennis en vaardigheden van mensen, is onderwerp van (economische) theorievorming van met name Mincer (1958), Becker (1964) en Becker en Chiswick (1966). Ooit is deze theorie ontwikkeld om arbeidsmarktsucces in algemene zin te verklaren, maar hij is later ook met succes toegepast om verschillen in economische integratie tussen migranten uit verschillende landen te verklaren. ‘De theorie veronderstelt dat de kans op een succesvolle deelname aan de maatschappij wordt beïnvloed door de hoeveelheid *human capital* die men heeft vergaard. Hoe meer individuele kennis en vaardigheden mensen bezitten, des te succesvoller ze zullen zijn. Als mensen zich bewust zijn van het belang van *human capital* voor hun toekomstige succes, dan mogen we veronderstellen dat ze zullen investeren in de vergaring van kennis en vaardigheden’, zo stellen Levels et al. (2006, p. 141). Het beschikken over voldoende taalvaardigheden en basiskennis over de samenleving wordt algemeen gezien als voorwaarde om volwaardig te kunnen participeren in de samenleving (Chiswick et al., 2004).

Naast *human capital* bestaat ook *sociaal kapitaal*. *Sociaal kapitaal* is de mate waarin mensen gebruikmaken van sociale hulpbronnen van perso-

nen in of tussen hun netwerken en in het bijzonder die hulpbronnen die via hun 'bindingen' met autochtonen beschikbaar zijn. Sociaal kapitaal blijkt belangrijk te zijn bij het vinden van een baan, zoals Boxman (1992) en Burt (1992) aantoonde. In hun overzicht van theoretische achtergronden van – in het bijzonder – determinanten van schoolprestaties van verschillende groepen allochtonen, geven Kao en Thompson (2003; zie ook Levels et al., 2006) aan dat verschillen in de mate van sociaal kapitaal waarover herkomstgroepen beschikken, een belangrijke factor vormen bij het verklaren van de mate waarin groepen maatschappelijk integreren. Mensen die bindingen hebben met (relatief veel) anderen (door Granovetter 'the strength of weak ties' genoemd) vinden sneller een baan dan mensen die daar niet over beschikken. Burt (2004) toonde aan dat mensen die bruggen kunnen slaan tussen verschillende personen uit verschillende groepen of contexten, effectiever werken en betere ideeën³ hebben dan diegenen die niet over dergelijk sociaal kapitaal beschikken. In hun overzichtsstudie brengen Flap et al. (1998) meer positieve effecten van het beschikken over sociaal kapitaal aan het licht; organisaties die over meer van deze kapitaalsoort beschikken, hebben een grotere productiviteit, een grotere innovatiegerichtheid en een kleiner aantal conflicten.

De *vijfde kapitaalsoort* die we in het schema onderscheiden is het *cultureel kapitaal*. Met cultureel kapitaal bedoelen we in de eerste plaats de levensvisie en de daarbij behorende normen en waarden van personen⁴. Het hebben van een levensvisie die sterk afwijkt van wat gangbaar in de ontvangende samenleving is, kan een succesvolle integratie in de weg staan. Dit is echter meestal alleen het geval als deze levensvisie ook qua handelen in strijd is met of geen rekening houdt met wat gangbaar is in de ontvangende samenleving. Indien de normen en waarden van een migrant niet overeenkomen met die van de ontvangende samenleving, spreken we over *culturele deviantie*. Naast deze *culturele deviantie* kan ook *culturele dissonantie* het integratieproces belemmeren. Met *culturele dissonantie* wordt het verschijnsel bedoeld dat migranten tussen twee sterk verschillende culturen – die van het land van herkomst (van hun ouders) en die van het land waarin ze op het moment resideren – leven. Dit kan leiden tot conflicten, met name bij jongeren (Driessen et al., 2002). In die zin kan het hebben van verschillende soorten cultureel kapitaal ook een factor zijn die een negatieve invloed heeft op de mate van participatie in de ontvan-

3 Hij onderzocht dat voor zo'n 750 marketeers, waarbij betere ideeën onder andere betrekking hebben op manieren om producten 'aan de man/vrouw' te brengen.

4 De door Levels et al. (2006) genoemde 'herkomsteffecten' zijn tot op zekere hoogte met deze kapitaalsoort verbonden. Een voorbeeld van een herkomsteffect betreft de verschillende wereldbeelden van allochtonen, resp. immigranten. Levels et al. stelden de vraag in hoeverre verschillen tussen christelijke, islamitische en hindoestaanse wereldbeelden tot uitdrukking komen in de integratiekansen van immigranten. Hun hypothese, toegespitst op schoolprestaties, luidt dat deze prestaties 'verschillen naar het land van herkomst, en dat deze variantie kan worden verklaard door rekening te houden met verschillen in de religieuze samenstelling van de verschillende landen van herkomst' (p. 143).

gende samenleving. Ook het beschikken over *kennis* met betrekking tot wat de zeden, gewoonten en gebruiken zijn in de ontvangende samenleving zien wij als cultureel kapitaal, al is discussie mogelijk over de vraag of dit niet slechts een verbijzondering is van het bredere begrip '*human capital*'. Het vervolgens van die kennis gebruikmaken in het onderwijs, op de arbeidsmarkt of in de gezondheidszorg, draagt in positieve zin bij aan de kansen op integratie. De kosten die gepaard gaan met het 'cultureel' verkeerd inschatten van reacties van anderen in zakelijke of persoonlijke interacties, de daarmee gepaard gaande potentiële conflicten en het eruit resulterende verminderde vertrouwen in elkaar, verkleinen de kansen op integratie⁵. De met deze transactiekosten gepaard gaande tijd en investeringen kunnen bovendien niet op een andere manier ingezet worden⁶.

In Nederland zijn zowel 'nieuwkomers' als asielmigranten, arbeidsmigranten, gezinsherenigers en gezinsvormers, als 'oudkomers' die al vele jaren in Nederland verblijven, evenals hun kinderen, de tweede generatie allochtonen, doelgroep van het integratiebeleid. Tussen en binnen deze groepen bestaan grote verschillen in uitgangspositie, zoals in opleidingsniveau, die de mate en de snelheid van integratie en de wegen waarlangs dit proces verloopt, sterk uiteen kunnen doen lopen. Migratiemotieven zijn verder van invloed op de verblijfsstatus, toekomstverwachtingen, ambities en gerichtheid op het 'nieuwe' land, factoren die op hun beurt weer van invloed zijn op de hoeveelheid kapitaal die men vergaart. Ook onder tweede generatie allochtonen leven verschillende attitudes ten opzichte van de eigen groep en de ontvangende samenleving (Berry, 1994). Deze attitudes kunnen verschillen van die van de eerste generatie. Verder kunnen we denken aan intergenerationele effecten van de eerste op de tweede generatie allochtonen. De sociaal-economische positie van ouders is bijvoorbeeld een belangrijke voorspeller voor het schoolniveau dat hun kinderen behalen (Dronkers en De Graag, 1995; Gang en Zimmermann, 2000). Uiteraard speelt ook het land van herkomst een belangrijke rol. Zo ligt het bijvoorbeeld in de lijn der verwachting dat het culturele kapitaal van nieuwkomers uit bijvoorbeeld Suriname, een land dat een lange koloniale geschiedenis met Nederland deelt, meer aansluit bij dat van de autochtone bevolking dan dat van nieuwkomers uit Afghanistan. De rechthoek aan de linkerkant van figuur 1.1 representeert de hier geschetste verschillen tussen de subgroepen binnen de doelgroep van het integratiebeleid.

- 5 Als voorbeeld wordt wel eens een kunstenaar opgevoerd, die, omdat hij over cultureel kapitaal beschikte waar het de Fransen zeden, gewoonte en etiquette betrof (bijv. eten met mes en vork), beter in staat was zijn producten af te zetten dan de kunstenaar, die niet over deze hulpbron beschikte. Het voorbeeld maakt duidelijk dat wij cultureel kapitaal breder opvatten dan de kennis en vaardigheid die nodig zijn om aan kunst en cultuur deel te nemen.
- 6 Terluin (2001) geeft een interessant, maar niet op integratie betrekking hebbend voorbeeld. Zij onderzoekt onder andere de hypothese dat exploitatie van natuurlijk en cultureel erfgoed en cultureel kapitaal de groei van de werkgelegenheid in rurale gebieden bevordert. De hypothese wordt bevestigd.

Voorts is het van belang dat de inspanningen van allochtonen zich afspeelen binnen een maatschappelijke context, waarin wet- en regelgeving, maar ook opvattingen en (voor)oordelen over allochtonen mede bepalen wat hun speelruimte is. Beeldvorming en daaraan gerelateerde in- en uitsluitingsmechanismen hebben een grote invloed op de kansen op participatie van allochtonen (Van Tubergen, 2005). Ook de economische conjunctuur is relevant: de mogelijkheden voor allochtonen om werk te vinden en zich op die manier een zelfstandige maatschappelijke positie te verwerven, fluctueren met de economische ontwikkelingen. Theoretisch is dit toe te lichten aan de hand van het fenomeen van de ‘vacancy chain’. De ‘vacancy chain’ is een ‘gelegenheidsstructuur’, die niet beïnvloedbaar is door de afzonderlijke zoeker van werk. Door omstandigheden is deze ‘vacancy chain’ soms geslotener dan anders (bijvoorbeeld afhankelijk van de mate waarin een land of regio met economische groei te maken heeft), maar voor de werkzoekende is het een gegeven. Weliswaar is het zo dat door individuen met wisselende mate van intensiviteit geprobeerd wordt in te breken op (of in) deze ‘keten’, maar de aard en omvang van de keten zelf is niet individueel beïnvloedbaar. Hoewel het bovenstaande voor zowel allochtonen als autochtonen geldt, is bekend dat de onderste lagen van de arbeidsmarkt, waarin veel allochtonen werkzaam zijn, extra gevoelig zijn voor conjunctuurschommelingen en fluctuaties aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt. Vooral verdringing op de arbeidsmarkt van lager opgeleiden door hoger opgeleiden is hier van belang (Jennissen, 2004).

De mate waarin en de snelheid waarmee sociaal-economische, sociaal-culturele en politieke participatie zullen plaatsvinden, zijn dus het resultaat van een ingewikkeld samenspel van individugebonden en maatschappelijke factoren die elkaar kunnen versterken, maar ook kunnen tegenwerken. Het niveau van participatie en de snelheid waarmee het proces zich voltrekt, kunnen voor een individu of een groep per maatschappelijk terrein verschillen. Dat kan bijvoorbeeld blijken uit de mate waarin men gebruikmaakt van medische voorzieningen. In de literatuur wordt wel een verband verondersteld tussen (over)consumptie van medische voorzieningen door allochtonen en integratie (zie verder hoofdstuk 6). Ook is het mogelijk dat zich vormen van *non-participatie*, zoals deelname aan criminele activiteiten of een zich op een andere manier afkeren van de ontvangende samenleving, ontwikkelen, die bovendien verschillend kunnen zijn voor herkomstgroepen⁷.

De recente geschiedenis in Nederland heeft laten zien dat de mate van participatie van allochtonen in een bepaalde periode zelf ook weer kan leiden tot veranderingen in de ontvangende samenleving, zoals in de publieke opinie en houding ten aanzien van migratie en allochtonen en in de wet-

7 In dat geval is criminaliteit op te vatten als een blijk van desintegratie.

en regelgeving ten aanzien van allochtonen. In de literatuur wordt in dit verband wel gesproken over 'bestemmingseffecten'. Kenmerken van het land van bestemming, zo merken Levels et al. (2006) op, bepalen mede de vergaring van bijvoorbeeld *human capital* door immigranten. Overigens zij erop gewezen dat potentiële nieuwkomers de keuze hebben om al dan niet naar Nederland te komen. Een veranderende samenstelling van de groep migranten die Nederland als eindbestemming heeft, kan ertoe leiden dat de Nederlandse samenleving op den duur te maken krijgt met *andere* groepen allochtonen dan zij tot nog toe gewend is. Bestemmingseffecten hebben dus niet alleen een directe invloed op integratieprocessen, maar ook een indirecte invloed via het mechanisme van de selectieve immigratie.

De elementen uit het (theoretisch) model dat in figuur 1.1 is weergegeven zijn nu besproken. Wie verwacht dat in het vervolg van dit boek systematisch aan alle factoren en achterliggende theorieën aandacht besteed wordt, zal bedrogen uitkomen. Omdat de Integratiekaart de functie van een *monitor* heeft, ligt de nadruk vooral op beschrijvende en statistische analyses en uitkomsten. Bovendien blijkt uit de volgende paragraaf dat, ondanks de rijkdom van de gebruikte databestanden (vaak op populatieniveau en – soms – cohorten betreffende), juist data over theoriegestuurde variabelen, zoals die hierboven zijn beschreven, afwezig is. Eerder constateerde een onzer (Leeuw, 2006) dat dat kenmerkend is voor veel van de data die het SSB (Sociaal Statistisch Bestand) betreffen. Tegelijkertijd wordt duidelijk hoe belangrijk het is dat er ánder, meer theoriegericht onderzoek verricht wordt om de bevindingen uit onze studie te verklaren.

1.4 Methode en indicatoren

Bij het produceren van de Integratiekaart maken wij gebruik van gegevens uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS. In het SSB is een groot aantal registers (onder andere van de Belastingdienst, uitkeringsinstanties, de Informatiebeheer-groep) op individueel niveau gekoppeld aan de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Daarnaast is het mogelijk gebleken om het Centraal Register Vreemdelingen (CRV) van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) aan het SSB te koppelen, zodat we verschillen in het integratieproces van personen met verschillende migratiemotieven in kaart kunnen brengen. Het SSB biedt, dankzij deze koppelingen, *individuele gegevens van alle inwoners van Nederland* over onder andere demografische kenmerken, werk, uitkeringen, inkomen, onderwijs en migratiemotief en biedt zo de mogelijkheid om kennis te verwerven over hun onderlinge samenhang. Omdat diverse jaargangen ook onderling gekoppeld zijn, ontstaan mogelijkheden voor het longitudinaal, cohortsgewijs, volgen van mensen in de verschillende registers. Bakker (2006) heeft onlangs geïllustreerd hoe – tegelijkertijd – breed én diep het SSB is.

De Integratiekaart hanteert daarmee op meerdere punten een nieuwe aanpak bij het monitoren van de integratie van groepen allochtonen in Nederland:

- Door gebruik te maken van het SSB met gegevens over alle inwoners van Nederland, is het steeds vaker mogelijk om een gedetailleerde uitsplitsing te maken naar verschillende herkomstlanden. Behalve een beschrijving voor de grote vier ‘klassieke’ herkomstgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) geven we ook aan hoe kleinere herkomstgroepen in de Nederlandse samenleving integreren.
- Daarnaast kan door de beschikbaarheid van longitudinale data inzicht gegeven worden in het verloop van de integratie van groepen over een langere periode en op verschillende maatschappelijke gebieden. Dit gebeurt hier door cohorten nieuwkomers die zich in een bepaald jaar in Nederland hebben gevestigd door de jaren heen te volgen om te zien hoe het hen is vergaan.
- De Integratiekaart richt zich op het feitelijke gedrag en de feitelijke maatschappelijke posities van mensen, en niet op hun attitudes, percepties, subjectieve beleving en meningen.

Om de mate van integratie van uiteenlopende groepen allochtonen te kunnen vaststellen, is het niet alleen nodig te zorgen voor een theoretische inbedding van factoren, maar moeten concrete maatschappelijke terreinen onderscheiden worden, waarop de mate van participatie – en veranderingen daarin – meetbaar is. Zoals gezegd zouden idealiter de indicatoren daarvan moeten worden gekozen die betrekking hebben op alle genoemde theoretische aspecten en terreinen uit ons model van integratieprocessen. Echter, de nog beperkte beschikbaarheid van kwantitatieve gegevens noopt tot bescheidenheid. Vooral gegevens die het mogelijk maken ontwikkelingen in de tijd weer te geven, of waarmee cohorten allochtonen door de jaren heen gevolgd kunnen worden in hun proces van integratie, ontbreken nog op vele gebieden. Op basis van de op dit moment beschikbare integrale gegevens op het niveau van individuen zijn voor deze Integratiekaart de volgende indicatoren geselecteerd:

- Demografie: vruchtbaarheid, sterfte en regionale spreiding.
- Prestaties in het onderwijs:
 - Cito-scores, deelnamecijfers naar niveau/schoolsoort in het voortgezet onderwijs en het mbo;
 - slagingspercentages van eindexamenkandidaten in het voortgezet onderwijs;
 - voortijdig schoolverlaten vanuit het voortgezet onderwijs; mate van instroom
 - in het hoger onderwijs; keuze van studierichting in het hoger onderwijs;
 - diplomaverwerving in het hoger onderwijs.
- Arbeidsmarktpositie: (trends in) arbeidsparticipatie en werkloosheid, aandeel ontvangers van uitkeringen, het type economische activiteit.

- Sociale contacten: aandeel gemengde huwelijken; huwelijken met een partner uit het land van herkomst; aandeel niet-westerse allochtonen in woonbuurten, scholen en bedrijven.
- Gebruik van gezondheidszorg: huisartscontacten, medicijngebruik.
- Criminaliteit: door de politie geregistreerde verdachten, herhaalde politiecontacten.

Met deze set van indicatoren bestrijken we nog niet alle gebieden die relevant zijn. Zo ontbreken onder meer gegevens over politieke participatie. Ook de tweezijdigheid van het integratieproces, dat wil zeggen de rol van allochtonen *en* autochtonen daarin, kan met de huidige gegevens slechts beperkt aan de orde komen. Data betreffende cultureel kapitaal zijn evenmin beschikbaar. Zodra in de toekomst meer gegevens beschikbaar komen, zal het aantal indicatoren worden uitgebreid. In deze publicatie presenteren we de meest recente gegevens waarover we kunnen beschikken. In het merendeel van de gevallen betreft het gegevens over 2004 of de periode tot en met 2004, in enkele gevallen betreft het gegevens over 2005.

1.5 Lokale en Europese Integratiekaarten

Toen wij in 2003 met de Integratiekaart een aanvang namen, was er op het niveau van mede-overheden en Europa nog geen sprake van vergelijkbare ontwikkelingen. Inmiddels is dat beeld gewijzigd. De *Lokale Integratiekaart* (www.lokaleintegratiekaart.nl) is inmiddels operationeel en is bedoeld als instrument om gemeenten met ten minste 50.000 inwoners te ondersteunen bij het invullen van hun rol als regisseur van het lokale integratiebeleid. Initiatiefnemer is het Ministerie van Justitie; het instrument is ontwikkeld door het CBS en FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. De lokale integratiekaart biedt gemeenten vanaf 50.000 inwoners de volgende mogelijkheden:

- het verkrijgen van cijfermatige gegevens over de integratie van de lokale bevolking uit CBS Statline;
- het vergelijken van de Statline-cijfers van de eigen gemeente met die van andere gemeenten;
- ondersteuning bij de interpretatie van de cijfers.

De Lokale Integratiekaart is, net zoals dat het geval is met de (landelijke) Integratiekaart een instrument in ontwikkeling. Deze eerste versie bevatte cijfers over de periode 1999-2003. In de inmiddels geactualiseerde versie zijn cijfers tot en met 2004 opgenomen. Op langere termijn zal ook het aantal indicatoren voor integratie worden uitgebreid.

Ook is de *Europese Integratiekaart* in ontwikkeling (www.inti.mtas.es). Dit initiatief heeft nog niet geresulteerd in vergelijkbare cijfers over de

mate van integratie van allochtonen in diverse Europese landen. Wel is een project afgerond waarin geprobeerd is te komen tot *gemeenschappelijke indicatoren* van integratie. De indicatoren die gepresenteerd worden, betreffen onder andere werk en inkomen, onderwijs, taalbeheersing, huisvesting, gezondheid, maatschappelijke participatie, sociale contacten, en ‘sense of belonging’.

1.6 Opzet van het boek

Na deze inleiding volgt een hoofdstuk (2) waarin de trends in de actuele positie van niet-westerse allochtonen in kaart worden gebracht. Dit hoofdstuk bestaat voor een deel uit een samenvatting van de bevindingen van de overige thematische hoofdstukken. Hierbij is gekozen voor een opzet waarin voor drie verschillende leeftijdsklassen (tot 25 jaar; van 25 tot 45 jaar; en vanaf 45 jaar) trends op verschillende indicatoren worden weergegeven. De achterliggende gedachte hierbij is dat allerlei aspecten van integratie waarschijnlijk verschillen per levensfase waarin men zich bevindt. In dit hoofdstuk wordt echter ook een tweetal zaken behandeld die elders niet aan bod komen. In de eerste plaats worden er trends met betrekking tot de arbeidsmarktpositie (het al dan niet hebben van werk of een uitkering) of – om in de terminologie van figuur 1.1 te spreken – de economische participatie in de ontvangende samenleving van allochtonen gepresenteerd. Daarnaast wordt ook de demografische achtergrond van het integratievraagstuk in dit hoofdstuk uiteengezet.

In hoofdstuk 3 staat het onderwijs centraal. Als we integratieprocessen op het niveau van de samenleving beschouwen, zien we dat de ontvangende samenleving allochtonen kansen biedt, maar aan hen ook eisen stelt en hen restricties oplegt. Binnen dit kader is onderwijs bij uitstek het domein van de kansen. Voor laaggeschoolde eerste generatie allochtonen en tweede generatie allochtonen is het verwerven van onderwijsdiploma's een mogelijkheid om hun *human capital* te vergroten en daarmee hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt te vergroten. De opbouw van dit hoofdstuk volgt zoveel mogelijk de onderwijsloopbaan van kinderen en jongeren. Vanaf de prestaties in het basisonderwijs tot en met diplomaverwerving in het hoger onderwijs passeren, voor zover de beschikbaarheid van gegevens het toelaat, zo veel mogelijk tussenstappen de revue.

Zoals reeds vermeld wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op de economische participatie in de ontvangende samenleving van allochtonen. In hoofdstuk 4 wordt de arbeidsmarktpositie van vier allochtone cohorten eerste generatie immigranten gedurende een aantal jaren gevolgd. Op deze manier kunnen we zien hoe het deze nieuwkomers verging op de arbeidsmarkt.

De mate van sociale participatie is het onderwerp van hoofdstuk 5. In dit hoofdstuk gaat het om (de kans op) feitelijke contacten tussen allochtonen en autochtonen. Als eerste wordt in dit hoofdstuk het huwelijksgedrag van allochtonen besproken. Daarbij wordt gekeken naar het percentage huwelijken met autochtonen en het percentage dat een huwelijkspartner uit het land van herkomst laat overkomen. Verder wordt in dit hoofdstuk de etnische samenstelling van woonbuurten, schoolklassen en bedrijven in kaart gebracht. Veranderingen in de etnische samenstelling van deze sociale configuraties geven een indicatie van het verloop van kansen die allochtonen en autochtonen hebben om, in die sociale contexten, contacten met elkaar op te doen.

Een nieuw onderwerp in vergelijking met de twee voorgaande edities van de Integratiekaart is het zorggebruik onder allochtonen. Dit onderwerp zal in hoofdstuk 6 behandeld worden. De vermeende overconsumptie van zorg door allochtonen wordt vaak als een maatschappelijk probleem gezien. Het onvoldoende participeren in de samenleving zou kunnen leiden tot een verslechtering van de lichamelijke en geestelijke gezondheid (een aspect van het fysieke kapitaal). Alhoewel bij deze problematiek onmiskenbaar in een aantal gevallen niet helemaal duidelijk is in hoeverre iets hier oorzaak of gevolg is, is meermalen aangetoond dat mensen die werken (economisch participeren) of een omvangrijk netwerk hebben (een indicator van sociale integratie) gezonder zijn (zie bijvoorbeeld Mathers en Schofield, 1998 en Kawachi et al, 1999). In het hoofdstuk over zorggebruik zal worden ingegaan op twee aspecten van het zorggebruik, te weten de mate waarin allochtonen en autochtonen in contact komen met de huisarts en hoe vaak zij medicijnen op recept krijgen voorgeschreven.

In hoofdstuk 7 worden (verschillen in) de geregistreerde criminaliteitscijfers van autochtone en allochtone bevolkingsgroepen onder de loep genomen. Zoals in figuur 1.1 te zien is, beschouwen we criminaliteit als een indicator van een gebrekkige culturele integratie. De basisgedachte daarbij is dat een culturele integratie leidt tot conformatie aan gedragsnormen, die voor een groot deel tot uitdrukking komen in de wet- en regelgeving van de ontvangende samenleving. Een gebrekkige culturele integratie zou daarentegen kunnen uitmonden in delinquent gedrag. Het plegen van vermogensdelicten kan overigens behalve een indicator van een gebrekkige culturele integratie ook een indicator van een gebrekkige economische integratie zijn.

Dit boek wordt afgesloten met een slotbeschouwing (hoofdstuk 8). Hierin worden niet alleen een aantal lijnen voor toekomstig werk aan de Integratiekaart uiteengezet maar wordt ook een poging gedaan belangrijke bevindingen samen te vatten aan de hand van de verschillende kapitaalsoorten.

2 Trends in de positie van niet-westerse allochtonen⁸

H.N. van der Vliet, M.C.C. Wageveld en M.J. Garssen (CBS)

2.1 Inleiding

2.1.1 Actuele bevolkingssamenstelling

Een vijfde van de inwoners van Nederland heeft ten minste één in het buitenland geboren ouder. Volgens de gangbare definitie worden deze inwoners daarmee tot de allochtonen gerekend⁹. In de afgelopen decennia is het aandeel allochtonen in de bevolking snel toegenomen, en in het bijzonder het aandeel van de niet-westerse herkomstgroep. In tien jaar tijd nam het aantal niet-westerse allochtonen met bijna de helft toe, terwijl de westerse herkomstgroep met amper 8% groeide. Momenteel telt ons land bijna 3,2 miljoen allochtonen, van wie 55% van niet-westerse origine is. Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen zijn verreweg de grootste niet-westerse bevolkingsgroepen (tabel 2.1). Samen vormen zij twee derde van de totale niet-westerse herkomstgroep.

Vier op de tien niet-westerse allochtonen zijn in Nederland geboren. Het aandeel van deze tweede generatie verschilt wel sterk tussen de herkomstgroepen. Zo is bijna de helft van de Marokkanen en Turken in Nederland geboren. Van de Afghanen, Iraniërs en Irakezen betreft dit slechts een kleine minderheid. Dit verschil hangt vooral samen met de migratiegeschiedenis van deze groepen. Asielmigranten, zoals de meeste Afghanen, Iraniërs en Irakezen, komen pas sinds de tweede helft van de jaren tachtig op omvangrijke schaal naar ons land, terwijl grote aantallen Turken en Marokkanen al in de jaren zestig arriveerden. De laatstgenoemden hebben daardoor veel meer tijd gehad om hier een gezin te stichten.

8 Brongegevens: voor dit hoofdstuk is voornamelijk gebruikgemaakt van gegevens van het CBS. Het betreft:

- bevolkingsstatistieken voor demografische gegevens;
- onderwijsstatistieken voor onderwijsgegevens;
- het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) voor sociaal-economische gegevens;
- de Enquête Beroepsbevolking voor werkloosheidscijfers.

Gegevens over criminaliteit zijn afkomstig uit het zogenoemde 'Herkenningssysteem' (HKS) van het Korps Landelijke Politiediensten (KLPD).

9 Allochtonen die zelf ook in het buitenland zijn geboren, worden gerekend tot de eerste generatie. Allochtonen die zelf in Nederland zijn geboren, worden gerekend tot de tweede generatie.

Tabel 2.1 Kerncijfers bevolkingssamenstelling naar herkomstgroep, 1 januari 2006

	Aantal personen (x 1000)	Waarvan tweede generatie (%)
Totale bevolking	16334,2	
Autochtonen	13186,6	
Westerse allochtonen	1427,6	59
Niet-westerse allochtonen	1720,1	41
waaronder		
Turkije	364,3	46
Marokko	323,2	48
Suriname	331,9	44
Nederlandse Antillen/Aruba	129,7	38
China	44,7	30
Irak	43,8	19
Afghanistan	37,2	14
Iran	28,7	18
Kaapverdië	20,1	43
Somalië	19,9	31
Ghana	19,5	37
Egypte	19,0	41
Vietnam	18,3	34
Pakistan	18,2	40
Hongkong	18,1	44
India	14,7	34
Filippijnen	13,5	36
Ethiopië	10,3	32

Bron: Bevolkingsstatistieken, CBS

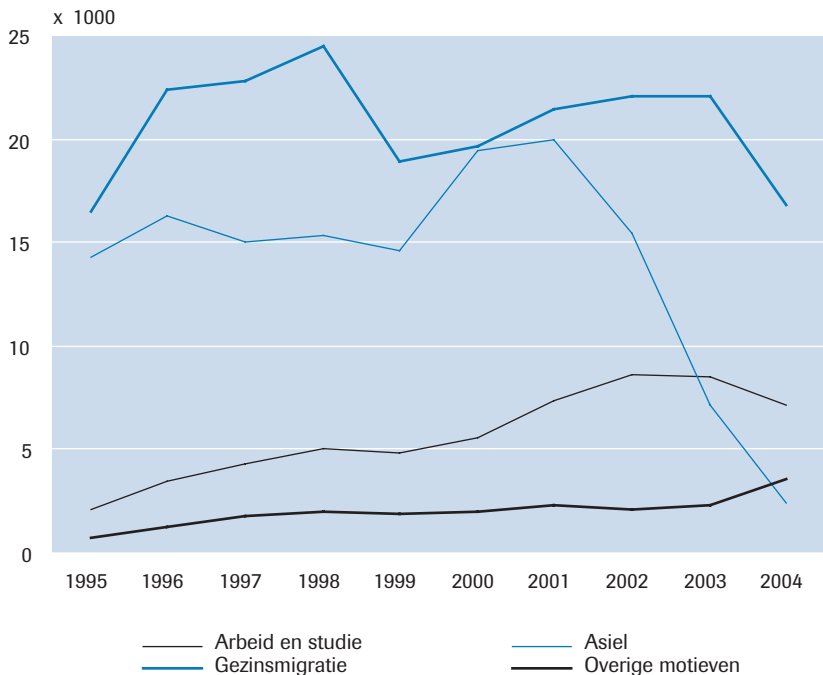
2.1.2 Bevolkingsontwikkeling

De groei van de Nederlandse bevolking neemt sinds de millenniumwisseling van jaar op jaar af. Deze afname wordt vooral veroorzaakt door het slinkende migratiesaldo (immigratie minus emigratie). Sinds 2003 is het aantal emigranten zelfs groter dan het aantal immigranten, waardoor er een vertrekoverschot is ontstaan¹⁰. De overigens nog steeds positieve natuurlijke groei (geboorte minus sterfte) is de afgelopen vijf jaar ook gedaald, maar minder sterk dan het migratiesaldo.

¹⁰ Dit betreft het migratiesaldo inclusief het saldo administratieve correcties. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Om deze reden wordt dit aantal in het saldo en in de emigratie meegeteld.

Vanaf 2002 is vooral de immigratie van niet-westerse allochtonen fors afgenomen. Het zijn vooral de asielmigranten die zich sindsdien in veel kleinere getale in Nederland vestigen (figuur 2.1). De meeste niet-westerse immigranten komen naar Nederland voor de hereniging met een of meer gezinsleden die zich hier eerder hebben gevestigd (gezinshereniging) of voor een huwelijk of niet-gehuwd samenwonen (gezinsvorming). Pas in 2004 begon deze gezinsmigratie te dalen.

Figuur 2.1 Niet-westerse immigranten naar jaar van vestiging en migratiemotief, 1995-2004*

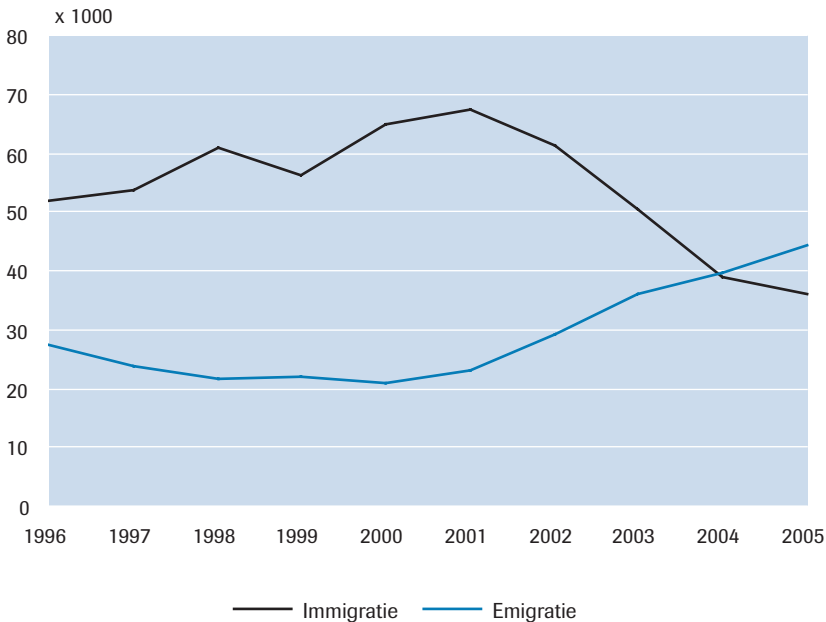

Bron: CBS/IND

* Exclusief niet-westerse immigranten met een Nederlandse nationaliteit ten tijde van vestiging, zoals Antillianen en Arubanen

Niet alle immigranten blijven hier voor lange tijd. Het aantal niet-westerse immigranten dat vertrekt, loopt sinds het begin van dit decennium op (figuur 2.2). De kans op retournmigratie stijgt in de eerste jaren na aankomst, om vervolgens weer te dalen (Zorlu et al., 2004). Ook niet-westerse allochtonen van de tweede generatie emigreren, maar in veel mindere mate dan allochtonen van de eerste generatie.

Figuur 2.2 Immigratie en emigratie van niet-westerse allochtonen, 1996-2005

Bron: Bevolkingsstatistieken, CBS

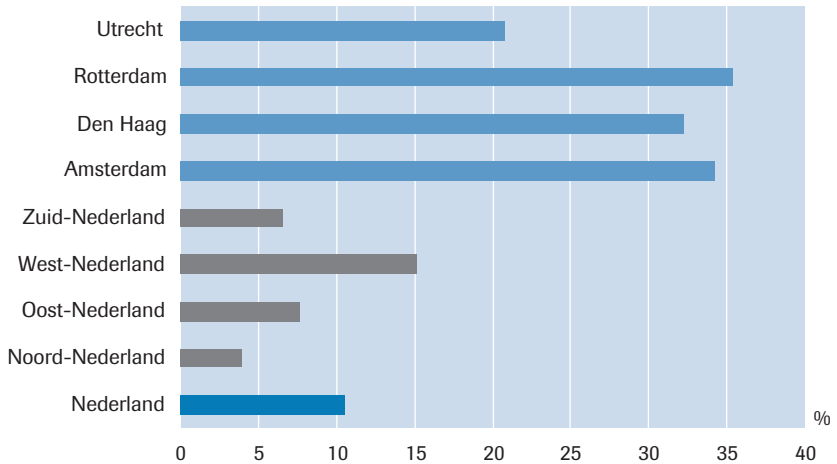
Door de gedaalde immigratie en gestegen emigratie van niet-westerse allochtonen is de groei van de niet-westerse herkomstgroep veel sterker afgenomen dan de groei van de autochtone bevolking. In 2005 en 2006 nam het aantal niet-westerse allochtonen van de eerste generatie in Nederland zelfs af. De groei van de tweede generatie neemt ook af, maar is door een relatief sterkere natuurlijke groei nog altijd aanzienlijk sneller dan die van de autochtone bevolking. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking stijgt hierdoor nog steeds. Begin jaren zeventig lag dit aandeel op 1,2%, tegen 10,5% in 2006.

Naar verwachting zal het aandeel niet-westerse allochtonen in de komende decennia blijven stijgen, ondanks het dalend kindertal van deze bevolkingsgroep. Deze toename komt grotendeels voor rekening van de tweede generatie, die door natuurlijke groei blijft toenemen. Daarnaast zal naar verwachting het migratiesaldo weer positief worden door een stabiele immigratie en een afnemende emigratie van niet-westerse allochtonen (Garsen en Van Duin, 2006). De totale groei van het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking zal met iets meer dan een procentpunt per decennium minder sterk zijn dan in de afgelopen decennia het geval was.

2.1.3 Regionale spreiding

Niet-westerse allochtonen zijn van oudsher sterk geconcentreerd in het westen van het land, vooral in de vier grote steden. Van de bevolking in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is een derde van niet-westerse herkomst, tegen een tiende voor Nederland als geheel (figuur 2.3).

Figuur 2.3 Percentage niet-westerse allochtonen naar regio, 1 januari 2006

Bron: Bevolkingsstatistieken, CBS

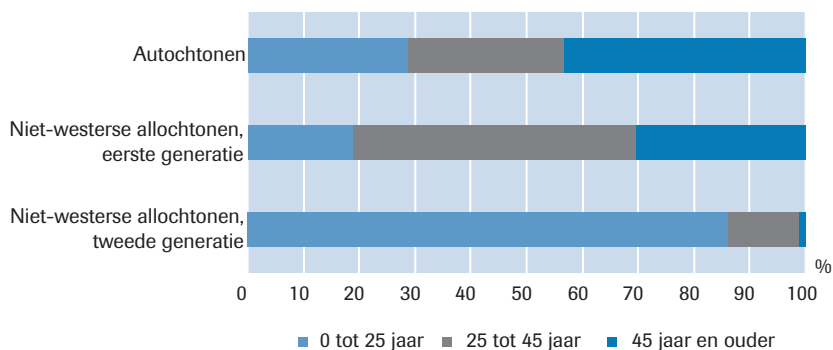
Op een lager regionaal niveau zijn de verschillen in concentratie nog groter. Zo zijn er wijken en buurten waar de niet-westerse bevolking een ruime meerderheid vormt en wijken en buurten waar vrijwel geen niet-westerse allochtonen wonen. De toename van de concentratie was tussen 1999 en 2004 sterker dan verwacht mocht worden op basis van de landelijke bevolkingsgroei (Latten et al., 2005).

2.1.4 Bevolkingssamenstelling naar leeftijd

Niet-westerse allochtonen zijn gemiddeld jonger dan autochtonen (figuur 2.4). De gemiddelde leeftijd van de autochtone bevolking was in 2006 ruim 40 jaar, tegen nog geen 29 jaar voor de niet-westerse allochtonen. Binnen de laatstgenoemde groep verschilt de gemiddelde leeftijd van de eerste en tweede generatie uiteraard sterk. De eerste generatie bevindt zich met 38 jaar dicht bij het gemiddelde van de totale bevolking. De in Nederland geboren tweede generatie is gemiddeld nog geen 14 jaar. Vooral de tweede generatie van herkomstsgroepen met veel vluchtelingen, zoals Irakezen en Somaliërs, is erg jong.

Alle niet-westerse herkomstgroepen in Nederland zijn aanzienlijk minder vergrijsd dan de autochtonen. Dit geldt ook voor groepen die al langer in Nederland verblijven, zoals Turken, Marokkanen en Surinamers. Van de Turken en Marokkanen is slechts 3% 65 jaar of ouder. Van de autochtonen is een op de zes 65-plusser (Garssen, 2006a).

Figuur 2.4 Leeftijdsopbouw, 1 januari 2006

Bron: Bevolkingsstatistieken, CBS

2.1.5 Opbouw hoofdstuk

In het vervolg van dit hoofdstuk geven we een overzicht van enkele belangrijke trends die samenhangen met de positie van niet-westerse allochtonen in ons land¹¹. Daarbij leggen we de nadruk op trends over jaren en tussen generaties, in de veronderstelling dat het integratieproces zo het duidelijkst kan worden gekwantificeerd. Vanwege de grote verschillen in leeftijdsopbouw zijn de totale groepen autochtonen en niet-westerse allochtonen echter niet goed met elkaar vergelijkbaar. Daar komt bij dat allerlei aspecten van integratie waarschijnlijk verschillen met de levensfase waarin men zich bevindt. Om deze redenen beschrijven we in dit hoofdstuk trends voor drie verschillende leeftijdsklassen. In de volgende paragraaf staan jongeren centraal. Paragraaf 2.3 beschrijft trends voor personen van 25 tot 45 jaar en in paragraaf 2.4 staan personen vanaf 45 jaar centraal. Tot slot wordt een samenvatting gegeven.

¹¹ Een overzicht van publicaties en cijfers van het CBS op dit gebied kunt u vinden in het Dossier Allochtonen op de website van het CBS (www.cbs.nl).

2.2 De jongeren

Een op de zes jongeren (onder de 25 jaar) is van niet-westerse herkomst. Van hen behoort driekwart tot de tweede generatie. Dit aandeel verschilt echter sterk tussen de herkomstgroepen. Zo behoort slechts een kwart van de Afghaanse jongeren en vier op de tien Irakese en Iraanse jongeren tot de tweede generatie. De 15- tot 25-jarigen in deze groepen zijn bijna allemaal van de eerste generatie. Jongeren van de drie grootste herkomstgroepen (Turken, Marokkanen en Surinamers) behoren daarentegen grotendeels tot de tweede generatie.

2.2.1 Onderwijs

Uit onderwijsgegevens blijkt dat de prestaties van niet-westers allochtone jongeren geleidelijk iets meer in lijn komen met die van autochtonen. Zo zijn de slagingspercentages van autochtone en niet-westers allochtone eindexamenkandidaten in de periode 1999-2005 iets dichterbij elkaar gekomen (zie onderwijs hoofdstuk). Daarnaast is het percentage Turken en Marokkanen in de leeftijdsgroep van 18 tot en met 20 jaar dat instroomt in het hoger onderwijs de afgelopen tien jaar meer dan verdubbeld. Daardoor zijn de verschillen tussen de instroompercentages van deze groepen en die van autochtonen kleiner geworden. Ook de diplomaverwerving van niet-westerse allochtonen in het hoger onderwijs lijkt langzamerhand te verbeteren.

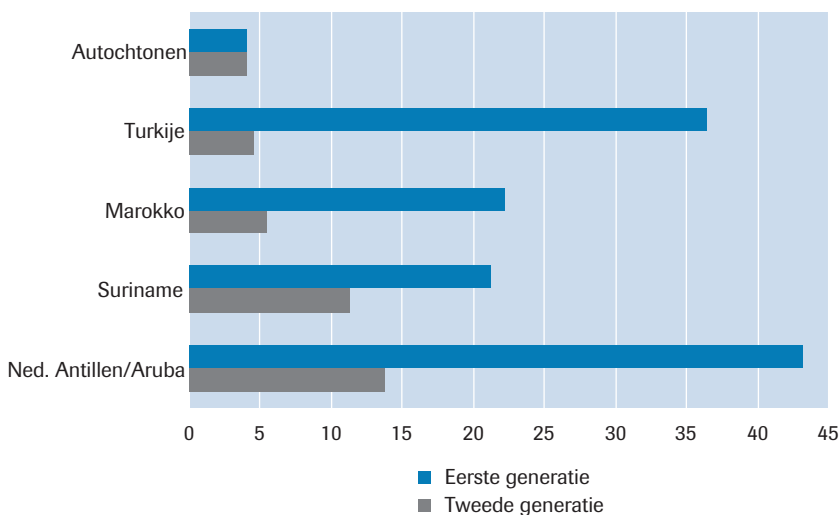
Hoewel de trends een positieve ontwikkeling laten zien, presteren op dit moment niet-westerse allochtonen in alle stadia van de onderwijsloopbaan gemiddeld nog minder goed dan autochtonen. Niet-westers allochtone kinderen ronden de Cito Eindtoets Basisonderwijs minder goed af dan autochtone kinderen. Binnen de groep niet-westerse allochtonen blijven vooral Turkse, Marokkaanse en Somalische kinderen achter. Niet-westers allochtone leerlingen gaan naar verhouding minder vaak naar het havo of het vwo dan autochtone leerlingen. Vooral Turkse en Marokkaanse leerlingen nemen minder deel aan deze schoolsoorten. Voor alle herkomstgroepen geldt dat meisjes vaker op het havo of het vwo zitten dan jongens. Daarnaast komt voortijdig schoolverlaten vaker voor onder niet-westers allochtone leerlingen dan onder autochtonen, en bij jongens meer dan bij meisjes. Ook zijn de slagingspercentages in alle schooltypen nog steeds lager dan bij de autochtone jongeren. Binnen de groep niet-westerse allochtonen presteren eindexamenkandidaten van Turkse herkomst het slechtst.

De tweede generatie behaalt in het onderwijs over het algemeen betere resultaten dan de eerste generatie. Zo is het aandeel geslaagden onder de tweede generatie allochtonen hoger dan onder de eerste generatie. Ook het percentage voortijdige schoolverlaters is onder de tweede generatie aanzienlijk lager dan onder de eerste generatie niet-westerse allochtonen.

2.2.2 Tienermoeders

De verantwoordelijkheid voor een kind op jonge leeftijd maakt het volgen van een opleiding en het integreren op de arbeidsmarkt een stuk moeilijker. Tienermoeders zijn veel vaker te vinden onder niet-westers allochtone jongeren dan onder hun autochtone leeftijdsgenoten. Wel komt de daling van het aantal tienermoeders, die zich sinds het begin van deze eeuw manifesteert, voor het overgrote deel voor rekening van niet-westerse allochtonen. Onder Antillianen was de daling relatief klein.

Figuur 2.5 Aantal geboorten per 1000 meisjes van 15-19 jaar, naar herkomst en generatie, 2005

Bron: CBS (Garssen, 2006b)

Het geboortecijfer van de tweede generatie niet-westerse tieners is veel lager dan dat van de eerste generatie (figuur 2.5). De geboortecijfers van Turkse en Marokkaanse tienermoeders van de tweede generatie verschillen nog weinig van die van de autochtonen. Sinds 2001 zijn hun geboortecijfers bijna gehalveerd.

Van Turkse en Marokkaanse tienermoeders is ruim twee derde getrouwd bij de geboorte van het kind. Onder autochtone tienermoeders is dit 15%, terwijl slechts 4% van de kinderen van Antilliaanse en Surinaamse tienermoeders binnen het huwelijk wordt geboren.

Arbeidsmarktgegevens

De gegevens over de arbeidsmarkt in dit hoofdstuk (behalve de werkloosheidsgegevens) betreffen de stand op de laatste vrijdag van september in het verslagjaar. Personen vanaf 18 jaar worden ingedeeld in een sociaal-economische categorie die aangeeft wat de belangrijkste inkomstenbron van de persoon op dat peilmoment is. Personen kunnen maar in één categorie voorkomen. De volgende sociaal-economische categorieën zijn mogelijk:

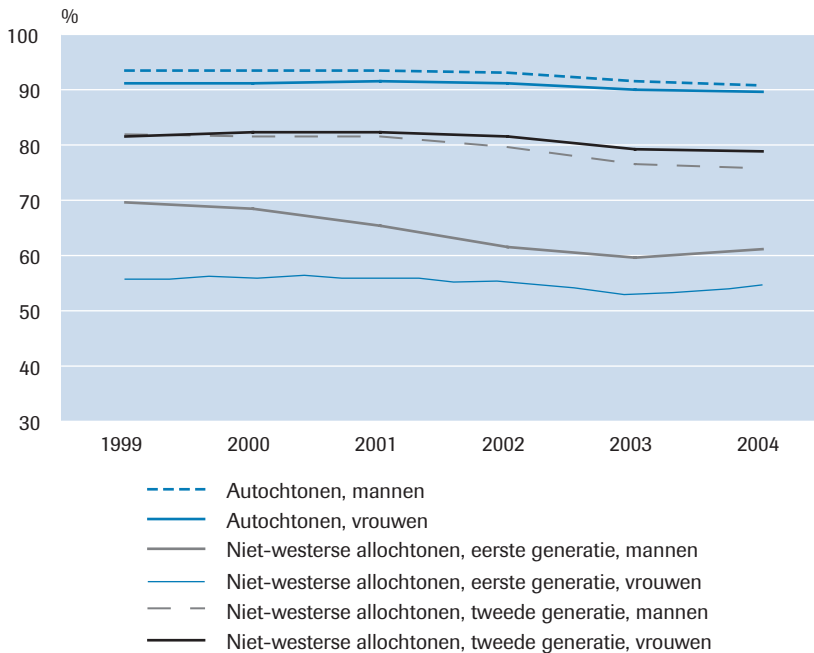
- *onderwijsvolgend*: scholieren en studenten, bij wie eventuele inkomsten uit arbeid of uitkering niet al te groot zijn;
 - *werkzaam*: personen met werk als werknemer of zelfstandige als belangrijkste inkomstenbron;
 - *uitkeringsafhankelijk*: personen met een sociale uitkering (exclusief pensioenen) als belangrijkste inkomstenbron;
 - *pensioen*: personen met pensioen als belangrijkste inkomstenbron (inclusief uitkeringen op grond van de Algemene Ouderdomswet (AOW));
 - *overig*: personen die niet tot één van bovenstaande categorieën behoren.
-

2.2.3 Werk

Generatieverschillen

Participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt bevordert het sociaal-economische integratieproces van allochtone jongeren. Ruim driekwart van de 18- tot 25-jarigen van de tweede generatie niet-westerse allochtonen was in 2004 werkzaam of onderwijsvolgend. Zij lopen hierin duidelijk voor op de eerste generatie, al is het niveau van autochtone jongeren nog niet gehaald (figuur 2.6), althans niet bij de grotere herkomstgroepen. Enkele kleinere bevolkingsgroepen laten een ander beeld zien: tweede generatie Vietnamezen benaderen het niveau van de autochtonen, terwijl tweede generatie Chinezen en Hongkong-Chinezen zelfs vaker dan autochtone jongeren werken of een opleiding volgen. Van de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) haalt de tweede generatie Antillianen met 80% het hoogste niveau. De verschillen tussen niet-westerse herkomstgroepen zijn onder de tweede generatie jongeren veel minder groot dan onder de eerste generatie. Lag het aandeel jongeren met werk of opleiding in 2004 bij de tweede generatie tussen circa 70 en 90%, bij de eerste generatie lag dit tussen circa 40 en 80%.

Figuur 2.6 Personen die primair werkzaam zijn of onderwijs volgen naar herkomst, geslacht en generatie, 18 tot 25 jaar, 1999-2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

Tussen de eerste en tweede generatie valt ook het verschil tussen mannen en vrouwen op (figuur 2.6). Jonge vrouwen van de tweede generatie doen wat betreft werk en opleiding niet onder voor de mannen, terwijl dit onder de eerste generatie wel het geval is. Het verschil tussen Marokkaanse en Kaapverdiaanse vrouwen en mannen van de tweede generatie is het grootst, in het voordeel van de vrouwen.

Onder de eerste generatie zijn alleen Surinaamse en Antilliaanse jonge vrouwen vaker dan mannen aan het werk of aan de studie. Iraanse en Irakese mannen en vrouwen bevinden zich op hetzelfde niveau. Onder de eerste generatie van de andere herkomstsgroepen werken of studeren de mannen vaker dan de vrouwen. Tussen Turkse en Egyptische eerste generatie vrouwen en mannen is het verschil het grootst. Bij deze groepen is echter meer dan de helft van de jonge vrouwen al getrouwd. Dit is ruim twee keer zo vaak als gemiddeld onder 18- tot 25-jarige niet-westerse vrouwen van de eerste generatie. Ook Marokkaanse vrouwen van de eerste generatie zijn op jonge leeftijd vaak getrouwd. Juist deze getrouwde vrouwen participeren minder in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, zeker als ze ook nog kinderen hebben.

Ontwikkelingen in werk en opleiding

De ontwikkeling in werk en opleiding over de jaren heen is voor tweede generatie niet-westerse allochtonen en autochtonen vergelijkbaar (figuur 2.6). Van 1999 tot en met 2001 was het percentage dat werkt of een opleiding volgt stabiel, om vanaf 2002, tijdens economische laagconjunctuur, te dalen. Wel was de daling relatief iets sterker voor allochtonen. Onder de eerste generatie is vooral onder de jonge mannen al vanaf 2000 sprake van een afnemend percentage dat werkt of een opleiding volgt, maar is in 2004 een keerpunt bereikt. Dit keerpunt geldt ook voor de tweede generatie van enkele kleinere bevolkingsgroepen. Vooral Filippino's kwamen in dat jaar weer in de buurt van hun hoogste niveau in 2001. Zowel bij autochtone als allochtone mannen heeft de economische teruggang de meeste sporen achtergelaten. Bij vrouwen is het aandeel dat werkt of een opleiding volgt minder gedaald.

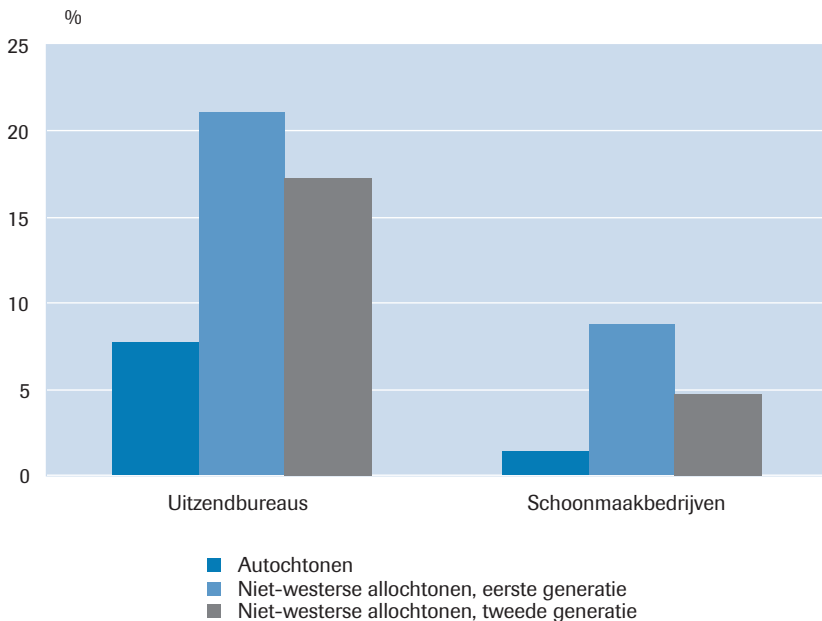
Laagconjunctuur heeft ook gevolgen voor de werkloosheid. Onder 15- tot 24-jarigen is deze gewoonlijk al hoger dan in oudere leeftijdsklassen. Tijdens de economisch minder voorspoedige jaren aan het begin van deze eeuw verdubbelde de jeugdwerkloosheid bijna tot 12 en 26% voor respectievelijk autochtone en niet-westers allochtone jongeren. Terwijl voor autochtonen in 2005 het werkloosheidspercentage weer daalde, hadden niet-westers allochtone jongeren pas een jaar later profijt van de aantrekende economie (CBS, 2007).

Werkkring

Als allochtone jongeren gaan werken, komen ze evenals hun autochtone leeftijdsgenoten het vaakst in de handel en de zakelijke dienstverlening terecht. De verdeling over deze twee bedrijfstakken is echter wel heel verschillend. Allochtone werknemers van 18 tot 25 jaar werkten in 2004 twee keer zo vaak in de zakelijke dienstverlening als hun autochtone leeftijdsgenoten: het betrof ongeveer vier op de tien allochtone werknemers.

De uitzend- en schoonmaakbranche zijn binnen de zakelijke dienstverlening belangrijke werkkringen voor niet-westers allochtone jongeren. In totaal werkt ruim een kwart van hen voor een uitzendbureau of schoonmaakbedrijf (figuur 2.7). Bij autochtone jongeren is dit nog niet één op de tien. Eerste generatie allochtone jongeren werken met één op de elf bijna twee keer zo vaak in de schoonmaakbranche als de tweede generatie; bij eerste generatie allochtone jonge vrouwen is dit zelfs één op de acht. Werknemers binnen enkele kleinere bevolkingsgroepen zijn minder in de schoonmaakbranche vertegenwoordigd, zoals Iraniërs, (Hongkong-)Chinezen, Vietnamezen en Indiërs. Ook het aandeel uitzendkrachten is onder de eerste generatie iets hoger dan onder de tweede generatie, al is het bij beide groepen meer dan twee keer zo hoog als bij autochtone jongeren.

Figuur 2.7 Aandeel werknemers werkzaam in de uitzend- en schoonmaakbranche naar herkomst en generatie, 18 tot 25 jaar, 2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

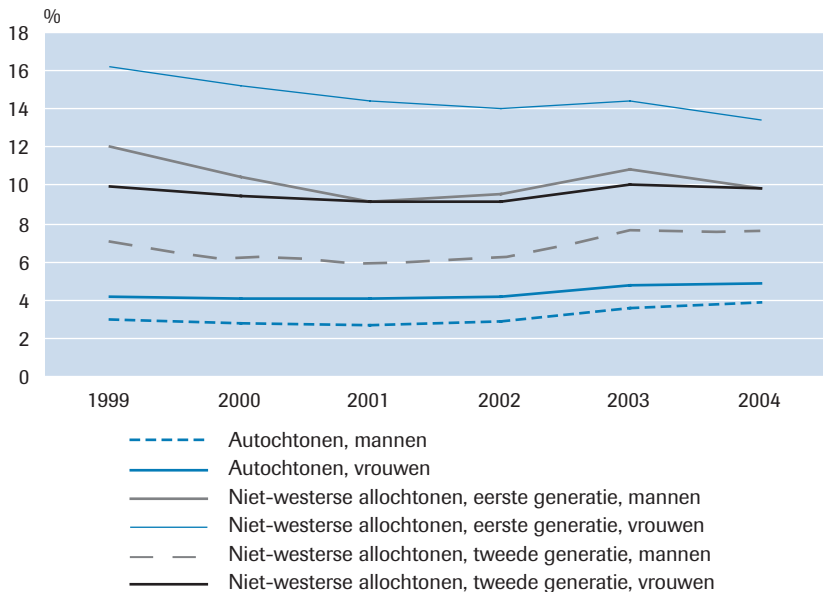
De gezondheids- en welzijnszorg vormt een belangrijke werkkring voor zowel autochtone als allochtone jonge vrouwen. Dit geldt wel sterker voor autochtone vrouwen, die in 2004 met ongeveer een kwart van de werknemers bijna twee keer zo vaak in de gezondheids- en welzijnszorg werkzaam zijn als niet-westers allochtone vrouwen.

Van 1999 tot 2004 is het aandeel niet-westerse allochtonen in de horeca sterk toegenomen. Bij de eerste generatie steeg dit aandeel zelfs van 8,8% naar 13,3%. De horeca is daarmee voor allochtonen een belangrijker werkkring dan voor autochtonen. Voor (Hongkong-)Chinezen is het zelfs de belangrijkste bedrijfstak. In dezelfde periode is het aandeel werknemers in de zakelijke dienstverlening voor zowel allochtonen als autochtonen sterk afgenomen. Deze bedrijfstak is erg conjunctuurgevoelig. Vooral de uitzendbranche staat hierom bekend. Omdat allochtone jongeren oververtegenwoordigd zijn in de zakelijke dienstverlening, zijn zij meer dan autochtone jongeren in aanraking gekomen met de negatieve gevolgen van de laagconjunctuur.

2.2.4 Uitkeringsafhankelijkheid

Wat betreft uitkeringsafhankelijkheid lijken de 18-tot 25-jarigen van de tweede generatie niet-westerse allochtonen meer op autochtone jongeren dan de eerste generatie (figuur 2.8). In 2004 was 8,7% van hen afhankelijk van een uitkering ten opzichte van 11,6% van de eerste generatie. Dit is nog altijd meer dan de 4,4% van autochtone jongeren. Dit beeld wijkt af voor enkele kleinere bevolkingsgroepen. Jongeren van de eerste generatie Hongkong-Chinezen, Indiërs en Vietnamezen waren in 2004 zelfs minder vaak afhankelijk van een uitkering dan autochtonen. Bij de tweede generatie geldt dit ook voor Chinezen, Iraniërs en Filippino's. Uitkeringsafhankelijke allochtone jongeren hebben het vaakst een bijstandsuitkering, terwijl autochtone jongeren vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering hebben.

Figuur 2.8 Personen met een uitkering als belangrijkste inkomstenbron naar herkomst, geslacht en generatie, 18 tot 25 jaar, 1999-2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

Vanaf 1999 is vooral bij de eerste generatie allochtone jongeren een forse daling waar te nemen (figuur 2.8). De afhankelijkheid van een uitkering is bij hen in vijf jaar tijd met een vijfde afgenomen. Bij de eerste generatie Chinezen is dit aandeel zelfs met bijna driekwart afgenomen, waardoor ze in 2004 het niveau van de autochtonen naderden. Van de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen is alleen bij de Marokkanen nauwelijks sprake van een daling van uitkeringsafhankelijkheid.

Bij de tweede generatie en de autochtonen was na een sterk toenemende uitkeringsafhankelijkheid in 2003 het niveau in 2004 juist hoger dan in 1999. Bij de tweede generatie daalde het, evenals bij de eerste generatie, wel weer in 2004, terwijl dat bij de autochtonen niet het geval was. De stijging voor de tweede generatie Antillianen was veel sterker dan gemiddeld. Met 6,4% lag het niveau in 2004 nog wel lager dan dat van de totale tweede generatie niet-westerse allochtonen.

Vrouwen zijn vaker dan mannen afhankelijk van een uitkering (figuur 2.8). Dit geldt voor tweede generatie niet-westerse jongeren meer dan voor autochtone jongeren, en voor de eerste generatie nog weer meer dan voor de tweede generatie. Het uitkeringsniveau van vrouwen van de tweede generatie is vrijwel gelijk aan dat van mannen van de eerste generatie. Ook hier zijn uitzonderingen. Bij de tweede generatie Marokkaanse jongeren is bijvoorbeeld het verschil in uitkeringsafhankelijkheid van mannen en vrouwen veel kleiner; dit lag in 2004 voor beide groepen rond de 9,5%. Onder de eerste generatie Ethiopische jongeren zijn mannen vaker uitkeringsafhankelijk dan vrouwen, terwijl dit bij de tweede generatie voor Chinese jongeren geldt.

2.2.5 Criminaliteit

Betrokkenheid bij criminaliteit kan worden beschouwd als een negatieve indicator voor integratie (zie hoofdstuk criminaliteit). Jongeren zijn vaker betrokken bij criminaliteit dan ouderen. Onder bijna alle herkomstgroepen worden jongeren dan ook vaker als verdachte geregistreerd dan ouderen. Het aantal geregistreerde verdachten verschilt wel sterk tussen jongeren van verschillende herkomstgroepen. Jongeren uit de meeste niet-westerse herkomstgroepen werden in 2004 vaker als verdachte geregistreerd dan autochtone jongeren van die leeftijd. Dit gold vooral voor Marokkaanse en Antilliaanse jongeren. Jongeren van (Hongkong-)Chinese herkomst zijn juist minder vaak verdacht dan autochtonen. Onder de meeste herkomstgroepen worden jongeren van 18 tot 25 jaar vaker als verdachte geregistreerd dan jongeren van 12 tot 18 jaar.

2.2.6 Conclusie

Niet-westers allochtone jongeren maken zowel in het onderwijs als op de arbeidsmarkt vorderingen, maar over de jaren heen gaat dit nog langzaam. Tussen de generaties zijn de verschillen vaak groot. Op bijna alle terreinen loopt de tweede generatie jongeren de achterstand van de eerste generatie op autochtonen sterk in. Ook lijken de ontwikkelingen over de jaren heen onder de tweede generatie meer op die onder autochtonen. Tweede generatie jongeren hebben dan ook een duidelijke voorsprong op de eerste generatie: zij zijn in Nederland geboren en getogen, en daarom

beter voorbereid op de Nederlandse samenleving. Wel missen zij vaak van huis uit ondersteuning voor hun positie in de Nederlandse samenleving, omdat hun ouders doorgaans niet in Nederland zijn opgegroeid. Tijdens hun schoolperiode wordt dit ook niet gecompenseerd door veel contacten met autochtone leeftijdsgenoten, omdat ze vaak in klassen zitten met veel niet-westers allochtone medeleerlingen (zie hoofdstuk contacten). Wellicht dat dit spanningsveld bijdraagt aan de hogere criminaliteit onder tweede generatie jongeren (zie ook Driessen et al., 2002).

Ondanks de achterstand van de groep eerste generatie jongeren op de arbeidsmarkt is hun uitkeringsafhankelijkheid van 1999 tot en met 2004 sterk afgenomen. Ook waren bij hen de gevolgen van een aantrekkende economie duidelijk te zien.

Allochtone jongeren van beide generaties vormen nog wel een kwetsbare groep op de arbeidsmarkt, zoals blijkt uit de ontwikkelingen tijdens economische laagconjunctuur. Allochtone jongeren, in het bijzonder van de eerste generatie, zijn vaker werkzaam in economisch gevoelige (lager gekwalificeerde) banen en sectoren, zoals de uitzendbranche. Dit hangt voor een groot deel ook weer samen met een lager onderwijsniveau. Als allochtone jongeren hun onderwijsachterstand op autochtonen inlopen, zal ook hun sociaal-economische positie verder verbeteren.

2.3 De 25- tot 45-jarigen

Van de 25- tot 45-jarigen in Nederland is bijna één op de acht van niet-westerse herkomst. De overgrote meerderheid van hen behoort tot de eerste generatie. De tweede generatie is voornamelijk jonger dan 35 jaar. De 25- tot 45-jarigen uit asiëlanden, zoals Irak, Afghanistan en Somalië, behoren vrijwel allemaal tot de eerste generatie. In groepen die gemiddeld al langer in Nederland verblijven heeft de tweede generatie een groter aandeel. Zo behoren vier op de tien Hongkong-Chinezen en een kwart van de Surinamers en Antillianen van deze leeftijd tot de tweede generatie.

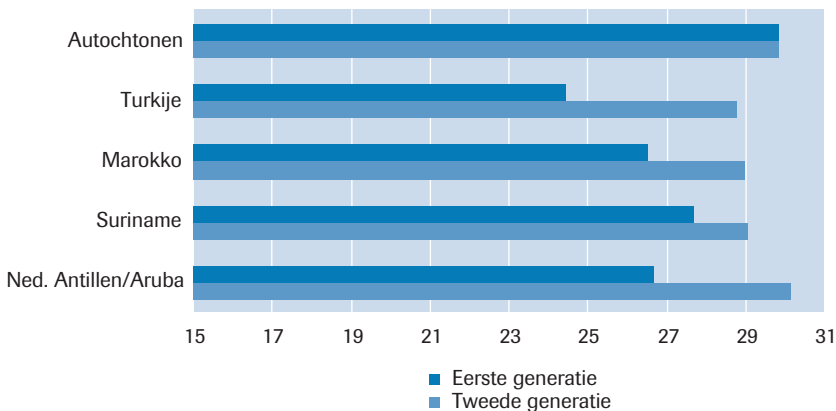
2.3.1 Vruchtbaarheid

Niet-westers allochtone vrouwen krijgen gemiddeld meer kinderen dan autochtone vrouwen. Hierdoor oefenen ze een opwaartse invloed uit op het Nederlandse geboortecijfer. De niet-westers allochtone en autochtone vruchtbaarheid komen wel dicht bij elkaar te liggen, maar dit proces lijkt sinds medio jaren negentig veel langzamer te verlopen dan voorheen.

Tussen en binnen de herkomstgroepen zijn de verschillen groot. Zo heeft de eerste generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen een hoge vruchtbaarheid die zich langzaam naar het niveau van de autochtone vrouwen

beweegt. De gerealiseerde vruchtbaarheid van de tweede generatie en hun leeftijd bij de geboorte van het eerste kind verschillen inmiddels nog maar weinig van die van autochtone vrouwen (Garssen en Nicolaas, 2006). Surinaamse vrouwen van beide generaties worden gemiddeld laat voor het eerst moeder. Ook Antilliaanse vrouwen worden betrekkelijk laat moeder. De tweede generatie Antillianen is bij de geboorte van het eerste kind gemiddeld zelfs iets ouder dan autochtone vrouwen (figuur 2.9). Tegelijkertijd komt (zeer) jeugdig moederschap onder Surinamers en Antillianen relatief vaak voor (zie paragraaf over jongeren). De vruchtbaarheid van de tweede generatie Antilliaanse en Surinaamse vrouwen is iets lager dan die van autochtonen.

Figuur 2.9 Gemiddelde leeftijd vrouw* bij geboorte van het eerste kind naar herkomstgroepering, 2004

Bron: CBS (Garssen, 2006a)

* Gestandaardiseerd naar autochtone vrouwelijke bevolking

De toekomstige veranderingen in de samenstelling van de bevolking naar herkomst zullen geen grote invloed uitoefenen op het totaal vruchtbaarheidscijfer¹² (Garssen en Van Duin, 2006). Het aandeel eerste generatie allochtonen in de bevolking zal geleidelijk stijgen, maar doordat hun vruchtbaarheid tegelijkertijd afneemt, zal het effect op de totale vruchtbaarheid gering zijn. De groep tweede generatie niet-westerse allochtonen zal nog sterk groeien. Dit heeft evenmin een groot effect op het totaal vruchtbaarheidscijfer, omdat het vruchtbaarheidspatroon van deze groep maar weinig afwijkt van dat van autochtonen.

¹² Het totaal (leeftijdsspecifiek) vruchtbaarheidscijfer (TFR) geeft bij benadering het gemiddeld aantal levend geboren kinderen per vrouw gedurende haar leven weer. De TFR van de totale Nederlandse bevolking is voor 2010 tot 2050 geraamd op 1,75.

2.3.2 *Huwelijken*

Sociale contacten tussen allochtonen en autochtonen, en in het bijzonder gemengde huwelijken, kunnen worden gezien als een indicator voor de mate waarin allochtonen integreren in een samenleving (zie hoofdstuk contacten). In 1999 trouwde 15% van de niet-westers allochtone mannen met een autochtone bruid. Onder de niet-westerse vrouwen trouwde 21% met een autochtone man. Vier jaar later, in 2003, was dit aandeel voor de mannen nog vrijwel gelijk en voor de vrouwen licht gestegen (tot 24%). Van de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen trouwen vooral Turken en Marokkanen zelden met een autochtone partner. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie. Surinaamse en Antilliaanse mannen en vrouwen trouwen veel vaker met een autochtone partner. Onder de tweede generatie is dit percentage aanzienlijk hoger dan onder de eerste generatie.

Ruim de helft van de huwelijken van Turkse en Marokkaanse mannen en vrouwen die tussen 1999 en 2003 gesloten zijn, betreft een zogenaamd migratiehuwelijk¹³. Bij de tweede generatie is dit aandeel echter lager dan bij de eerste generatie. Het aandeel migratiehuwelijken van Turken en Marokkanen in 2003 is wel sterk gedaald ten opzichte van dat in 1999. Ook bij enkele kleinere herkomstgroepen is het percentage personen met een huwelijkspartner die overkomt uit het land van herkomst soms hoog, zoals bij Chinese en Egyptische mannen. Voor alle kleinere herkomstgroepen geldt dat vrouwen minder vaak een partner uit het land van herkomst laten komen dan mannen.

2.3.3 *Werk*

Ontwikkelingen

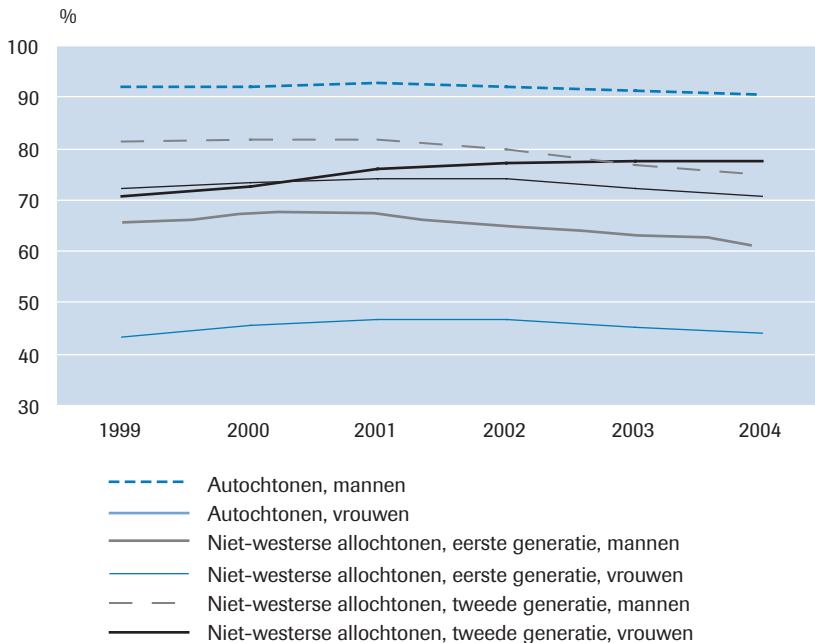
In de levensfase van 25 tot 45 jaar is de opleidingsfase over het algemeen voltooid¹⁴. Een baan helpt vervolgens bij het opbouwen van een zelfstandig bestaan. Autochtonen van 25 tot 45 jaar hebben veel vaker werk als belangrijkste bron van inkomsten dan niet-westerse allochtonen: in 2004 ongeveer anderhalf keer zo vaak. Van de niet-westerse allochtonen is gemiddeld iets meer dan de helft werkzaam. Surinamers, Kaapverdianen en Hongkong-Chinezen kennen met 70 tot 80% een veel groter aandeel werkzame personen. Niet-westerse bevolkingsgroepen met veel asiel-

13 Onder een migratiehuwelijk wordt in dit geval een huwelijk bedoeld waarbij een in Nederland woonachtige allochtoon trouwt met een partner die vóór het huwelijk woonachtig was in het land van herkomst en daarna naar Nederland is gekomen.

14 In 2004 was nog 1% van de autochtonen en 2% van de niet-westerse allochtonen in deze leeftijdsgroep onderwijsvolgend. Onder Antillianen, Iraniërs en (Hongkong-)Chinezen ligt dit aandeel nog enkele procentpunten hoger. Deze personen zullen in deze paragraaf meegeteld worden bij de werkzamen. Het onderwijs bereidt namelijk voor op een succesvolle participatie op de arbeidsmarkt en het volgen daarvan kan daarom vanuit het oogpunt van integratie even waardevol worden geacht als het hebben van werk.

migranten tellen de minste werkzamen: twee tot drie op de tien. Een uitzondering hierop vormen 25- tot 45-jarige Iraniërs. Van hen heeft bijna de helft werk, een aandeel dat vergelijkbaar is met dat voor Marokkanen.

Figuur 2.10 Personen die primair werkzaam zijn of onderwijs volgen naar herkomst, geslacht en generatie, 25 tot 45 jaar, 1999-2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

Onder de 25- tot 45-jarigen zijn mannen vaker werkzaam dan vrouwen (figuur 2.10). De verschillen zijn het kleinst bij Surinamers, Antillianen en Kaapverdianen en het grootst bij Egyptenaren, Pakistanen, Turken en Marokkanen. Onder Egyptenaren en Pakistanen werkt ruim 60% van de mannen, maar nog geen kwart van de vrouwen. Alleen vrouwen uit Somalië, Afghanistan en Irak werken nog minder. Turkse en Marokkaanse vrouwen werkten in 2004 half zo vaak als autochtone vrouwen. De grote verschillen tussen mannen en vrouwen in genoemde groepen hangen onder meer samen met hun positie in het huishouden. Van de 25- tot 45-jarige vrouwen uit deze groepen maakt 60 tot 70% deel uit van een gehuwd paar met kind(eren). Juist deze vrouwen zijn veel minder vaak werkzaam dan alleenstaanden of gehuwde vrouwen zonder kinderen. Ze zijn ook minder vaak werkzaam dan vrouwen in de meeste andere herkomstgroepen met dezelfde huishoudenspositie. Zo is van de 25- tot 45-jarige autochtone, Surinaamse en Antilliaanse gehuwde vrouwen in een gezin met kinderen ruim 70% werkzaam, terwijl dit bij Egyptische, Pakistaanse, Turkse en Marokkaanse vrouwen minder dan 40% is.

Van 1999 tot en met 2001 is het aandeel personen met werk als belangrijkste bron van inkomsten onder autochtonen en niet-westerse allochtonen in gelijke mate gestegen (figuur 2.10). Tijdens de economische laagconjunctuur in de jaren daarna daalde dit aandeel echter sterker onder niet-westerse allochtonen. In 2004 lag het aandeel bij autochtonen nauwelijks lager dan in 2001, terwijl het onder niet-westerse allochtonen met ruim 3 procentpunten was gedaald. Onder Egyptenaren en Vietnamezen was de daling van het aandeel werkzamen het grootst. Bij niet-westers allochtone mannen zette de daling een jaar eerder in dan bij autochtone mannen en niet-westers allochtone vrouwen. Autochtone vrouwen lieten tot 2004 in het geheel geen daling zien van het aandeel werkzame personen.

Generatieverschillen

Omdat er nog maar weinig 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen zijn die in Nederland zijn geboren, hebben de tot nog toe beschreven ontwikkelingen vooral betrekking op de eerste generatie. De kleinere groep 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen van de tweede generatie kent echter wel een hogere arbeidsparticipatie dan de eerste generatie (figuur 2.10). Deze groep bestaat vooral uit mensen die deel uitmaken van de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen. In 2004 lag het aandeel Surinamers en Turkse en Marokkaanse mannen van de tweede generatie met werk als belangrijkste inkomstenbron 2 tot 5 procentpunten hoger dan bij de eerste generatie. Bij Antillianen en Turkse en Marokkaanse vrouwen was dit verschil veel groter. Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie zijn anderhalf tot twee keer zo vaak werkzaam als de eerste generatie. Dit geldt in deze groepen ook voor getrouwde vrouwen in een gezin met kinderen. Van de Antillianen van de tweede generatie zijn ongeveer acht op de tien werkzaam, bij de eerste generatie maar zes op de tien. Dit geldt voor zowel Antilliaanse mannen als Antilliaanse vrouwen. Antillianen van de tweede generatie zijn daarmee het vaakst van de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen werkzaam; onder de eerste generatie geldt dit voor de Surinamers. De ontwikkeling in de periode van 1999 tot en met 2004 is voor de eerste en tweede generatie wel vrijwel gelijk.

Werkkring

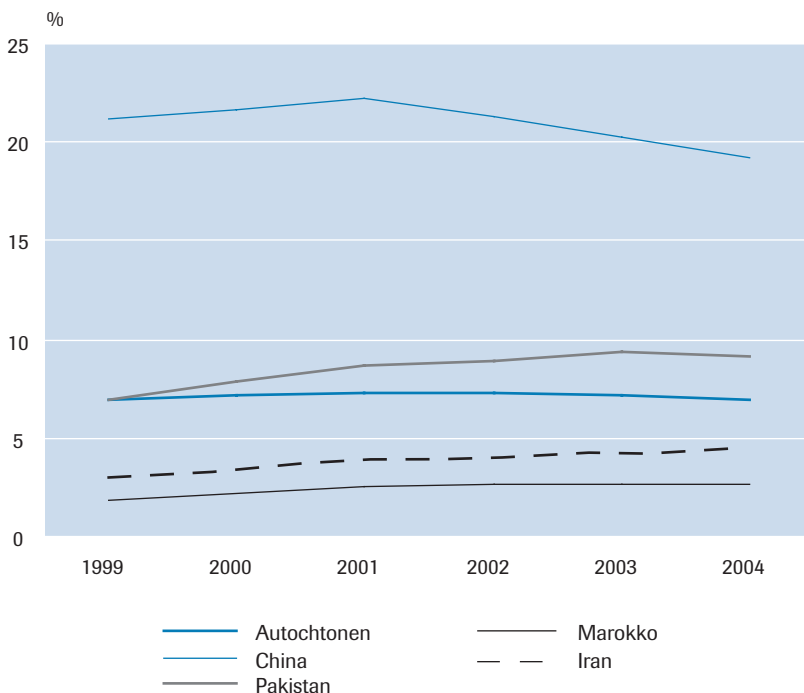
Evenals de jongeren zijn de 25- tot 45-jarige niet-westers allochtone werknemers het vaakst werkzaam in de zakelijke dienstverlening. Daarna treden echter verschillen op. Op de tweede plaats bij niet-westers allochtone jongeren staat een baan in de handel. Voor de eerste generatie mannen van 25 tot 45 jaar is dit de industrie en bij de vrouwen uit deze leeftijdsgroep de gezondheids- en welzijnszorg; een vijfde van hen is in de genoemde bedrijfstakken werkzaam. Vooral Vietnamezen, Somaliërs en Turken werken vaak in de industrie. Niet-westerse allochtonen van 25 tot 45 jaar zijn half zo vaak uitzendkracht als de jongeren, maar wel vier keer zo vaak als autochtonen. Evenals de jongeren zijn de 25- tot 45-jarige niet-

westerse allochtonen van de eerste generatie ook oververtegenwoordigd in de schoonmaakbranche. Uitschieters vormen de Kaapverdianen en Ghanezen, van wie respectievelijk 24 en 30% van de werknemers werkzaam is bij schoonmaakbedrijven. Voor de tweede generatie 25- tot 45-jarigen is de schoonmaakbranche als bedrijfstak veel minder belangrijk geworden. De verdeling van werknemers over bedrijfstakken over de jaren heen fluctueert onder 25- tot 45-jarigen minder dan onder jongeren. Grote verschuivingen hebben in deze jaren niet plaatsgevonden. Wel is het aandeel werknemers in de industrie en de zakelijke dienstverlening van 1999 op 2004 licht gedaald ten gunste van onder meer het aandeel werknemers in de handel.

Zelfstandigen

Autochtonen zijn vaker als zelfstandige werkzaam dan allochtonen. Van de 25- tot 45-jarigen had in 2004 ongeveer 7% zelfstandig ondernemerschap als voornaamste inkomstenbron; voor niet-westerse allochtonen was dit 4%. Er zijn echter wel uitzonderingen onder enkele kleinere niet-westers allochtone bevolkingsgroepen: Chinezen zijn met twee op de tien personen het vaakst zelfstandige (figuur 2.11).

Figuur 2.11 Personen met werk als zelfstandige als belangrijkste inkomstenbron naar herkomst, 25 tot 45 jaar, 1999-2004

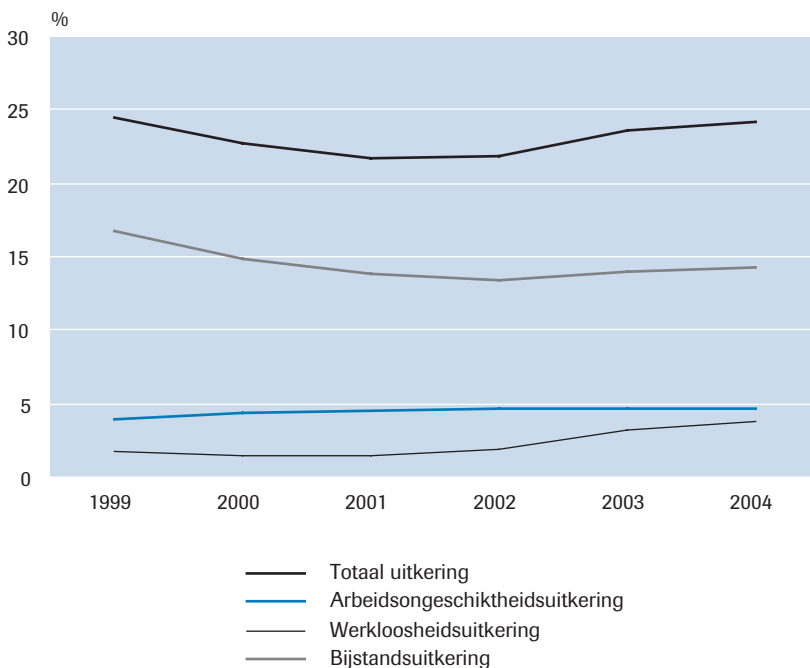
Van 1999 tot en met 2004 nam het aandeel zelfstandigen onder niet-westerse allochtonen wel toe, terwijl het aandeel onder autochtonen stabiel bleef. Binnen de totale niet-westerse allochtone groep bestaan echter duidelijke verschillen tussen bevolkingsgroepen. Van de klassieke groepen zijn Turken het vaakst primair werkzaam als zelfstandige. In 2004 gold dit voor 5,5% van deze herkomstgroep, ruim een kwart meer dan in 1999. Onder Marokkanen was het zelfstandig ondernemerschap echter het sterkst toegenomen. Het aandeel zelfstandigen onder Surinamers en Antillianen kende een bescheidener groei. In 2001 stagneerde deze en in 2004 nam het aandeel zelfstandigen zelfs licht af, evenals bij autochtonen en Turken. De stagnerende economie heeft blijkbaar een rem gezet op de groei van het aandeel zelfstandigen die aan het eind van vorige eeuw was begonnen. Voor de niet-westerse bevolkingsgroepen met de hoogste percentages zelfstandigen (Chinezen, Egyptenaren en Hongkong-Chinezen) geldt dit nog sterker. Deze groepen kennen al vanaf 2001 een daling van het aandeel zelfstandigen. Opvallend is dat dit ook de groepen zijn waarin de meeste zelfstandigen (circa driekwart) in de horeca werken. Herkomstgroepen met veel asielmigranten laten een stijging zien van het aandeel zelfstandigen gedurende de hele periode, ondanks de economische laagconjunctuur. Iraniërs zijn ruim anderhalf keer zo vaak zelfstandige geworden, en Afghanen en Irakezen zelfs bijna drie keer zo vaak. Het aandeel zelfstandigen binnen deze groepen blijft echter nog achter bij dat van Iraniërs. Blijkbaar beginnen deze groepen asielmigranten steeds beter hun weg te vinden in de Nederlandse samenleving wat betreft het zelfstandig ondernemerschap. Alleen het aandeel Somaliërs dat primair inkomsten heeft als zelfstandige blijft met 0,3 procent het laagst van alle onderzochte niet-westerse groepen.

2.3.4 Uitkeringsafhankelijkheid

Het ontbreken van voldoende inkomsten uit werk kan leiden tot een beroep op een sociale uitkering. Eind 2004 was van de niet-westerse allochtone mannen en vrouwen van deze leeftijd respectievelijk 21 en 27% aangewezen op een uitkering als belangrijkste bron van inkomsten. Dit is ongeveer drie keer zo vaak als bij autochtonen. Dit verschil geldt niet voor alle niet-westerse groepen. (Hongkong-)Chinese en Filippijnse mannen en vrouwen zijn zelfs minder vaak dan autochtonen afhankelijk van een uitkering. Groepen met veel asielmigranten zijn daarentegen, met bijna de helft, het vaakst afhankelijk van een uitkering. Iraniërs vormen een uitzondering; bij hen gaat het om iets meer dan een kwart. Migranten uit deze groepen verblijven echter nog maar kort in Nederland en zijn als vluchtelingen niet voorbereid op de Nederlandse arbeidsmarkt.

In de periode van 1999 tot en met 2001 is de uitkeringsafhankelijkheid afgenomen, om rond 2002 weer toe te nemen. Dit beeld geldt zowel voor autochtonen als voor de meeste niet-westerse herkomstgroepen. De afname van de uitkeringsafhankelijkheid aan het begin van de periode was voor niet-westerse allochtonen groter dan voor autochtonen. Dit is toe te schrijven aan een sterke daling (ongeveer 20%) van het aandeel niet-westerse allochtonen met een bijstandsuitkering (figuur 2.12). Aan het eind van de periode nam dit aandeel slechts licht toe. Hierdoor lag het niveau van uitkeringsafhankelijkheid bij allochtonen in 2004 nog onder dat in 1999, terwijl het bij autochtonen hoger was geworden. Het aandeel personen met een uitkering als gevolg van werkloosheid nam sterk toe tijdens de economische laagconjunctuur en verklaart daarmee het grootste deel van de stijging van de uitkeringsafhankelijkheid vanaf 2002. Het aandeel personen met een werkloosheidsuitkering werd tussen 2001 en 2004 2,5 tot 3 keer zo groot, bij zowel autochtonen als niet-westerse allochtonen. Niet-westerse allochtonen doen ruim twee keer zo vaak een beroep op deze uitkering.

Figuur 2.12 Niet-westerse allochtonen met uitkering als belangrijkste inkomstenbron naar soort uitkering, 25 tot 45 jaar, 1999-2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

Alleen de 25- tot 45-jarige Turken en Marokkanen hebben van de onderzochte niet-westers allochtone groepen veel vaker een arbeidsongeschiktheidsuitkering dan autochtonen. Dit geldt voor één op de twaalf Marokkanen en één op de negen Turken. Voor Turkse vrouwen is dit zelfs één op de zeven. Turken ontvangen ook het vaakst een werkloosheidsuitkering. Onder hen bevinden zich veel arbeidsmigranten met een relatief lang arbeidsverleden in Nederland, waardoor zij meer recht hebben op deze uitkering. Migranten uit andere niet-westerse groepen zijn veelal meer recent naar Nederland gekomen en daardoor bij werkloosheid vaker aangewezen op een bijstandsuitkering. Turken ontvingen in 2004 bijna even vaak een arbeidsongeschiktheidsuitkering als een bijstandsuitkering. Een gemiddeld lagere opleiding en daardoor lager gekwalificeerde banen met een grotere kans op arbeidsongeschiktheid, met daarnaast een kleinere uitstroom uit de arbeidsongeschiktheid, vormen verklaringen voor de hogere arbeidsongeschiktheid onder Marokkanen en Turken in deze toch nog relatief jonge leeftijdsgroep (Snel, 2002; Snel et al., 2006).

Onder de nog kleine tweede generatie van 25 tot 45 jaar is één op de vier à vijf Turken en Marokkanen afhankelijk van een uitkering, terwijl dit bij Surinamers ruim één op de zes is. Bij de mannen uit deze groepen en Surinaamse vrouwen liggen de aandelen slechts enkele procentpunten onder het niveau van de eerste generatie. Bij Turkse en Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie ligt het aandeel uitkeringsafhankelijken een kwart lager dan onder de eerste generatie. Bij Antillianen zijn de generatieverschillen veel groter. Van de eerste generatie Antillianen is ongeveer een kwart afhankelijk van een uitkering, terwijl dit onder de tweede generatie maar voor een tiende van de Antillianen geldt. Dit ligt vooral aan het aandeel bijstandsontvangers dat onder de eerste generatie meer dan vier keer zo hoog is.

2.3.5 Conclusie

De leeftijdsgroep van 25 tot 45 jaar bevindt zich in een levensfase die gekenmerkt wordt door veel veranderingen, waarin de basis wordt gelegd voor het verdere leven. Hierbij valt te denken aan relatievorming, gezinsvorming en de carrière op de arbeidsmarkt. Wat het laatste betreft hebben niet-westerse allochtonen over het algemeen niet de gunstigste uitgangspositie. Het aandeel personen met een betaalde baan ligt fors lager dan onder autochtonen, en hiermee samenhangend is het aandeel ontvangers van een sociale uitkering (vooral bijstandsuitkeringen) groter. Voor het merendeel van de 25- tot 45-jarige allochtonen geldt echter dat zij zich pas op latere leeftijd in Nederland hebben gevestigd. Zij zullen dus de nodige aanpassingsproblemen hebben met een andere cultuur, taal en maatschappelijke structuur. Daar komt bij dat hun gemiddeld opleidingsniveau lager is dan dat van autochtonen (Dagevos et al., 2003). Mede

daardoor zijn ze oververtegenwoordigd in zwaardere en lager gekwalificeerde arbeid. Tijdens economische laagconjunctuur daalt het aandeel werkzamen onder hen sterker dan onder autochtonen. Een oververtegenwoordiging in de conjunctuurgevoelige uitzendbranche kan hiervan een oorzaak zijn. De ontwikkelingen in de bijstandsafhankelijkheid lijken voor de 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen over de jaren heen niet-temin gunstig. In de jaren rond 2000 daalde het aandeel personen dat van een bijstandsuitkering rond moet komen aanzienlijk, terwijl het tijdens de daaropvolgende economische laagconjunctuur slechts licht steeg. Met een aantrekkende economie is de kans groot dat de sociaal-economische positie van deze groep allochtonen weer verbetert.

Gezinnen zijn in sommige niet-westerse groepen vaker op slechts één kostwinner aangewezen: de man. Dit maakt het gezin sociaal-economisch kwetsbaarder. Het betreft vooral Turkse, Marokkaanse, Egyptische en Pakistaanse gezinnen. Getrouwde vrouwen uit deze groepen zijn veel minder vaak werkzaam, vooral wanneer ze kinderen hebben. Ook kan een rol spelen dat bijvoorbeeld Turken en Marokkanen vaak een huwelijks-partner uit het land van herkomst laten overkomen. Deze partners zullen minder op de Nederlandse arbeidsmarkt zijn voorbereid.

Al is de tweede generatie onder de 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen nog zeer bescheiden van omvang, toch is duidelijk dat ze er profijt van heeft dat ze in Nederland is geboren en opgegroeid. Tweede generatie allochtonen hebben veel vaker werk, al blijft het niveau nog wel achter bij autochtonen. Het ligt voor de hand dat een gemiddeld lagere opleiding en daarmee een kwetsbaarder positie op de arbeidsmarkt een belangrijke oorzaak voor dit verschil is. Bij de vergelijking van de twee generaties is vooral de positieverbetering van niet-westers allochtone vrouwen opvallend. Nog meer dan onder de mannen stijgt het aandeel werkende vrouwen van de tweede generatie ten opzichte van de eerste generatie. Wel blijven de tweede generatie vrouwen kwetsbaarder op de arbeidsmarkt dan autochtone vrouwen: de conjuncturomslag treft hen veel zwaarder. Niet alleen op de arbeidsmarkt neemt het verschil tussen de tweede generatie niet-westerse vrouwen en de autochtone vrouwen af. Ook hun vruchtbaarheidsgedrag en gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind verschillen niet veel meer van die van autochtone vrouwen, terwijl het verschil met de eerste generatie in dit opzicht juist groot is. Met een groeiende tweede generatie zal de positie van 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen verbeteren, al blijft hun sociaal-economische positie, mede door een gemiddeld lager opleidingsniveau, kwetsbaar.

2.4 De 45-plussers

Vier op de tien inwoners van Nederland – meer dan 6,5 miljoen mensen – zijn 45 jaar of ouder. Van deze mensen is slechts 5% van niet-westerse herkomst. Bij elkaar vormen de klassieke herkomstgroepen 70% van de totale niet-westerse herkomstgroep vanaf 45 jaar. Van de niet-westerse allochtonen in deze leeftijdsgroep behoort bijna iedereen tot de eerste generatie. Onder de Chinezen is het aandeel dat tot de tweede generatie behoort met 10% het grootst. Slechts 3% van de niet-westerse allochtonen heeft de leeftijd van 65 jaar bereikt, terwijl onder de gehele bevolking van Nederland 14% 65 jaar of ouder is.

2.4.1 Werk

Ontwikkelingen

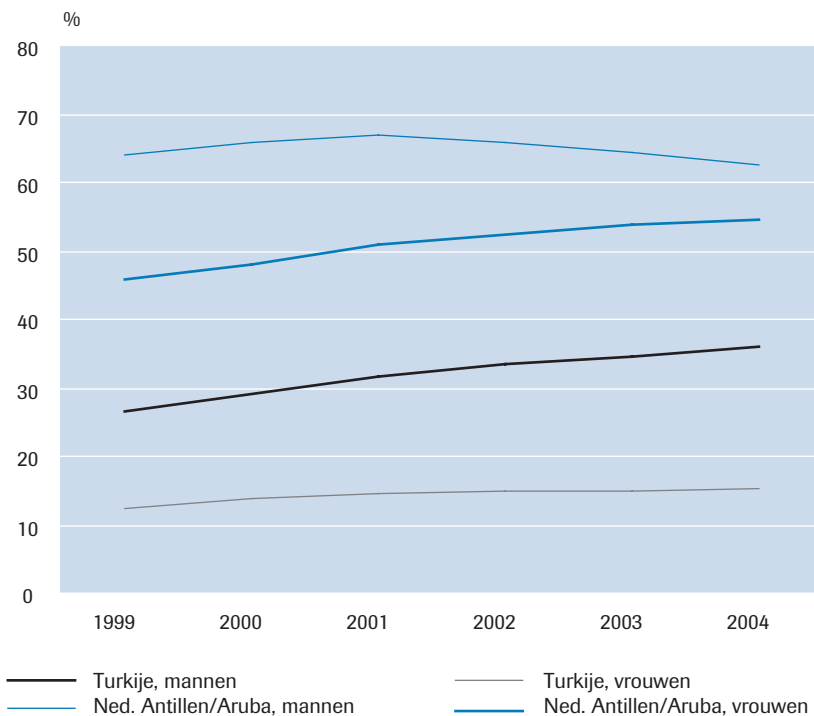
In de periode van het 45^e tot het 65^e levensjaar is de basis van het sociale en maatschappelijke leven meestal al gelegd. In deze levensfase doen zich weer nieuwe ontwikkelingen voor. Eventuele kinderen bereiken de volwassenheid en verlaten het ouderlijk huis. Het werkzame leven loopt geleidelijk ten einde. Voor sommigen begint dit met vervroegd pensioen. Anderen verlaten om andere redenen de arbeidsmarkt. Voor de meeste bevolkingsgroepen geldt dat de percentages werkzamen¹⁵ onder 45- tot 65-jarigen lager liggen dan onder 25- tot 45-jarigen. Dit is vooral het geval onder Turken, Marokkanen, Afghanen en Somaliërs. Bij deze groepen halveert in deze leeftijdsgroep het aandeel werkenden. Dit effect is onder de vrouwen nog iets sterker dan onder de mannen. Voor Turken en Marokkanen van 45 tot 65 jaar betekent dit zelfs dat zij, samen met bevolkingsgroepen met veel asielmigranten, naar verhouding het minst vaak werk hebben. Kaapverdianen, Filippijnse vrouwen en Ghanese mannen hadden in 2004 van de niet-westerse bevolkingsgroepen het vaakst werk als belangrijkste inkomstenbron.

Van 1999 tot en met 2001 nam bij alle bevolkingsgroepen het aandeel werkenden in de leeftijd van 45 tot 65 jaar toe. De ontwikkelingen van dit aandeel in de daaropvolgende jaren van laagconjunctuur waren echter heel verschillend. Bij niet-westers allochtone vrouwen zette de stijging gewoon door. Alleen het aandeel Ghanese vrouwen met werk als belangrijkste inkomstenbron daalde in deze jaren. Bij niet-westers allochtone mannen steeg in de meeste groepen het aandeel werkenden tot en met 2002, om daarna te dalen, gelijk te blijven of verder te stijgen. Turken en Hongkong-Chinezen zijn voorbeelden van de laatstgenoemde groep (figuur 2.13).

15 8% van de 45- tot 65-jarigen heeft eind 2004 pensioen als belangrijkste inkomensbron. Dit vervroegde pensioen vloeit direct voort uit een werkzaam leven en kan daarom vanuit een oogpunt van integratie even waardevol worden geacht als het hebben van werk. Deze personen zullen daarom in deze paragraaf meegeteld worden bij de werkzamen (personen die werk als belangrijkste inkomstenbron hebben).

De laagconjunctuur lijkt op deze groepen weinig effect te hebben gehad. Bij andere groepen daalde het aandeel echter tot onder het niveau in 1999. Dit is onder meer het geval bij Antilliaanse, Ghanese en Egyptische mannen van 45 tot 65 jaar (figuur 2.13). Dat de laagconjunctuur bij veel groepen weinig effect had op het aandeel werkenden is opmerkelijk, zeker gezien het feit dat het aandeel personen met een werkloosheidsuitkering binnen de meeste groepen wel toenam.

Figuur 2.13 Turken en Antillianen met werk of pensioen als belangrijkste inkomstenbron naar geslacht, 45 tot 65 jaar, 1999-2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

Werkkring

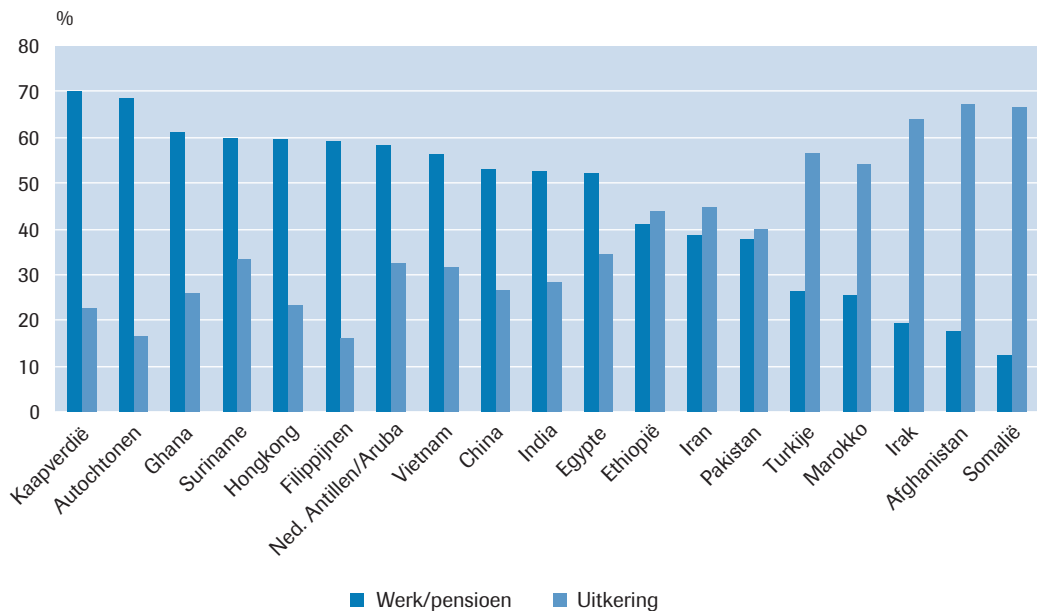
Voor niet-westerse allochtonen van 45 tot 65 jaar zijn de industrie, de zakelijke dienstverlening en de gezondheids- en welzijnszorg de belangrijkste bedrijfstakken. Één op de vier mannen van deze leeftijd werkt in de industrie, terwijl één op de drie vrouwen in de gezondheids- en welzijnszorg werkt. Van zowel de mannen als de vrouwen werkten twee op de tien in de zakelijke dienstverlening. Voor hen zijn de uitzend- en schoonmaakbranche belangrijke werkkringen.

Twee op de tien (Hongkong-)Chinezen en Egyptenaren van 45 tot 65 jaar zijn werkzaam als zelfstandige, voornamelijk in de horeca. Van Vietnamezen, Pakistanen en Indiërs is één op de tien zelfstandig ondernemer. Vietnamese ondernemers zijn ook vooral werkzaam in de horeca, terwijl de Pakistaanse en Indische zelfstandigen vooral actief zijn binnen de handel. Bij de meeste overige niet-westerse groepen ligt het aandeel zelfstandigen op hooguit enkele procenten van de totale groep.

2.4.2 Uitkeringsafhankelijkheid

Uitkeringsafhankelijkheid speelt in de levensfase van 45 tot 65 jaar een veel prominentere rol dan in eerdere levensfasen. Van de 25- tot 45-jarige niet-westerse allochtonen moest in 2004 ongeveer een kwart rondkomen van een uitkering. In de leeftijdscategorie van 45 tot 65 jaar waren het er vier op de tien. Bij Turken en Marokkanen gaat het zelfs om meer dan de helft (figuur 2.14). Zowel de mannen als de vrouwen in deze groepen hebben vaker een uitkering dan werk als belangrijkste bron van inkomsten. Dit geldt ook voor bevolkingsgroepen met veel asielmigranten, uitgezonderd Iraanse mannen. Overigens verdubbelt het aandeel uitkeringsafhankelijken bij het ouder worden ook onder autochtonen, al ligt het niveau met één op de zes uitkeringsafhankelijken wel aanzienlijk lager.

Figuur 2.14 Belangrijkste inkomstenbron naar herkomst, 45 tot 65 jaar, 2004

Van de niet-westerse bevolkingsgroepen zijn alleen Filipijnse en Ghaneese mannen minder vaak afhankelijk van een uitkering dan autochtonen. Terwijl onder autochtonen, Turken, Marokkanen en Egyptenaren de uitkeringsafhankelijkheid onder vrouwen iets kleiner is dan onder mannen, is het bij alle andere onderzochte niet-westers allochtone groepen andersom. Het verschil is het grootst onder Ghanezen, bij wie de vrouwen twee en een half keer zo vaak uitkeringsafhankelijk zijn als de mannen.

De toename van uitkeringsafhankelijkheid op latere leeftijd is toe te schrijven aan een toename van arbeidsongeschiktheids- en bijstandsuitkeringen. Onder zowel autochtonen als niet-westerse allochtonen is het aandeel personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering drie keer zo groot als onder 25- tot 45-jarigen. Turken en Marokkanen hebben onder de 45- tot 65-jarige mannen het vaakst een arbeidsongeschiktheidsuitkering: dit geldt voor drie tot vier op de tien mannen. Bij de vrouwen zijn Turken en Surinamers het vaakst aangewezen op een arbeidsongeschiktheidsuitkering. De meeste niet-westers allochtone uitkeringsontvangers van 45 tot 65 jaar moeten echter een beroep doen op een bijstandsuitkering. Dit geldt zeker voor bevolkingsgroepen die nog maar relatief kort in Nederland zijn, zoals Afghanen, Irakezen, Somaliërs en Iraniërs. Ook bij Marokkanen en Antillianen ligt het aandeel bijstandsonvangers hoger dan het aandeel ontvangers van een arbeidsongeschiktheidsuitkering.

In de periode van 1999 tot en met 2004 is de uitkeringsafhankelijkheid onder niet-westerse allochtonen afgenomen van 46 naar 41%. Deze daling heeft vooral plaatsgevonden in de periode van 1999 tot 2002 en is toe te schrijven aan de daling van het aandeel bijstandsonvangers. Van 2002 tot en met 2004 is het aandeel uitkeringsontvangers vrij constant gebleven. Een dalend aandeel personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering werd in deze periode gecompenseerd door een stijgend aandeel personen met een werkloosheidsuitkering.

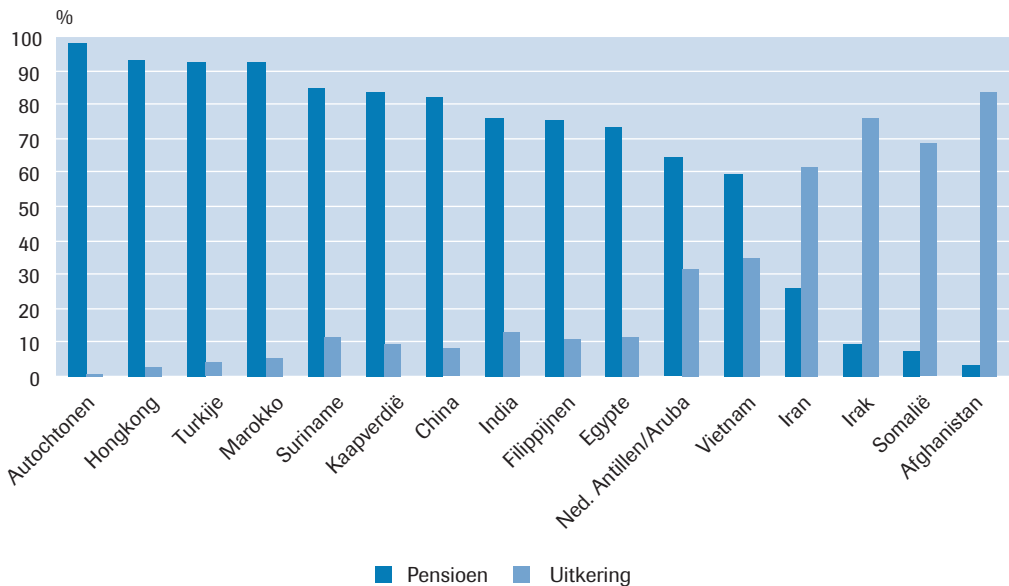
2.4.3 65-plussers

Het bereiken van het 65^e levensjaar luidt voor het merendeel van de mensen een nieuwe levensfase in. De meesten nemen definitief afscheid van de arbeidsmarkt en genieten pensioeninkomsten op grond van de AOW, al dan niet in combinatie met een aanvullend pensioen. Dit geldt ook voor degenen die afhankelijk waren van een arbeidsgerelateerde uitkering, zoals een arbeidsongeschiktheidsuitkering of een werkloosheidsuitkering. Mensen die echter niet van hun 15^e tot 65^e in Nederland hebben gewoond, hebben geen volledige AOW-aanspraken opgebouwd, wat resulteert in een onvolledige AOW-uitkering (Verschuren, 2006). Dit is het geval bij allochtone 65-plussers. Zij hebben zich vrijwel allemaal pas op latere leeftijd in Nederland gevestigd. Als er ook geen andere pensioenrechten

zijn, kan er nog wel een beroep gedaan worden op een bijstandsuitkering om toch een bestaansminimum te garanderen. Bijna de helft van de niet-westerse allochtone 65-plussers ontving in 2004 een (bijstands)uitkering, vaak naast het AOW-pensioen. Over het algemeen zijn de inkomsten uit pensioen wel hoger dan die uit een uitkering (figuur 2.15). Alleen onder de jongste immigrantengroepen met veel asielmigranten ligt het aandeel 65-plussers bij wie uitkeringen de belangrijkste bron van inkomsten zijn hoger dan het aandeel dat voornamelijk inkomsten ontvangt uit pensioen. Bij deze groepen komt het ook het meest voor dat er helemaal geen inkomsten uit pensioen zijn. Bij Afghanen en Somaliërs geldt dat zelfs voor iets meer dan de helft van de 65-plussers.

Van de Turkse en Marokkaanse 65-plussers had in 2004 respectievelijk 34 en 58% een uitkering. Slechts voor ongeveer één op de twintig Turkse en Marokkaanse 65-plussers gold echter dat uitkering de belangrijkste bron van inkomsten was. Binnen de Surinaamse bevolkingsgroep was dit bij één op de tien 65-plussers het geval en bij Antillianen bij drie op de tien. Het pensioen vormt bij de meeste 65-plussers van de klassieke niet-westerse herkomstsgroepen toch het belangrijkste deel van het inkomen.

Figuur 2.15 Belangrijkste inkomstenbron naar herkomst, 65 jaar en ouder, 2004

Bron: Sociaal Statistisch Bestand, CBS

2.4.4 *Ziekte en sterfte*

Het aantal gevallen van ziekte en overlijden binnen de verschillende niet-westerse groepen in Nederland is vanwege hun jeugdige leeftijdsopbouw nog relatief gering. Naarmate mensen ouder worden, neemt de kans op gezondheidsklachten toe en daarmee ook het beroep dat gedaan wordt op de gezondheidszorg. Voor alle herkomstgroepen geldt dat het aantal mensen dat in een jaar contact heeft met de huisartspraktijk toeneemt naarmate men ouder wordt (zie hoofdstuk zorggebruik). Rekening houdend met de demografische en sociaal-economische kenmerken van de herkomstgroepen blijkt voor Turken en Marokkanen de kans op contact met de huisarts binnen een jaar even groot als voor autochtonen. Voor Surinamers en Antillianen is die kans lager.

Terwijl de zuigelingensterfte onder niet-westerse allochtonen aanzienlijk hoger is dan onder autochtonen, geldt ook voor niet-westerse allochtonen van volwassen leeftijd dat hun sterftekansen, tot circa 70 jaar, hoger zijn dan die van autochtonen¹⁶. Voor Marokkaanse mannen, en in mindere mate Marokkaanse en Turkse vrouwen, wordt een afwijkend verloop geconstateerd: hun sterftecijfers liggen vanaf ongeveer 35-jarige leeftijd (soms aanzienlijk) beneden die van autochtonen.

Het aandeel personen dat in het buitenland overlijdt, verschilt sterk per herkomstgroep. Bij autochtonen gaat het om ruim een half procent van de overledenen. Bij niet-westerse allochtonen ligt dit aandeel veel hoger. Zo vindt ongeveer een kwart van de sterfgevallen onder 50- tot 75-jarige Turken en Marokkanen in het buitenland plaats. De overgrote meerderheid hiervan overlijdt in het eigen herkomstland.

Tussen niet-westerse allochtonen en autochtonen bestaan verschillen in de frequentie van bepaalde doodsoorzaken. De overlijdenskans aan kanker is vooral voor Marokkanen veel lager dan voor autochtonen. Ook Surinamers en Turkse vrouwen sterven minder vaak aan kanker dan autochtonen. Turkse mannen sterven even vaak als autochtonen aan deze ziekte. Hart- en vaatziekten komen als doodsoorzaak onder Marokkaanse mannen minder vaak voor dan onder autochtonen. Surinamers overlijden hieraan juist vaker dan autochtonen. Hetzelfde geldt voor Turkse mannen (Garssen et al., 2003).

16 Om uitspraken te kunnen doen over sterfte per leeftijdscategorie naar herkomst zijn in het betreffende onderzoek de aantallen overledenen voor een reeks van jaren samengevoegd (1996 tot en met 2001). Deze aantallen zijn gerelateerd aan de populatieaantallen van de betreffende herkomstgroepen, waardoor de sterfte per leeftijdscategorie tussen de verschillende groepen kan worden vergeleken (Garssen et al., 2003).

2.4.5 Conclusie

De groep oudere niet-westerse allochtonen is nog relatief klein en bestaat voornamelijk uit personen van de eerste generatie. De migratiegeschiedenis van de verschillende niet-westerse bevolkingsgroepen is heel verschillend, wat haar weerslag heeft op de sociaal-economische positie op latere leeftijd. Turkse en Marokkaanse mannen zijn veelal als laaggeschoolde gastarbeider naar Nederland gekomen. Daarbij hebben ze relatief vaak zware arbeid moeten verrichten. Dit uit zich in de leeftijd van 45 tot 65 jaar in een hoog percentage arbeidsongeschikten. Hun kwetsbaarheid op de arbeidsmarkt vertaalt zich ook in een hoger aandeel personen dat rond moeten komen van een bijstandsuitkering.

Groepen met veel ouderen die als asielmigrant naar Nederland zijn gekomen, hebben slechts een korte migratiegeschiedenis. Vanwege hun leeftijd en reden van migratie zijn de kansen op werk niet groot. Zij zijn dan ook vaak aangewezen op een bijstandsuitkering. Iraanse ouderen hebben van deze groep migranten nog het best een plek op de arbeidsmarkt veroverd. Hier zal een rol spelen dat Iraniërs van de groepen asielmigranten het hoogste opgeleid zijn (SCP/WODC/CBS, 2005). Andere groepen migranten kennen weer een andere migratiegeschiedenis, en hun arbeidsmarktparticipatie op latere leeftijd loopt uiteen. Kaapverdianen zijn tussen het 45^e en 65^e levensjaar van alle herkomstgroepen het vaakst werkzaam.

De ontwikkelingen op sociaal-economisch terrein over de jaren heen laten een gunstig beeld zien, vooral voor 45- tot 65-jarigen uit de klassieke herkomstgroepen. Zelfs in een periode van laagconjunctuur stijgt bij hen het aandeel werkenden onder de vrouwen en blijft het stabiel onder de mannen. Alleen Antilliaanse mannen lieten in deze periode een daling zien van het aandeel personen met werk als belangrijkste inkomstenbron. In samenhang met het stijgende aandeel werkenden daalt het aandeel uitkeringsafhankelijken onder de 45- tot 65-jarigen. Vooral tijdens de hoogconjunctuur rond het jaar 2000 daalde het aandeel bijstandsonvangers. Tijdens de daaropvolgende laagconjunctuur bleef het aandeel uitkeringsafhankelijken vrij stabiel. Met een aantrekkende economie is de kans groot dat de 45- tot 65-jarigen hun positie op de arbeidsmarkt verder zullen verbeteren.

De migratiegeschiedenis heeft ook een grote invloed op de sociaal-economische positie na het 65^e levensjaar. Hoe langer men in Nederland woont, des te meer rechten men heeft opgebouwd voor het AOW-pensioen. Juist de 65-plussers uit groepen met veel asielmigranten, die het kortst in Nederland verblijven, hebben weinig AOW opgebouwd en moeten vaak voornamelijk rondkomen van een bijstandsuitkering. Ook onder andere niet-westerse herkomstgroeperingen zijn relatief veel personen te vinden bij wie het pensioen wordt aangevuld met een bijstandsuitkering. Zeker

bij de groepen die al langer in Nederland verblijven, vormt het pensioen echter wel het grootste bestanddeel van de inkomsten van de groep 65-plussers.

2.5 Slotbeschouwing

Integratie in een samenleving beslaat vele maatschappelijke terreinen. In dit hoofdstuk hebben we de nadruk gelegd op demografische en sociaal-economische trends. Minstens zo belangrijk zijn (veranderingen in) houdingen, opvattingen en kwalificaties, zoals beheersing van de Nederlandse taal. Wij hebben ons beperkt tot gegevens die algemeen geregistreerd zijn en die een beeld geven van de bereikte maatschappelijke positie van niet-westerse allochtonen.

In dit hoofdstuk hebben we drie leeftijdsgroepen onderscheiden (jongeren tot 25 jaar, personen van 25 tot 45 jaar en personen van 45 jaar en ouder). De verdeling van de eerste en tweede generatie over deze leeftijdsgroepen is sterk verschillend. Onder de eerste generatie zijn momenteel, in vergelijking met de autochtone bevolking, relatief weinig jongeren en ouderen te vinden. De tweede generatie bestaat voor het overgrote deel uit jongeren. Hierdoor kent de jongste leeftijdsgroep het hoogste, en de oudste leeftijdsgroep het laagste aandeel niet-westerse allochtonen.

Een overeenkomst tussen de leeftijdsgroepen is de achterstand van niet-westerse allochtonen op autochtonen op sociaal-economisch vlak. De arbeidsmarktparticipatie van niet-westerse allochtonen is in alle leeftijdsgroepen lager dan die van autochtonen, terwijl de uitkeringsafhankelijkheid hoger is, al zijn er uitzonderingen onder kleinere niet-westerse bevolkingsgroepen. Verklaringen hiervoor zijn te vinden in de migratiegeschiedenissen van groepen niet-westerse allochtonen en een gemiddeld lager opleidingsniveau van de meeste niet-westerse bevolkingsgroepen. Niet-westerse allochtonen zijn dan ook oververtegenwoordigd in lager gekwalificeerde en vaak lichamelijk zware arbeid. Vooral onder Turken en Marokkanen uit zich dit op latere leeftijd in een relatief hoog aandeel arbeidsongeschikten. Ook was de kwetsbaarheid van niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt zichtbaar tijdens de economische laagconjunctuur aan het begin van deze eeuw. In deze periode daalde de arbeidsmarktparticipatie van niet-westerse allochtonen tot 45 jaar sterker dan onder autochtonen en steeg de uitkeringsafhankelijkheid, met werkloosheid als belangrijkste oorzaak.

Ondanks de kwetsbare positie op de arbeidsmarkt zijn er over de jaren heen toch positieve ontwikkelingen waarneembaar. De prestaties in het onderwijs van niet-westerse jongeren nemen met de jaren licht toe. Ze

maken daarmee iets goed van hun achterstand op autochtone jongeren. Daarnaast daalde in de jaren voorafgaand aan de economische laagconjunctuur de uitkeringsafhankelijkheid onder niet-westerse allochtonen relatief sterk in alle leeftijdsgroepen, vooral door een afname van bijstandsuitkeringen. Het aandeel van de bijstandsuitkeringen bleef tijdens de laagconjunctuur vrij stabiel.

De 45- tot 65-jarige niet-westerse allochtonen laten de meest gunstige ontwikkeling zien. In de periode van 1999 tot 2004 nam hun arbeidsmarktparticipatie toe en daalde hun uitkeringsafhankelijkheid. Tijdens de economisch minder gunstige jaren bleef de uitkeringsafhankelijkheid stabiel, terwijl de laagconjunctuur ook weinig effect had op de arbeidsmarktparticipatie. Onder de meeste niet-westerse groepen bleef deze stabiel of zette de stijging zelfs door, in het bijzonder onder de 45- tot 65-jarige niet-westerse vrouwen.

Naast ontwikkelingen over de jaren heen, hebben we ook gekeken naar verschillen tussen de posities van eerste en tweede generatie allochtonen van dezelfde leeftijd. Dit is mede van belang met het oog op de verwachte toename van het aandeel allochtonen van de tweede generatie. Tweede generatie allochtonen hebben een voorsprong op de eerste generatie, omdat zij in Nederland zijn geboren en opgegroeid, en daardoor al meer van de samenleving hebben meegekregen dan de eerste generatie, die op latere leeftijd in Nederland is komen wonen. De tweede generatie presteert beter in het onderwijs dan de eerste generatie. Wat betreft geboortecijfers onder tieners, de gerealiseerde vruchtbaarheid en de leeftijd bij de geboorte van het eerste kind lijken tweede generatie niet-westerse vrouwen veel meer dan eerste generatie vrouwen op autochtone vrouwen. De arbeidsmarktparticipatie onder de tweede generatie is veel hoger dan onder de eerste generatie, terwijl de uitkeringsafhankelijkheid vooral onder de jongeren lager ligt. Ook de verschillen in arbeidsmarktparticipatie tussen mannen en vrouwen zijn bij de tweede generatie kleiner dan bij de eerste generatie. Daarbij ligt de arbeidsmarktparticipatie van de tweede generatie vrouwen dichterbij die van hun autochtone seksegenoten dan het geval is bij de tweede generatie mannen. De tweede generatie blijft op de arbeidsmarkt echter nog wel achterlopen op de autochtone bevolking. Daarbij moet worden bedacht dat de tweede generatie nog steeds een onderwijsachterstand heeft en het om deze reden moeilijker zal hebben op de arbeidsmarkt.

3 Allochtonen in het onderwijs

R.P.W. Jennissen (WODC), M.I. Hartgers (CBS)

3.1 Inleiding

Onderwijsdiploma's kunnen worden gezien als een belangrijk – zo niet het belangrijkste – toegangsbewijs voor de hogere en middelbare sociaal-economische strata in moderne post-industriële samenlevingen. Waar vroeger de sociaal-economische status van de ouders (lees vooral de vader) grotendeels de eigen sociaal-economische positie bepaalde, is dat in de meest recente decennia het hoogste onderwijsdiploma dat iemand in zijn of haar onderwijsloopbaan verworven heeft (Dronkers & Ultee, 1995). De Nederlandse samenleving is in de twintigste eeuw veranderd van een samenleving waarin sociaal-economische ongelijkheid bij geboorte zo goed als vastlag naar een samenleving waarin de transgenerationale overdracht van sociaal-economische ongelijkheid nog slechts vooral bestaat doordat de *kansen* op het verwerven van een diploma variëren tussen de sociaal-economische klassen. Binnen discussies over en onderzoek naar de integratie van allochtonen heeft het onderwijsterrein dan ook vooral betrekking op de sociaal-economische dimensie van het verwerven van burgerschap en het participeren in de samenleving.

Als we integratieprocessen op het niveau van de samenleving beschouwen, zien we dat aan nieuwkomers kansen worden geboden, maar aan hen ook eisen worden gesteld. Ook legt de samenleving bepaalde restricties op (zie figuur 1.1). Binnen dit kader is onderwijs bij uitstek het domein van de kansen. Voor laaggeschoolde eerste generatie allochtonen is het verwerven van onderwijsdiploma's een mogelijkheid om hun *human capital* te vergroten en zich daarmee te ontploffen aan de aanzuigende werking van een etnisch subproletariaat, terwijl het voor tweede generatie allochtonen met ouders met een lage sociaal-economische status de mogelijkheid tot stijging op de sociaal-economische ladder biedt.

Een verkleining van het verschil in het gemiddelde onderwijsniveau tussen autochtonen en allochtonen kan behalve op de sociaal-economische dimensie ook een positieve invloed hebben op andere aspecten van het integratievraagstuk. Zo zijn er aanwijzingen dat hoger opgeleide allochtonen gemiddeld in minder gesegregeerde wijken wonen en minder vaak overgaan tot een mono-etnisch huwelijk dan hun laaggeschoolde herkomstgenoten (Hooghiemstra, 2003; Gijsberts & Dagevos, 2005). Ook is het bekend dat hoger opgeleiden een gemiddeld betere gezondheid hebben dan personen met een lage opleiding (Monden, 2003). Een gemiddeld hoger opleidingsniveau van niet-westerse allochtonen zou dan ook kunnen leiden tot een lager gebruik van de gezondheidszorg. Een derde aspect van het integratievraagstuk dat op een positieve manier beïnvloed zou kunnen worden als het gemiddelde opleidingsniveau van niet-westerse

allochtonen meer op dat van autochtonen zou gaan lijken, is de oververtegenwoordiging van allochtonen in de criminaliteitscijfers.¹⁷ Ook de in het vorige hoofdstuk beschreven demografische kenmerken van allochtonen zullen meer op die van de autochtone bevolking kunnen gaan lijken indien het verschil in het gemiddelde opleidingsniveau tussen autochtonen en allochtonen zou afnemen. We moeten dan denken aan de van het autochtone deel van de bevolking afwijkende gemiddelde leeftijd bij de geboorte van het eerste kind, het gemiddelde aantal kinderen per vrouw en het verschil in levensverwachting.

Verschillende studies hebben aangetoond dat de prestaties van niet-westerse allochtonen in het onderwijs achterblijven bij die van autochtone leerlingen (zie bijv. Gijsberts, 2003; Herweijer, 2003; Wolff & Crul, 2003; Gijsberts & Hartgers, 2005). De (intergenerationele overdracht van) taalachterstand van niet-westerse allochtonen en de relatief lage sociaal-economische status van hun ouders, waardoor zij gemiddeld minder materiële en culturele hulpbronnen tot hun beschikking hebben, zijn hier waarschijnlijk de belangrijkste achterliggende oorzaken van.

Het onderwijs is wellicht de belangrijkste sleutel om de integratie van etnische minderheden in Nederland te bevorderen. Dit komt niet alleen doordat onderwijs invloed heeft op zo goed als alle overige aspecten van het integratievraagstuk, maar ook omdat het onderwijs een sector is waarop de overheid tot op zekere zin haar invloed kan laten gelden. Zo zijn er in het verleden al pogingen ondernomen om door middel van hervormingen van het onderwijssysteem de kansen van leerlingen met ouders uit de lagere sociaal-economische strata op een hoog opleidingsniveau te vergroten (denk hierbij bijvoorbeeld aan de Mammoetwet). Een ander voorbeeld van een dergelijke hervorming was de invoering van de basisvorming, waardoor voor veel leerlingen de definitieve keuze van het schooltype in het voortgezet onderwijs iets werd uitgesteld. De idee achter deze hervorming was dat schoolprestaties en -keuzes op oudere leeftijd minder beïnvloed worden door de sociaal-economische positie van de ouders van de leerlingen dan op jongere leeftijd (Mare, 1981).

De opbouw van dit hoofdstuk volgt zoveel mogelijk de onderwijsloopbaan van kinderen en jongeren. Eerst wordt ingegaan op de prestaties van allochtonen in het basisonderwijs. Hier worden uitslagen van de Cito-toets in groep 8 van de basisschool voor verschillende herkomstgroepen zowel voor de totale toets als ook voor taal- en rekenvaardigheid vergeleken. Vervolgens wordt de deelname aan het voortgezet onderwijs bekeken. Er worden cijfers over de verdeling over de schoolsoorten in

17 Voor meer informatie over contacten tussen allochtonen en autochtonen, zorggebruik en criminaliteit zie respectievelijk de hoofdstukken 5, 6 en 7.

het derde leerjaar van het voortgezet onderwijs gepresenteerd. We gaan hierbij ook in op verschillen in sector en profielkeuze binnen de typen voortgezet onderwijs. Verder worden ook deelnamecijfers van de verschillende herkomstgroepen aan het leerwegondersteunend onderwijs in kaart gebracht. De prestaties van eindexamenkandidaten in het voortgezet onderwijs komen eveneens aan bod. Hier wordt, naast een uitsplitsing naar de verschillende herkomstgroepen, onderscheid gemaakt naar schooltype en geslacht. In het hierop volgende deel van dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan voortijdig schoolverlaten. Dit deel bevat een tabel die een beeld geeft van het voortijdig schoolverlaten naar herkomstgroepering, geslacht, schoolsoort en leerjaar. Het mbo is het volgende thema van dit hoofdstuk. Naast cijfers over de deelname naar leerweg en niveau, wordt informatie over verschillen in deelname per sector getoond. Als laatste staat het hoger onderwijs centraal. De instroom in het hoger onderwijs, de studiekeuze en diplomaverwerving zijn de thema's die hier aangestipt worden. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele conclusies.

De analyses zijn steeds gebaseerd op de meest recente gegevens. Voor prestaties in het basisonderwijs, deelname (per sector en profiel) aan het voortgezet onderwijs en het mbo is dit schooljaar 2005/'06. De mate van voortijdig schoolverlaten uit het voortgezet onderwijs heeft betrekking op de overgang van schooljaar 2003/'04 op 2004/'05. Voor de prestaties van eindexamenkandidaten in het voortgezet onderwijs, instroom in het hoger onderwijs en studiekeuze in het hoger onderwijs worden trends in de periode van 1999 tot en met 2005 bekeken. Voor diplomaverwerving in het hoger onderwijs zijn cohortanalyses uitgevoerd; het instroomcohort 1995 wordt tot en met 2004 gevolgd. In de meeste paragrafen van dit hoofdstuk kunnen we pas voor de eerste keer ten behoeve van de Integratiekaart over integrale cijfers op populatieniveau beschikken, waardoor op veel onderdelen helaas nog geen vergelijkingen in de tijd mogelijk zijn.

3.2 Prestaties in het basisonderwijs

In deze paragraaf vergelijken we prestaties in het basisonderwijs aan de hand van gegevens van de Eindtoets Basisonderwijs van Cito. Deze toets kent vier onderdelen namelijk rekenen-wiskunde, taal, studievaardigheden en wereldoriëntatie. In tabel 3.1 is het percentage vragen dat de leerlingen gemiddeld goed beantwoord hebben weergegeven¹⁸. Bij de inter-

18 Deelnemen aan de Cito-toets is niet verplicht. Sommige scholen doen helemaal niet mee aan de Cito-toets en op andere scholen doen sommige leerlingen niet mee (Visser, 2003). Er zijn indicaties dat zwakke leerlingen relatief minder vaak aan de Cito-toets deelnemen. Aangezien relatief meer allochtone dan autochtone leerlingen tot deze categorie behoren, zullen de hier gevonden verschillen waarschijnlijk onderschattingen van de werkelijke verschillen zijn. Voor de bepaling van de herkomstgroepering zijn de Cito-gegevens gekoppeld aan de GBA. Daarbij zijn kinderen waarvan de thuistaal niet-Nederlands is relatief vaak niet gekoppeld. Omdat het waarschijnlijk is dat deze kinderen relatief zwak presteren, leidt ook dit tot een afzwakking van de werkelijke verschillen.

pretatie van de cijfers uit tabel 3.1 moet men er overigens op bedacht zijn dat het onderdeel wereldoriëntatie niet is opgenomen bij de berekening van het totale percentage vragen goed, omdat sommige scholen ervoor kiezen hun leerlingen niet aan dit onderdeel van de toets te laten deelnemen.

Tabel 3.1 Het gemiddelde percentage vragen goed op de Eindtoets Basisonderwijs naar herkomstgroepering, geslacht en toetsonderdeel, 2005

	Taal			Rekenen-wiskunde			Totaal (excl. wereldoriëntatie)			(Abs.)
	Man (%)	Vrouw	Totaal	Man	Vrouw	Totaal	Man	Vrouw	Totaal	
Autochtoon	70	72	71	73	67	70	72	71	71	108.821
Allochtoon	64	67	66	69	61	65	66	65	66	27.202
w.v.										
Westers allochtoon	70	72	71	73	66	69	71	70	71	8.030
Niet-westers allochtoon	62	65	63	67	59	63	64	63	64	19.172
w.o.										
Turkije	58	60	59	67	58	63	61	59	60	4.703
Marokko	59	62	61	65	57	61	61	60	61	4.193
Suriname	65	66	66	65	58	61	65	63	64	3.372
Ned. Antillen/Aruba	64	67	65	64	58	61	64	64	64	1.326
Afghanistan	65	66	66	72	62	67	68	64	66	585
Irak	63	65	64	70	60	66	66	63	65	397
Iran	67	69	68	72	66	69	69	68	69	270
Somalië	62	64	63	62	54	58	61	60	61	118
Onbekend	63	66	65	65	58	63	64	64	64	8.021 ^a
Totaal	69	71	70	72	65	69	70	69	70	144.044

a Van 749 leerlingen is zowel het geslacht als de herkomstgroepering onbekend.

Bron: CITO, SSB

Het algemene beeld dat oprijst uit tabel 3.1 is dat autochtonen de Eindtoets Basisonderwijs met een gemiddeld beter resultaat afronden dan allochtonen. De resultaten van westerse allochtonen doen overigens niet onder voor die van autochtonen. Turken en Marokkanen, daarentegen, behalen lagere resultaten die zelfs achterblijven bij die van de andere niet-westerse allochtonen. Ook de resultaten van Somaliërs blijven achter bij die van de overige in tabel 3.1 onderscheiden herkomstgroepen met veel asielmigranten en niet-westerse allochtonen, afkomstig uit gebieden die tot het Koninkrijk der Nederlanden behoren of behoord hebben.

De lagere resultaten van Turken en Marokkanen zijn voor een groot deel terug te voeren op hun lage prestaties op het taalonderdeel van de toets. Bij Somaliërs zijn vooral de rekenprestaties onder de maat. Voor alle her-

komstgroepen kunnen we concluderen dat meisjes het taalonderdeel en jongens het rekenonderdeel beter maken. Wat dat laatste onderdeel betreft zijn vooral de positieve resultaten van Afghaanse jongens en Iraanse jongens en meisjes vermeldenswaard.

3.3 Deelname aan het voortgezet onderwijs

In het schooljaar 2005/'06 telde het voortgezet onderwijs bijna 880 duizend leerlingen. Dit aantal is exclusief de leerlingen die praktijkonderwijs volgen, terwijl ook de leerlingen die een vmbo-opleiding aan één van de agrarische onderwijscentra volgen niet in deze cijfers zijn opgenomen. Van deze 880 duizend leerlingen waren ongeveer 127 duizend leerlingen (14,5%) niet-westers allochtoon.

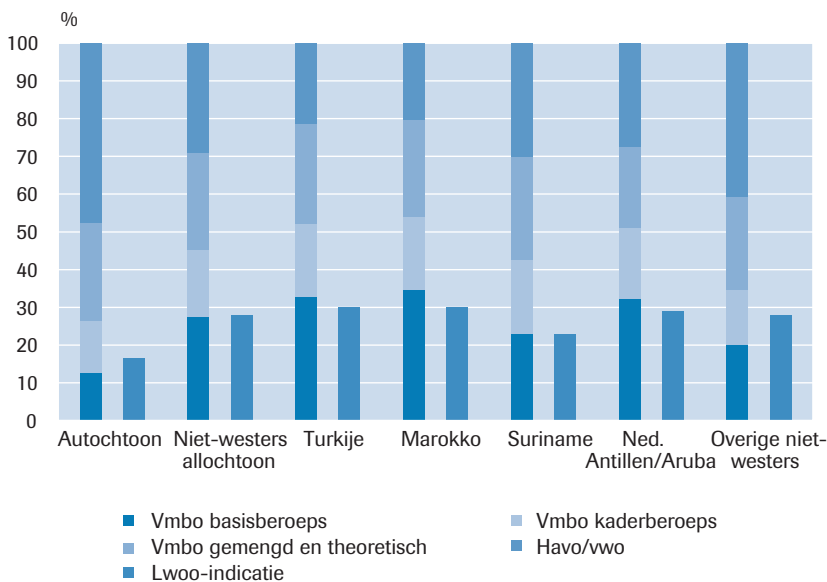
De verdeling van de niet-westers allochtone en autochtone leerlingen over de schoolsoorten en leerwegen in het vmbo naar herkomstgroepering is het beste te vergelijken op basis van de aantallen leerlingen in leerjaar 3. In dat leerjaar hebben bijna alle leerlingen hun definitieve keuze voor een schoolsoort gemaakt. In figuur 3.1 is de verdeling over de schoolsoorten in het derde leerjaar en het percentage leerlingen op het vmbo met een indicatie voor het leerwegondersteunend onderwijs (lwoo) voor het schooljaar 2005/'06 weergegeven. Leerlingen met een indicatie voor het lwoo hebben een leerachterstand of gedrags- of motivatieproblemen. Zij krijgen extra ondersteuning en individuele begeleiding bij het volgen van hun opleiding. De figuur laat zien dat leerlingen van niet-westers allochtone herkomst relatief vaker een opleiding binnen het vmbo volgen dan autochtone leerlingen en leerlingen van westers allochtone herkomst. En binnen het vmbo volgen zij vaker de basisberoepsgerichte leerweg.¹⁹ Bovendien, zo blijkt uit figuur 3.1, hebben niet-westers allochtone leerlingen vaker een indicatie voor het lwoo. Bij nadere analyse blijkt dat vooral jongens met een Turkse, Marokkaanse of Antilliaanse achtergrond vaak de basisberoepsgerichte leerweg volgen (ruim 35% tegen 15% van de autochtone jongens). Dat vooral ook allochtonen van de eerste generatie een indicatie voor het lwoo hebben is niet zo verwonderlijk. Leerlingen met bijvoorbeeld een taalachterstand kunnen met wat extra ondersteuning soms toch nog een vmbo-diploma halen.

Niet-westers allochtone leerlingen gaan dus verhoudingsgewijs minder vaak naar het havo of het vwo dan autochtone en westers allochtone leerlingen. In het schooljaar 2005/'06 volgde bijna 50% van deze laatste groepen in het derde leerjaar een havo- of vwo-opleiding tegen nog geen 30% van de niet-westers allochtone leerlingen. Vooral de leerlingen met een Turkse en Marokkaanse achtergrond blijven met ongeveer 20% achter in

19 De basisberoepsgerichte leerweg sluit aan op de twee laagste niveaus van het mbo.

de deelname aan havo en vooral vwo. Van de herkomstgroepen met veel asielmigranten (niet afgebeeld in figuur 3.1), komen de Somaliërs weinig voor op het havo of het vwo (15%). Iraanse leerlingen doen het daarentegen heel goed: bijna 50% van deze kleine groep volgt een havo- of vwo-opleiding. Voor alle onderscheiden herkomstgroeperingen geldt dat meisjes, ondanks slechtere prestaties op het rekenonderdeel van de Eindtoets Basisonderwijs, vaker op het havo of het vwo zitten dan jongens.

Figuur 3.1 Verdeling in het derde leerjaar vo en percentage op het vmbo met een lwoo-indicatie naar herkomstgroepering, 2005/06^a

a Voorlopige cijfers.

Bron: IB-groep, SSB

3.4 De keuze van sector en profiel in het voortgezet onderwijs

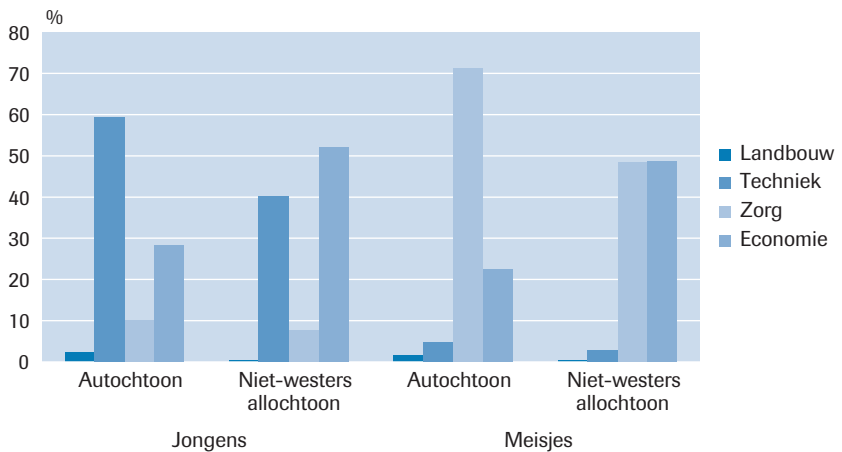
In de laatste leerjaren van het voortgezet onderwijs kiezen de leerlingen in de lagere leerwegen van het vmbo een sector en in havo en vwo een profiel. In het derde en vierde leerjaar van de basis- en de kaderberoepsgerichte leerwegen van het vmbo kiezen de leerlingen uit één van de vier sectoren: landbouw, techniek, zorg en economie. De leerlingen van de gemengde leerweg kiezen ook uit deze sectoren, maar dat geldt maar voor één vak. In havo 4 en 5 en in vwo 5 en 6 hebben leerlingen de keus uit de vier profielen: natuur en techniek, natuur en gezondheid, economie en maatschappij en cultuur en maatschappij. In havo en vwo komt het voor dat leerlingen een

vakkenpakket kiezen dat in meer dan één profiel past. De sector- en profielkeuze van jongens en meisjes is traditioneel verschillend.

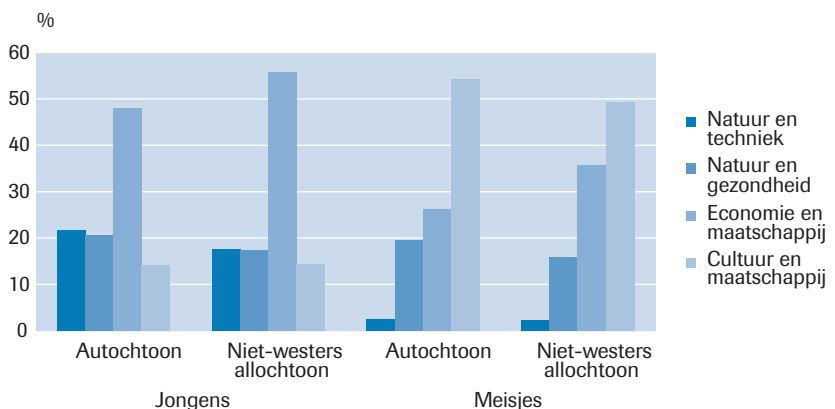
Niet-westers allochtone leerlingen, zowel jongens als meisjes, kiezen, zoals we in figuur 3.2 kunnen zien, opvallend veel vaker voor een economische richting dan autochtone leerlingen. Dit geldt voor alle schoolsoorten in het voortgezet onderwijs, maar het sterkst voor het vmbo. Binnen het vmbo is economie de meest gekozen sector voor niet-westers allochtone jongens én meisjes. Autochtone jongens kiezen in het vmbo het meest voor techniek, terwijl de sector zorg veruit de populairste sector is bij de autochtone vmbo-meisjes.

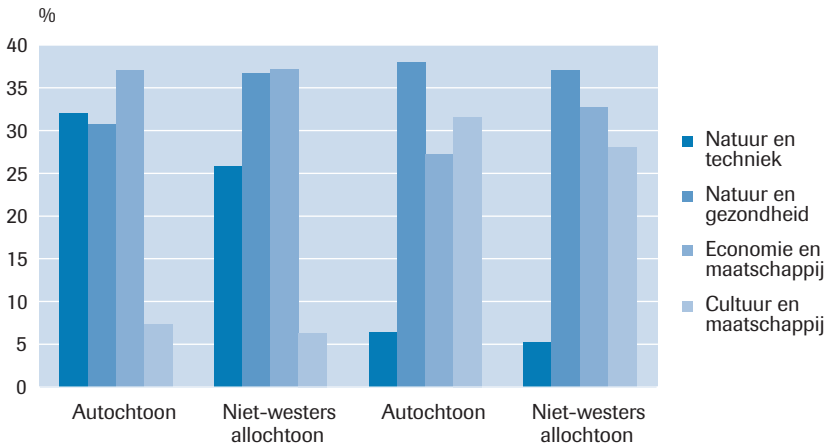
Figuur 3.2 Sector- en profielkeuze in de hoogste twee leerjaren van het vmbo, havo en vwo per herkomstgroepering naar geslacht, 2005/06^a

Vmbo^b

Havo^c

Vwo^d

a Voorlopige cijfers.

b Exclusief de theoretische leerweg en de vmbo-afdelingen van de agrarische opleidingscentra.

c Exclusief de Engelse stroom. De percentages tellen op tot meer dan 100 procent, omdat een deel van de leerlingen een dubbel profiel kiest (meestal binnen de hoofdrichting).

d Exclusief het internationaal baccalaureaat. De percentages tellen op tot meer dan 100 procent, omdat een deel van de leerlingen een dubbel profiel kiest (meestal binnen de hoofdrichting).

Bron: IB-groep, SSB

In het havo kiezen de jongens het meest voor het profiel economie en maatschappij, vooral de niet-westers allochtone jongens. Meisjes, vooral de autochtone meisjes, kiezen het meest voor cultuur en maatschappij. Niet-westers allochtone meisjes kiezen relatief vaak voor het profiel economie en maatschappij. Voor alle meisjes geldt dat het profiel natuur en techniek gemeden wordt.

Binnen de laatste twee leerjaren van het vwo is de profielkeuze wat gelijkmatiger verdeeld dan binnen vmbo en havo. Met uitzondering van cultuur en maatschappij bij de jongens en natuur en techniek bij de meisjes worden alle profielen tamelijk vaak gekozen. De jongens kiezen het meest voor economie en maatschappij; autochtone jongens en niet-westers allochtone jongens even vaak. Bij de niet-westers allochtone jongens volgt direct daarna natuur en gezondheid. De autochtone jongens kiezen na economie en maatschappij vaker voor natuur en techniek. Meisjes kiezen binnen het vwo het meest voor natuur en gezondheid; dit geldt iets meer voor autochtone dan voor niet-westers allochtone meisjes. Niet-westers allochtone meisjes kiezen daarna vaak voor economie en maatschappij, terwijl de autochtone meisjes na natuur en gezondheid het meest voor cultuur en maatschappij kiezen.

3.5 Slagingspercentages van eindexamenkandidaten in het voortgezet onderwijs

De slagingspercentages van autochtone eindexamenkandidaten zijn hoger dan die van allochtone eindexamenkandidaten (zie de tabellen 3.2 en 3.3) en de slagingspercentages van niet-westerse allochtonen blijven, op hun beurt, weer achter bij die van westerse allochtonen. Die laatste groep blijft slechts een paar procenten achter in het aandeel geslaagden in vergelijking met de autochtone eindexamenkandidaten. Bovendien springt in tabel 3.2 in het oog dat het aandeel geslaagden onder de tweede generatie allochtonen gemiddeld genomen hoger is dan dat onder de eerste generatie allochtonen. De grotere taalachterstand van eerste generatie allochtonen ten opzichte van hun tweede generatie leeftijdgenoten speelt hierin waarschijnlijk een belangrijke rol. De verschillen tussen autochtonen en niet-westerse allochtonen zijn voor het vwo, het havo en het vmbo gemengde en theoretische leerweg aanzienlijk groter dan voor de meer op de praktijk gerichte vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg. Tussen de verschillende groepen niet-westerse allochtonen zijn ook verschillen waarneembaar. Het percentage dat het eindexamen vwo en havo met succes aflegde, was het hoogst onder allochtonen van Antilliaanse afkomst, gevolgd door allochtonen van Marokkaanse en Surinaamse afkomst. Eindexamenkandidaten van Turkse komaf presteerden het slechtst. Op vmbo-niveau zijn er nauwelijks verschillen tussen de diverse groepen niet-westerse allochtonen waar te nemen, al moet ook hier worden opgemerkt dat de prestaties van allochtone leerlingen van Turkse afkomst in hun eindexamenjaar enigszins achterblijven.

Op grond van de slagingspercentages over de periode van 1999 tot en met 2005 in tabel 3.2 mogen we voorzichtig concluderen dat de slagingspercentages van autochtone en niet-westers allochtone eindexamenkandidaten in die periode dicht bij elkaar zijn komen te liggen.

Op het vwo, havo en de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo zijn er nauwelijks sekseverschillen in de slagingspercentages waar te nemen (zie tabel 3.3). De slagingspercentages van meisjes zijn hoger dan die van jongens in de eindexamenklassen van de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo. Het verschil in slagingspercentages tussen allochtone meisjes en jongens onderling verschilt niet wezenlijk van dat onder autochtone leerlingen. Ook over de tijd (1999-2005) gezien, zijn nauwelijks verschillen waarneembaar.

Tabel 3.2 Slagingspercentages per type voortgezet onderwijs naar herkomstgroepering en generatie, 1999-2005**Vwo**

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	90	90	92	94	95	95	95
Westers allochtoon	85	86	89	92	92	92	92
Eerste generatie	86	82	85	91	87	87	89
Tweede generatie	85	87	90	92	93	93	93
Niet-westers allochtoon	77	75	80	83	83	84	85
Eerste generatie	72	78	82	83	81	80	82
Tweede generatie	79	75	80	83	84	85	86
w.v.							
Turkije	73	58	73	77	74	77	78
Marokko	73	80	81	79	83	82	82
Suriname	72	70	73	78	81	79	82
Nederlandse Antillen/Aruba	90	86	86	93	89	90	90
Overig niet-westers	81	81	85	86	86	87	87

Havo

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	87	90	91	91	92	93	92
Westers allochtoon	82	86	87	87	89	89	86
Eerste generatie	79	84	85	84	86	87	82
Tweede generatie	83	87	88	87	90	89	88
Niet-westers allochtoon	72	76	79	80	79	80	78
Eerste generatie	70	74	78	77	76	79	75
Tweede generatie	73	77	79	82	80	81	79
w.v.							
Turkije	64	68	72	75	73	72	67
Marokko	76	81	80	85	82	80	82
Suriname	71	74	77	77	75	80	77
Nederlandse Antillen/Aruba	75	85	82	84	86	84	86
Overig niet-westers	77	78	82	82	81	83	80

Vmbo gemengde en theoretische leerweg^a

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	96	96	96	97	96	96	96
Westers allochtoon	94	94	94	95	94	94	95
Eerste generatie	94	91	92	91	91	91	92
Tweede generatie	94	94	95	96	94	95	95
Niet-westers allochtoon	84	85	85	86	87	88	86
Eerste generatie	84	85	84	84	86	87	84
Tweede generatie	84	85	85	87	87	88	86
w.v.							
Turkije	76	77	74	78	80	80	78
Marokko	84	82	88	87	88	91	86
Suriname	85	87	88	88	87	88	89
Nederlandse Antillen/Aruba	91	90	91	91	91	93	92
Overige niet-westers	87	91	87	88	89	91	87

Vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg^b

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	95	95	96	97	96	96	96
Westers allochtoon	92	92	94	95	93	94	94
Eerste generatie	91	92	95	94	90	93	92
Tweede generatie	93	92	94	95	94	95	95
Niet-westers allochtoon	87	88	90	91	88	89	90
Eerste generatie	87	89	91	91	87	88	89
Tweede generatie	88	87	90	91	89	90	90
w.v.							
Turkije	84	84	87	88	84	87	87
Marokko	87	88	90	92	88	90	90
Suriname	90	89	92	93	91	91	91
Nederlandse Antillen/Aruba	89	89	92	91	89	89	92
Overig niet-westers	89	90	92	92	90	90	91

a Vmbo gemengde en theoretische leerweg vanaf 2003, daarvoor mavo. Excl. vrije school.

b Vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg vanaf 2003, daarvoor vbo. Vmbo is exclusief de vmbo-afdelingen aan de agrarische onderwijscentra.

Bron: IB-groep, SSB

Tabel 3.3 Slagingspercentages per type voortgezet onderwijs naar herkomst en geslacht, 1999-2005**Vwo**

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	90	90	92	94	95	95	95
Jongens	90	90	92	94	94	95	94
Meisjes	90	90	92	94	95	95	95
Westers allochtoon	85	86	89	92	92	92	92
Jongens	85	86	90	92	91	92	92
Meisjes	85	87	89	92	93	92	93
Niet-westers allochtoon	77	75	80	83	83	84	85
Jongens	79	77	79	83	84	83	84
Meisjes	76	74	81	84	83	84	85

Havo

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	87	90	91	91	92	93	92
Jongens	88	90	91	91	92	92	91
Meisjes	87	90	91	91	93	93	93
Westers allochtoon	82	86	87	87	89	89	86
Jongens	82	86	88	87	89	87	84
Meisjes	82	86	87	86	89	90	88
Niet-westers allochtoon	72	76	79	80	79	80	78
Jongens	72	76	80	81	79	80	78
Meisjes	72	77	78	80	79	80	77

Vmbo gemengde en theoretische leerweg^a

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	96	96	96	97	96	96	96
Jongens	96	96	96	97	96	95	96
Meisjes	96	96	96	97	96	96	96
Westers allochtoon	94	94	94	95	94	94	95
Jongens	94	94	94	95	94	94	95
Meisjes	94	94	94	95	93	94	94
Niet-westers allochtoon	84	85	85	86	87	88	86
Jongens	83	84	85	86	87	88	87
Meisjes	84	85	85	86	87	88	85

Vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg^b

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Autochtoon	95	95	96	97	96	96	96
Jongens	94	94	96	96	95	95	95
Meisjes	97	97	97	98	97	97	97
Westers allochtoon	92	92	94	95	93	94	94
Jongens	91	91	93	93	91	93	94
Meisjes	94	94	96	97	96	96	95
Niet-westers allochtoon	87	88	90	91	88	89	90
Jongens	85	85	88	90	87	87	88
Meisjes	90	90	92	93	89	91	91

- a Vmbo gemengde en theoretische leerweg vanaf 2003, daarvoor mavo. Excl. vrije school.
- b Vmbo basis- en kaderberoepsgerichte leerweg vanaf 2003, daarvoor vbo. Vmbo is exclusief de vmbo-afdelingen aan de agrarische onderwijscentra.

Bron: IB-groep, SSB

3.6 Voortijdig schoolverlaten vanuit het voortgezet onderwijs

Voor de leerlingen in het vo in het schooljaar 2003/04 is het CBS nagegaan of zij in het schooljaar 2004/05 nog steeds in het door de overheid bekostigd onderwijs zaten of een startkwalificatie hadden behaald (CBS, 2006). De groep die hier niet aan voldeed is aangemerkt als voortijdig schoolverlater. In tabel 3.4 zijn percentages voortijdig schoolverlaters²⁰ vanuit het voortgezet onderwijs weergegeven. Doordat nog niet alle gebruikte registraties volledig waren en door administratieve onvolkomenheden dienen de hier gepresenteerde cijfers als bovengrens van de werkelijke aantallen te worden beschouwd. Bovendien zijn geen registraties beschikbaar van het particuliere onderwijs. Het aantal voortijdig schoolverlaters wordt dus zeer waarschijnlijk overschat²¹.

20 Voortijdig schoolverlaters zijn leerlingen die het onderwijs verlaten zonder dat zij ten minste een startkwalificatie hebben behaald. Een leerling heeft een startkwalificatie met een afgeronde havo- of vwo-opleiding of een basisberoepsopleiding (mbo niveau 2). Meestal wordt hierbij een leeftijdsgrens gehanteerd van 23 jaar.

21 Zie www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/cijfers/incidenteel/maatwerk/mw_2003-04_voortijdig_schoolverlaters-deel1.htm voor meer informatie.

Tabel 3.4 Voortijdig schoolverlaters vanuit het voortgezet onderwijs naar herkomstgroepering, geslacht en generatie, 2004^a

	Man (%)	Vrouw	Totaal	(Abs.)
Autochtoon	2,5	2,2	2,4	16.060
Niet-westers allochtoon	5,1	3,9	4,5	5.680
w.v.				
Eerste generatie	8,5	6,6	7,6	2.840
Tweede generatie	3,6	2,8	3,2	2.840
w.v.				
Turken	4,0	3,3	3,7	1.000
Marokkanen	3,9	2,6	3,3	780
Surinamers	4,5	3,4	4,0	950
Ned. Antillen/Aruba	5,7	4,2	5,0	460
Overig niet-westers	6,7	5,4	6,1	2.500

- a Het aantal voortijdige schoolverlaters is gepercenteerd op het totaal aantal leerlingen dat in schooljaar 2003/04 in het vo zat; de absolute aantallen voortijdig schoolverlaters zijn afgerond op tientallen. Inclusief een klein aantal voortijdig schoolverlaters van 23 jaar en ouder.

Bron: IB-groep, SSB

De percentages in tabel 3.4 maken duidelijk dat voortijdig schoolverlaten vanuit het vo vaker onder niet-westers allochtone leerlingen voorkomt dan onder autochtonen. Dit hangt voor een deel samen met het gegeven dat niet-westerse allochtonen vaak een opleiding volgen binnen het vmbo, van waaruit voortijdig schoolverlaten vaker voorkomt dan vanuit havo of vwo²². Autochtonen zitten vaker op havo of vwo. Maar ook binnen het vmbo geldt dat niet-westerse allochtonen naar verhouding vaker de opleiding voortijdig verlaten dan autochtonen (CBS, 2007). Verder is het percentage voortijdig schoolverlaters onder de eerste generatie niet-westerse allochtonen aanzienlijk hoger dan onder de tweede generatie van deze groep. Als we de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen met elkaar vergelijken, is het percentage voortijdig schoolverlaters het laagst onder Marokkanen en Turken. Surinamers nemen een middenpositie in, terwijl de percentages van Antillianen en de groep overige niet-westerse allochtonen het hoogst zijn. Bij de interpretatie van het percentage voor de groep overige niet-westerse allochtonen moeten we er wel rekening mee houden dat een relatief groot deel van deze groep bestaat uit eerste generatie allochtonen. Meisjes van alle in tabel 3.4 onderscheiden herkomstgroepen stromen relatief minder vaak als voortijdig schoolverlater uit het vo dan hun mannelijke herkomstgenoten. De sekseverschillen zijn bij niet-westerse allochtonen groter dan bij autochtonen.

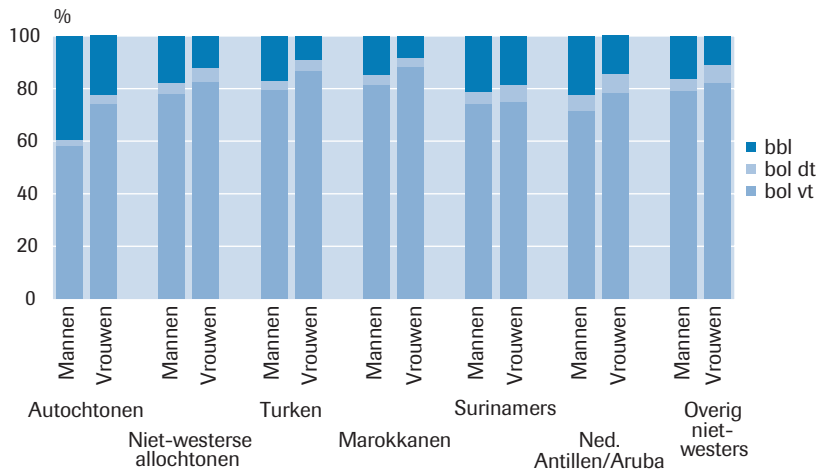
22 Bovendien wordt iemand die met alleen een vmbo-diploma het onderwijs verlaat en dus geen startkwalificatie heeft behaald, ook als een voortijdig schoolverlater gezien.

3.7 Deelname aan het mbo: bol en bbl

In het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) worden twee leerwegen onderscheiden: de beroepsopleidende leerweg (bol) en de beroepsbegeleidende leerweg (bbl). Binnen de bol krijgt een leerling 20-60% beroepspraktijkvorming in de vorm van stages en binnen de bbl werkt de leerling vier dagen in de week in een leerbedrijf en gaat één dag in de week naar school. In het schooljaar 2005/06 volgde ruim 70% van de leerlingen in het mbo een opleiding binnen de bol; maar een klein deel van hen koos hierbij voor de deeltijdvariant van de bol. De overige leerlingen (28%) volgden een opleiding binnen de bbl.

Zoals we in figuur 3.3 kunnen zien, volgen niet-westers allochtone jongeren in het mbo vaker een opleiding binnen de bol dan autochtone en westers allochtone jongeren; vooral de jongeren van Turkse en Marokkaanse herkomst. En voor alle herkomstgroeperingen geldt dat meisjes vaker dan jongens kiezen voor de bol. In 2005/06 volgde ruim 90% van de Turkse en Marokkaanse meisjes in het mbo een opleiding binnen de bol, tegen 78% van de autochtone en westers allochtone meisjes. Vooral autochtone jongens kiezen vaker voor een baan met één dag scholing in de week: 40% van de autochtone jongens in het mbo volgde in 2005/06 een opleiding binnen de bbl. Voor de niet-westers allochtone jongens was dit 18%.

Figuur 3.3 Deelname aan het mbo: bol en bbl naar herkomstgroepering en geslacht, 2005/06^a

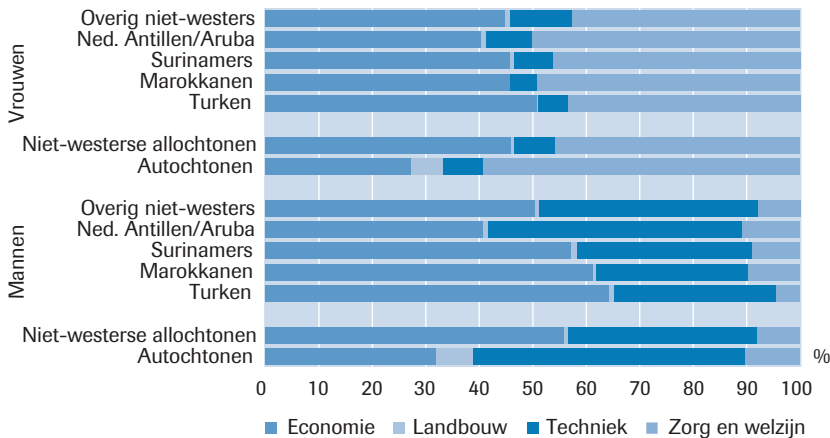
a Voorlopige cijfers; de cijfers zijn gebaseerd op een onderwijsvolgstelsel dat nog niet helemaal compleet is. De cijfers kunnen daardoor afwijken van andere door het CBS gepubliceerde cijfers.

Bron: IB-groep, SSB

3.8 Sectorkeuze in het mbo

Binnen het middelbaar beroepsonderwijs zijn de opleidingen geclusterd in vier sectoren: economie, landbouw, techniek en zorg en welzijn. De keuze voor een sector is, zoals ook binnen het voortgezet en het hoger onderwijs, traditioneel zeer verschillend voor jongens en meisjes. Binnen het mbo is techniek de grootste sector bij de jongens en zorg en welzijn de grootste sector bij de meisjes. Landbouw wordt weinig gekozen door autochtonen en westerse allochtonen; niet-westerse allochtonen kiezen hier zelfs nauwelijks voor. Economie is bij de jongens én bij de meisjes de tweede sector.

Figuur 3.4 Sectorkeuze in het mbo naar herkomstsgroepering en geslacht, 2005/06^a

^a Voorlopige cijfers; de cijfers zijn gebaseerd op een onderwijsvolgsysteem dat nog niet helemaal compleet is. De cijfers kunnen daardoor afwijken van andere door het CBS gepubliceerde cijfers.

Bron: IB-groep, SSB

Net als in het voortgezet onderwijs kiezen ook in het mbo niet-westers allochtone jongeren veel vaker voor een opleiding binnen de economische sector dan autochtonen; de jongens nog vaker dan de meisjes (zie figuur 3.4). Van de jongens van Turkse en Marokkaanse herkomst in het mbo volgde in 2005/06 zelfs meer dan 60% een opleiding in de economische sector. Ter vergelijking: van de autochtone jongens volgde 32% een economische opleiding. Leerlingen met een Antilliaanse achtergrond nemen met 41% een middenpositie in. Niet-westers allochtone jongens kozen na de economische sector (56%) het vaakst voor een opleiding in de techniek (35%); bij de autochtone jongens was dit net omgekeerd (techniek 51%; economie 32%). Autochtone meisjes kozen binnen het mbo voor 59% voor de sector zorg en welzijn en voor 27% voor een economische opleiding. Meisjes van niet-westers allochtone herkomst kozen even vaak voor

een economische opleiding als voor een opleiding in de sector zorg en welzijn (beide 46%).

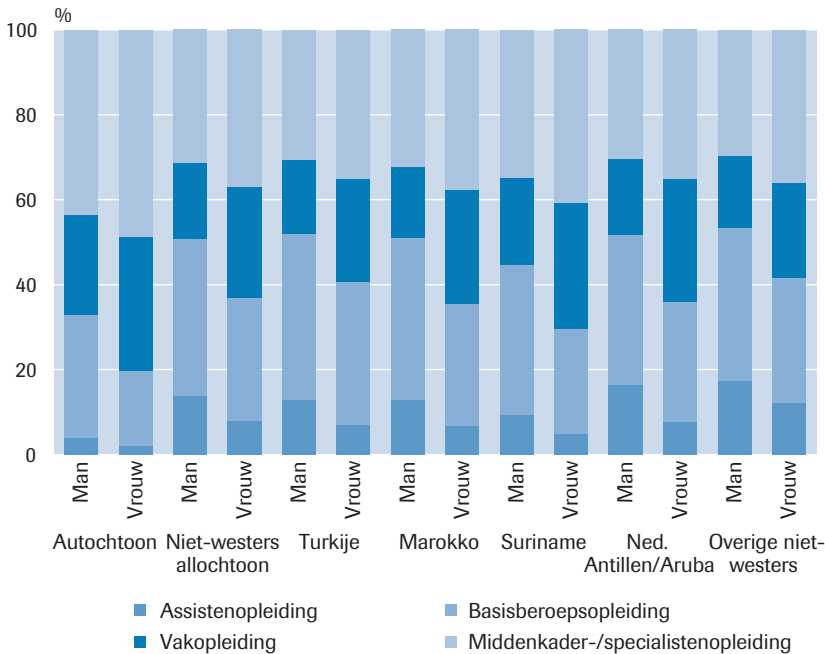
3.9 Deelname aan het mbo uitgesplitst naar het niveau van de opleiding

Het mbo kent vijf opleidingstypen op vier niveaus. De assistentenopleiding (niveau 1) heeft geen vooropleidingseisen; ook zonder diploma van het vmbo kan deze opleiding worden gevolgd. Voor de opleiding tot basisberoepsbeoefenaar (niveau 2) is een diploma vmbo-basisberoepsgerichte leerweg nodig of een afgeronde opleiding op niveau 1 (assistentenopleiding). De vakopleiding (niveau 3) en de middenkaderopleiding (niveau 4a) kunnen worden gevolgd na het behalen van een vmbo-diploma op ten minste het niveau van de kaderberoepsgerichte leerweg, met een diploma mbo-basisberoepsopleiding of met een overgangsbewijs van leerjaar 3 naar leerjaar 4 van havo of vwo. De specialistenopleiding (niveau 4b) ten slotte, kan alleen worden gevolgd na het behalen van een diploma op mbo-niveau 3 (de vakopleiding). Vanuit de laagste drie niveaus is doorstroom mogelijk binnen het mbo. Vanuit de middenkaderopleiding op niveau 4 kan worden doorgestroomd naar het hoger beroepsonderwijs. Met het behalen van een diploma op ten minste niveau 2 (basisberoepsopleiding) is een zogenoemde 'startkwalificatie' voor de arbeidsmarkt behaald. In figuur 3.5 is de verdeling over deze niveaus per herkomstgroep en geslacht weergegeven.

De mbo-opleidingen op het vierde niveau werden in 2005/06 het meest gevolgd. Van alle mbo-leerlingen volgde 43% een opleiding op dit niveau. Dit waren overwegend de middenkaderopleidingen; specialistenopleidingen werden maar weinig gekozen. De opleidingen op het tweede en derde niveau werden elk door 26% van de mbo-leerlingen gevolgd. Assistentenopleidingen (eerste niveau) werden het minst vaak gevolgd (5%). Niet-westerse alloctonen, en dan vooral de jongens, volgden wat vaker dan gemiddeld een opleiding op dit laagste niveau (11% van de niet-westerse alloctonen versus 3% van de autoctonen). Met het afronden van een assistentenopleiding heeft een leerling nog geen startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Om deze te kunnen behalen zal na de assistentenopleiding doorgeleerd moeten worden op het tweede niveau. Ook de opleidingen op het tweede niveau (basisberoepsopleiding) werden vaker gevolgd door niet-westerse alloctonen dan door autoctonen (33 versus 24%). De opleidingen op de twee hoogste niveaus werden elk minder vaak gevolgd door niet-westerse alloctonen dan door westerse alloctonen en autoctonen. Van alle niet-westerse herkomstgroepen volgden Surinamers het vaakst een opleiding op de hoogste twee niveaus. Meisjes volgden overigens bin-

nen alle onderscheiden herkomstgroeperingen vaker een opleiding op een hoger niveau dan de jongens.

Figuur 3.5 Deelname aan het mbo naar niveau, herkomstgroepering en geslacht, 2005/06^a

^a Voorlopige cijfers; de cijfers zijn gebaseerd op een onderwijsvolgsysteem dat nog niet helemaal compleet is. De cijfers kunnen daardoor afwijken van andere door het CBS gepubliceerde cijfers.

Bron: IB-groep, SSB

3.10 Instroom in het hoger onderwijs

De absolute instroom²³ in het hoger onderwijs is voor bijna alle herkomstgroepen gestegen (zie tabel 3.5). Een uitzondering hierop is de instroom van Antillianen: in 2005 schreven 973 Antillianen zich voor het eerst in voor een opleiding in het hoger onderwijs in Nederland, terwijl dit aantal vijf jaar eerder nog 1.490 was. Mogelijke verklaringen voor deze daling zijn de toegenomen populariteit van de Universiteit Nederlandse Antillen en de daling van het aantal personen dat een havo- of vwo-diploma op de Antillen verwerft. Naast de instroom van Antillianen is ook de instroom van westerse allochtonen tussen 2000 en 2005 licht gedaald. Het aandeel studenten dat zijn carrière in het hoger onderwijs begint met een

²³ Het betreft hier eerste hoofdschrijvingen in het hoger onderwijs. Personen die al eerder ingeschreven stonden en na een studieonderbreking zich weer inschreven, zijn niet in deze tabel opgenomen.

universitaire studie is voor alle herkomstgroepen behalve Marokkanen en Surinamers hoger in 2005 vergeleken met 2000²⁴. Hierbij moet worden aangetekend dat deze stijging het hoogst is onder autochtone en westerse allochtone studenten.

Zoals blijkt uit tabel 3.5 vormden vrouwen in 1995 meer dan de helft van de Surinaamse, Antilliaanse en westerse allochtone instromers in het hoger onderwijs. Zo was zelfs 55% van de Surinaamse instromers en 54% van de Antilliaanse instromers vrouw. Het aandeel vrouwen is tussen 1995 en 2005 gestaag toegenomen voor alle niet-westerse herkomstgroepen. Het aandeel vrouwen nam het meest toe onder Turkse, Marokkaanse en overige niet-westerse instromers. Alleen Turkse en overige niet-westerse mannen waren in 2000 nog in de meerderheid. In 2005 waren bij alle herkomstgroepen vrouwen in de meerderheid.

Tabel 3.5 Instroom in het hoger onderwijs naar type, herkomstgroepering en geslacht 1995, 2000 en 2005

1995

	totaal	aandeel vrouwen	aandeel wo
totaal	78.749	50%	27%
w.v.			
Autochtoon	67.030	50%	27%
Turkije	731	39%	20%
Marokko	712	46%	19%
Suriname	1.445	55%	26%
Nederlandse Antillen/Aruba	806	54%	23%
Overig niet-westers	1.620	44%	34%
Westerse allochtoon	6.405	52%	33%

2000

	totaal	aandeel vrouwen	aandeel wo
totaal	93.231	53%	24%
w.v.			
Autochtoon	75.496	53%	24%
Turkije	1.298	49%	16%
Marokko	1.445	52%	16%
Suriname	2.121	57%	20%
Nederlandse Antillen/Aruba	1.490	56%	20%
Overig niet-westers	3.244	48%	28%
Westerse allochtoon	8.137	55%	30%

24 Het aandeel studenten dat zijn hogeronderwijsloopbaan in het wetenschappelijk onderwijs begint, ligt in 2005 overigens wel nog lager dan in 1995.

2005

	totaal	aandeel vrouwen	aandeel wo
totaal	99.780	53%	26%
w.v.			
Autochtoon	80.624	52%	26%
Turkije	1.744	53%	16%
Marokko	1.933	56%	13%
Suriname	2.556	59%	17%
Nederlandse Antillen/Aruba	973	60%	21%
Overig niet-westers ^a	4.325	51%	29%
Westers allochtoon ^a	7.625	55%	32%

- a De invoering van het bachelor-mastersysteem in het hoger onderwijs heeft ertoe geleid dat meer buitenlandse studenten naar Nederland migreerden om onderwijs te volgen aan Nederlandse onderwijsinstellingen. Vaak schrijven deze studenten zich eerst in bij de onderwijsinstelling voordat zij in de GBA worden opgenomen. Dit leidt ertoe dat in andere CBS-publicaties, waar gebruik is gemaakt van koppelingen met een recentere versie van de GBA, een hogere instroom voor met name de categorieën overige niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen gerapporteerd is voor het jaar 2005.

Bron: IB-groep, SSB

De in tabel 3.5 weergegeven absolute aantallen zeggen niets over de ontwikkelingen in het aandeel van de jongeren per herkomstgroepering dat hoger onderwijs gaat volgen. Het aantal jongeren in de populatie kan immers tussen 1995 en 2005 zijn toe- of afgenomen. Vandaar dat we ook een tabel (3.6) hebben opgenomen waarin het aantal eerste inschrijvingen in het hoger onderwijs gepercentreerd is op het gemiddelde van het aantal 18-, 19- en 20-jarigen in de bevolking²⁵. In 1995 was de instroom onder autochtonen (43%), Antillianen (48%) en westerse allochtonen (45%) hoger dan gemiddeld. Het hoge instroompercentage van Antillianen kan worden verklaard door selectieve migratie naar Nederland. Een groot aantal Antilliaanse jongeren met een havo- of vwo-diploma migreerde naar Nederland om hier hoger onderwijs te volgen. Marokkanen (15%), Turken (14%), Surinamers (31%) en de groep overige niet-westerse allochtonen (37%) hadden in 1995 lagere instroompercentages dan gemiddeld. De instroompercentages van de meeste herkomstgroeperingen zijn, als we 1995 met 2005 vergelijken, toegenomen. Alleen Antillianen stromen procentueel minder in het hoger onderwijs in. Dit komt door een scherpe daling van hun instroompercentage in de periode 2000-2005. Dit percentage is in deze periode zelfs meer dan gehalveerd. De veranderende aard van de immigratie uit de Antillen kan hiervoor een verklaring zijn. Volgens Van Kralingen (2003) komen de laatste jaren relatief veel kansarme Antilliaanse jongeren naar Nederland. Ook de

25 Dit percentage is een acceptabele indicatie voor het deel van de jongeren dat uiteindelijk in het hoger onderwijs belandt.

instroompercentages van de overige niet-westerse allochtonen en de westerse allochtonen zijn overigens in 2005 lager dan in 2000.

Tabel 3.6 Instroom in het hoger onderwijs als percentage van het gemiddelde van het aantal 18-, 19- en 20-jarigen naar herkomstgroepering, 1995, 2000 en 2005

	1995	2000	2005
Autochtoon	43	51	54
Westers allochtoon	45	57	54
Niet-westers allochtoon w.v.			
Tukije	14	22	29
Marokko	15	27	33
Suriname	31	42	42
Nederlandse Antillen/Aruba	48	66	36
Overige niet-westers	37	44	38
Totaal	41	49	51

Zie noot a bij tabel 3.5

Bron: IB-groep, SSB

Als we de trends in de instroompercentages van niet-westerse allochtonen vergelijken met die van autochtonen, zien we dat de verschillen tussen instroompercentages van autochtonen en die van Marokkanen en Turken de afgelopen tien jaar kleiner geworden zijn. De instroom van Turken en Marokkanen in het hoger onderwijs is in de afgelopen tien jaar zelfs meer dan verdubbeld. Daar staat echter tegenover dat de verschillen tussen de instroompercentages van autochtonen enerzijds en die van de overige niet-westerse allochtonen en Antillianen anderzijds, groter zijn geworden.

3.11 Studiekeuze in het hoger onderwijs

De keuze van een studierichting is van belang voor de kansen op de arbeidsmarkt en daarmee relevant voor de integratie. In deze paragraaf gaan we na of er verschillen zijn in de studiekeuze tussen de verschillende herkomstgroepen. Tabel 3.7 geeft het percentage studenten weer dat voor een bepaalde studierichting in het hoger onderwijs kiest naar herkomstgroep voor de instroomcohorten 1995, 2000 en 2005.

Tabel 3.7 Studiekeuze in het hoger onderwijs naar herkomstgroepering, 1995, 2000 en 2005

1995									
onderwijs	landbouw en natuur	techniek	gezondheidszorg	economie	recht	gedrag en maatschappij	taal en cultuur	totaal	
Autochtoon	6%	19%	10%	25%	4%	16%	6%	100%	
Turkije	2%	21%	5%	31%	6%	17%	3%	100%	
Marokko	3%	20%	6%	29%	4%	19%	3%	100%	
Suriname	4%	16%	7%	32%	6%	23%	3%	100%	
Ned. Antillen/Aruba	4%	19%	7%	30%	6%	17%	3%	100%	
Overig niet-westers allochtoon	6%	22%	7%	34%	5%	11%	9%	100%	
Westers allochtoon	5%	15%	7%	26%	6%	16%	11%	100%	
Totaal	6%	19%	9%	26%	5%	16%	6%	100%	
2000									
onderwijs	landbouw en natuur	techniek	gezondheidszorg	economie	recht	gedrag en maatschappij	taal en cultuur	totaal	
Autochtoon	5%	18%	9%	28%	3%	16%	5%	100%	
Turkije	2%	18%	4%	41%	4%	15%	2%	100%	
Marokko	2%	14%	4%	37%	4%	22%	2%	100%	
Suriname	3%	18%	6%	38%	4%	18%	2%	100%	
Ned. Antillen/Aruba	3%	22%	7%	33%	4%	16%	3%	100%	
Overig niet-westers allochtoon	4%	22%	8%	41%	3%	11%	7%	100%	
Westers allochtoon	4%	16%	7%	30%	5%	15%	12%	100%	
Totaal	5%	18%	8%	30%	3%	16%	6%	100%	
2005									
onderwijs	landbouw en natuur	techniek	gezondheidszorg	economie	recht	gedrag en maatschappij	taal en cultuur	totaal	
Autochtoon	5%	17%	11%	28%	3%	16%	6%	100%	
Turkije	2%	13%	6%	45%	5%	15%	2%	100%	
Marokko	1%	9%	4%	40%	4%	25%	2%	100%	
Suriname	2%	13%	7%	43%	4%	19%	3%	100%	
Ned. Antillen/Aruba	2%	15%	10%	35%	3%	20%	4%	100%	
Overig niet-westers allochtoon	6%	18%	10%	40%	4%	12%	6%	100%	
Westers allochtoon	4%	14%	9%	32%	5%	16%	10%	100%	
Totaal	4%	16%	11%	30%	3%	16%	6%	100%	

Bron: IB-groep, SSB

Niet-westerse allochtonen kiezen meer dan gemiddeld een studie binnen de sectoren economie en recht, waarvan wordt verondersteld dat ze een hoog rendement op de arbeidsmarkt hebben (Van den Berg et al., 2001). Van de autochtone instromers koos in 2005 28% voor een studie binnen de sector economie. Voor niet-westerse allochtonen varieerden in dat jaar deze percentages tussen de 35 (Antillianen) en de 45 (Turken). Het relatief hoge percentage Turken en Marokkanen dat kiest voor een opleiding binnen de sector economie kan overigens ook voor een deel worden verklaard door het hogere aandeel hbo'ers binnen de Turkse en Marokkaanse studentengemeenschap. Het aandeel studenten binnen de sector economie is in het hbo aanzienlijk hoger dan in het wo: meer dan een derde van de hbo-studenten volgt een opleiding binnen deze sector, terwijl dit aandeel in het wo onder een vijfde blijft steken (Van Kralingen, 2003). De sectoren landbouw en natuur, taal en cultuur en gezondheidszorg zijn minder populair onder niet-westerse allochtonen dan onder autochtonen en westerse allochtonen. Daarbij valt op dat de sector gezondheidszorg vooral door Turken en Marokkanen gemedend wordt. Verder valt bij de Marokkaanse instromers op dat ze relatief vaak kiezen voor een studie binnen de sector gedrag en maatschappij en relatief zelden voor een studie binnen de sector techniek. De sector onderwijs is minder populair bij de groep overige niet-westerse allochtonen. Een verklaring voor dit verschijnsel zou kunnen zijn dat personen uit deze herkomstgroep vaak nog niet zo lang in Nederland verblijven en daardoor een taalachterstand hebben. Een opleiding (en vervolgens een baan) in de onderwijssector, waar voor het overgrote deel les gegeven wordt in het Nederlands, is voor hen daarom niet erg aantrekkelijk.

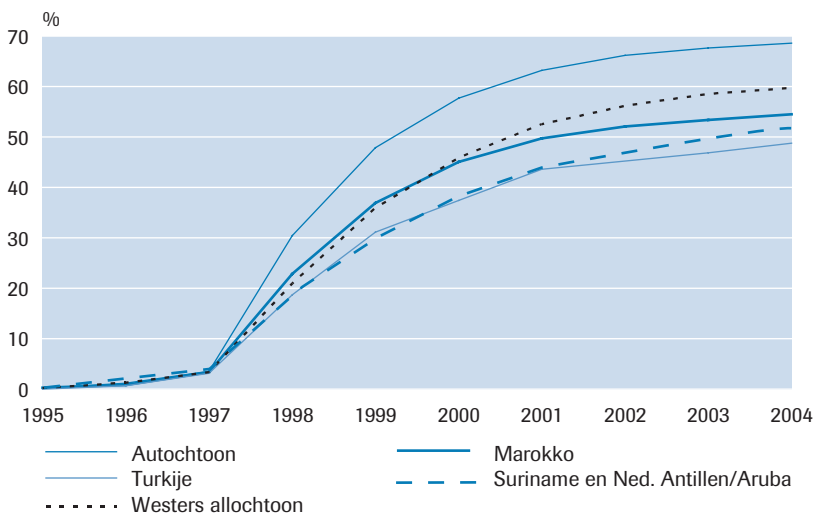
Als we de instroomcohorten van 1995, 2000 en 2005 vergelijken, zien we dat de sector economie onder niet-westerse allochtonen nog populairder is geworden dan hij al was. De populariteit van de sector economie lijkt vooral ten koste te gaan van de sector techniek. Het grotere aandeel vrouwen in het totale aantal niet-westers allochtone instromers (zie tabel 3.5) zou een oorzaak kunnen zijn van de dalende populariteit van de sector techniek. Echter ook onder autochtonen en westerse allochtonen, waar het aandeel vrouwen in de meest recente periode van vijf jaar respectievelijk gedaald en gelijk gebleven is, heeft de sector techniek aan populariteit ingeboet.

3.12 Diplomaverwerving in het hoger onderwijs

Eerder in dit hoofdstuk is gebleken dat niet-westers allochtone leerlingen in het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs minder succesvol zijn dan autochtone leerlingen. Maar als deze leerlingen een havo- of vwo-diploma hebben behaald, stromen ze vaak door naar het hoger onderwijs.

Ze stromen zelfs vaker rechtstreeks door naar het hoger onderwijs dan autochtone jongeren (Herweijer, 2003)²⁶. Dit lijkt de stelling te bevestigen dat de onderwijsloopbaan op oudere leeftijd minder dan op jonge leeftijd wordt beïnvloed door de sociaal-economische positie van de ouders van de leerlingen. De vraag is nu of er ook in het hoger onderwijs nog verschillen zijn tussen studenten uit diverse herkomstgroepen in de mate waarin en de snelheid waarmee ze hun diploma behalen. Op grond van de bovengenoemde stelling zouden weinig tot geen verschillen mogen worden verwacht. Men zou zich zelfs kunnen voorstellen dat relatief meer niet-westers allochtone dan autochtone studenten een opleiding in het hoger onderwijs afronden, en dat veel van hen in een hoger tempo de eindstreep halen, omdat zij op jongere leeftijd ondanks grotere obstakels (hun taalachterstand bijvoorbeeld) toch een havo- of vwo-diploma behaalden²⁷.

Figuur 3.6 Percentage met een einddiploma hoger onderwijs naar herkomstgroepering, instroomcohort 1995

Bron: IB-groep, SSB

Beschrijvende analyses van gegevens uit het Centraal Register Ingeschrevenen Hoger Onderwijs (CRIHO) laten echter het tegendeel zien: autochtonen ronden in hogere mate dan de niet-westerse allochtonen met succes een opleiding in het hoger onderwijs af. Bovendien hebben autochtonen

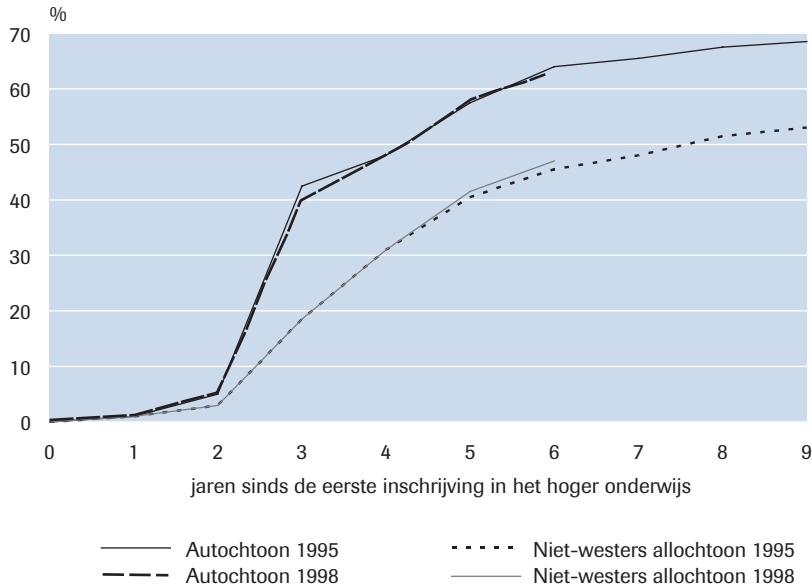
²⁶ Dit hoeft overigens niet noodzakelijk te betekenen dat er uiteindelijk relatief meer niet-westers allochtone jongeren met een havo- of vwo-diploma in het hoger onderwijs belanden. Een deel van degenen die niet rechtstreeks doorstromen kunnen toch naar het hoger onderwijs doorstromen na een studieonderbreking (bijvoorbeeld om te werken of te reizen) of met een havo-diploma via een indirecte leerweg (via het mbo of het vwo).

²⁷ Hierbij moet wel worden opgemerkt dat allochtonen gemiddeld lagere cijfers halen voor het Centraal Schriftelijk Examen, wat een voorbode zou kunnen zijn voor slechtere prestaties in het hoger onderwijs (Herweijer, 2003).

die met succes een opleiding afronden, hier gemiddeld minder tijd voor nodig gehad dan hun niet-westerse allochtone evenknieën (zie ook Van der Heide en Van Miltenburg, 2006). Uit figuur 3.6 blijkt dat 58% van alle autochtonen die in 1995 voor het eerst instroomden in het hoger onderwijs en ingeschreven zijn geweest in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), in 2000 een eindexamen²⁸ in het hoger onderwijs had behaald. Van de Marokkanen, Turken en Surinamers en Antillianen was dat slechts respectievelijk 45%, 37% en 38%. Vier jaar later, in 2004, had van de autochtonen inmiddels 67% een diploma tegenover 55% van de Marokkanen, 49% van de Turken en 52% van de Surinamers en Antillianen.

De diplomaverwerving van de niet-westerse allochtonen in het hoger onderwijs lijkt, zoals figuur 3.7 laat zien, in de loop van de tijd langzaam te verbeteren. Toch was ook voor het instroomcohort 1998 het percentage autochtonen met een eindexamen in 2004 nog steeds ruim 17 procentpunten hoger dan het percentage niet-westerse allochtonen met een eindexamen.

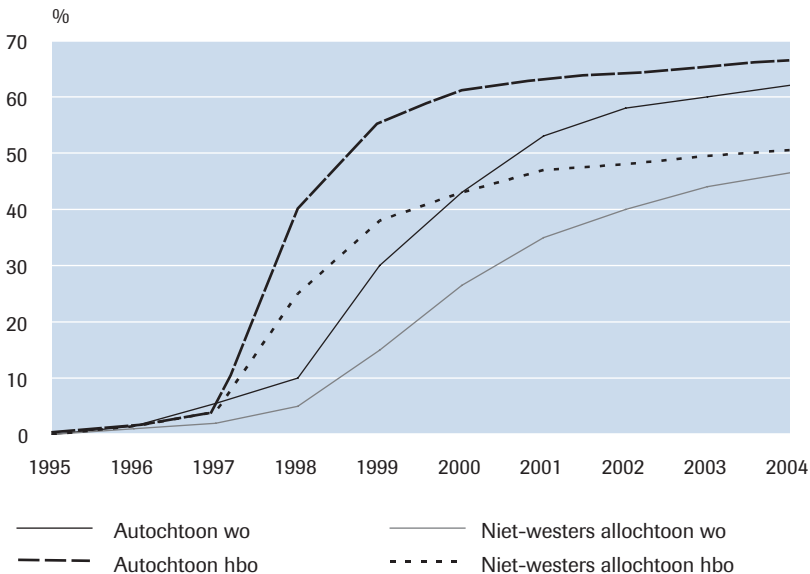
Figuur 3.7 Percentage met een eindexamen hoger onderwijs naar herkomstgroepering, instroomcohorten 1995 en 1998

Bron: IB-groep, SSB

28 Dat wil zeggen minimaal een bachelordiploma hbo of een bachelor-, master- of doctoraaldiploma aan een universiteit.

Figuur 3.8 Percentage met een einddiploma hoger onderwijs naar herkomstgroepering en type onderwijs, instroomcohort 1995

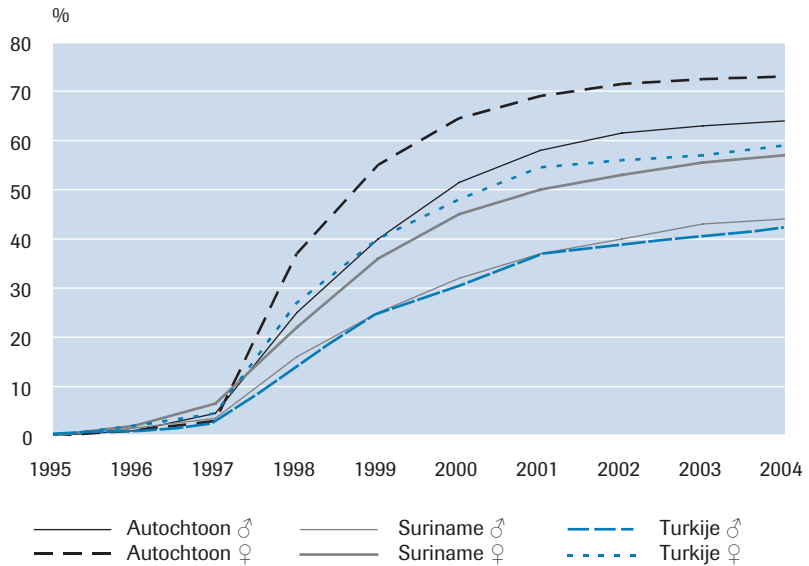

Bron: IB-groep, SSB

In figuur 3.8 wordt onderscheid gemaakt naar het type hoger onderwijs (hbo of wo)²⁹. Zowel voor het wo als ook voor het hbo zijn er grote verschillen in de mate waarin en de snelheid waarmee autochtonen en niet-westerse allochtonen een einddiploma verwerven. Van alle autochtone studenten die in 1995 voor het eerst instroomden in het wo had in 2004 62% een einddiploma behaald. Voor niet-westerse allochtone studenten bleef dit percentage steken op 47%. Voor hbo-studenten waren deze percentages 66% en 50% voor respectievelijk autochtonen en niet-westerse allochtonen. In figuur 3.8 is te zien dat hbo-studenten gemiddeld vaker en sneller afstuderen dan studenten aan een universiteit. Als we dit gegeven combineren met het feit dat westerse allochtonen in het hoger onderwijs relatief vaak een universitaire opleiding volgen, kunnen we ook de inhaal-slag (d.w.z. de snellere stijging van het percentage met een einddiploma) na vijf jaar van westerse allochtonen ten opzichte van de andere herkomstgroeperingen, die in figuur 3.6 te zien is, verklaren.

²⁹ In deze figuur zijn alle studenten in beschouwing genomen die zich in 1995 voor het eerst inschreven voor het betreffende *type* hoger onderwijs. Studenten die zich in 1995 voor het eerst inschreven om een opleiding aan een universiteit te volgen en eerder aan een hbo-instelling hadden gestudeerd, zijn hier dus in tegenstelling tot in figuur 3.6 ook in de berekeningen van de cumulatieve slagingspercentages meegenomen. Dit geldt ook voor studenten die zich in 1995 voor het eerst inschreven om een opleiding aan een hbo te volgen en eerder aan een universiteit hadden gestudeerd zonder daar een diploma, waaronder ook een propedeuse, behaald te hebben.

Figuur 3.9 Percentage met een einddiploma hoger onderwijs naar herkomstgroepering en geslacht, instroomcohort 1995

Bron: IB-groep, SSB

Het percentage studenten dat een opleiding in het hoger onderwijs met succes afrondt verschilt aanzienlijk tussen mannen en vrouwen (zie figuur 3.9). Vrouwen studeren gemiddeld vaker en sneller af dan mannen. Van instroomcohort 1995 had na negen jaar 71% procent van de vrouwen een einddiploma hoger onderwijs tegenover 62% van de mannen. Surinaamse en Turkse vrouwen halen percentages die (enigszins) te vergelijken zijn met die van autochtone mannen. Surinaamse en Turkse mannen blijven hier ver bij achter. Zo haalde slechts 42% van de Turkse mannen die in 1995 begonnen met een opleiding in het hoger onderwijs een einddiploma voor 2005.

Uit onderzoek van Crul en Wolff (2002) is gebleken dat leeftijd een belangrijke determinant is van studie-uitval in het eerste en tweede jaar van een opleiding in het hoger onderwijs. Oudere studenten hebben hogere uitvalpercentages, omdat men de tijd die men op latere leeftijd aan een studie kan besteden vaak moet verdelen met tijd die men moet besteden aan werk en/of gezin. Voor allochtonen overlapt dit verschijnsel voor een groot deel de eerstegeneratieproblematiek, omdat eerste generatie allochtonen gemiddeld ouder zijn als ze gaan studeren. De hogere uitvalcijfers van de eerste generatie zijn volgens Crul en Wolff niet zonder meer aan de eerstegeneratieproblematiek te wijten, omdat zij ook een grotere uitval bij oudere autochtone studenten constateren. Om deze reden zullen we

in deze paragraaf dan ook verder geen onderscheid maken tussen eerste en tweede generatie allochtonen. Bovendien is het waarschijnlijk dat een groot deel van de eerste generatie allochtonen dat aan het hoger onderwijs deelneemt, reeds op (zeer) jonge leeftijd naar Nederland is gemigreerd³⁰.

Zoals reeds vermeld in paragraaf 3.11 laten niet-westerse allochtonen hun studiekeuze mogelijk gemiddeld meer door extrinsieke motivaties bepalen dan autochtonen: zij kiezen meer dan gemiddeld een studie waarvan wordt verondersteld dat deze een hoog rendement op de arbeidsmarkt heeft. Dit kan mede bijdragen aan het relatief lage percentage allochtone studenten dat een einddiploma behaalt. Uit onderzoek van Van den Berg et al. (2001) bleek namelijk dat studenten met een relatief hoge intrinsieke studiemotivatie meer studievoortgang behalen dan studenten die relatief weinig belang hechten aan de vakinhoudelijke kanten van hun opleiding. Dat er proportioneel meer oudere allochtone studenten beginnen met een opleiding in het hoger onderwijs zou tevens een deel van het lagere percentage dat een einddiploma behaalt kunnen verklaren. Ook het minder kunnen beschikken over (materiële) hulpbronnen zou hier een oorzaak van kunnen zijn. Wellicht dat niet-westers allochtone studenten, van wie de ouders gemiddeld over minder materiële (financiële) hulpbronnen beschikken, geneigd zijn om meer naast hun studie te werken zodat ze relatief minder op hun studie kunnen focussen. Het is wellicht ook zo dat zij het zich minder dan autochtone studenten kunnen permitteren om na een mislukte studie een andere studie te beginnen. Uit een Britse studie blijkt dat financiële problemen en problemen met het combineren van een studie met parttime werk belangrijke problemen zijn die Britse studenten ondervinden bij het verwerven van een diploma in het hoger onderwijs (Connor et al., 2004). Studenten afkomstig uit etnische minderheidsgroepen hadden vaker te kampen met deze problemen dan autochtone studenten. Ook de bevindingen van Hop et al. (1999), die studiekeuzen en -motieven van aankomende en eerstejaars studenten onderzochten, lijken dit te staven. Allochtone studenten verwachten geen steun van hun ouders als er geen studiefinanciering meer wordt verschaft. Bovendien denken allochtone studenten gemiddeld een tweemaal zo hoge studieschuld aan hun studie over te houden.

30 Dit geldt uiteraard meer voor Marokkanen, Turken en Surinamers dan voor Antillianen en voor allochtonen die bijvoorbeeld in het kader van asielmigratie naar Nederland gekomen zijn.

3.13 Slotbeschouwing

Het algemene beeld dat naar voren komt uit dit hoofdstuk is dat niet-westerse allochtonen gemiddeld in alle stadia van de onderwijsloopbaan slechter presteren dan autochtonen. Hierbij moet worden aangetekend dat daar waar we de beschikking hebben over trends in de tijd³¹, het erop lijkt dat de prestaties van niet-westerse allochtonen meer in lijn komen met die van autochtonen.

Niet-westerse allochtonen lijken er in mindere mate in te slagen om gebruik te maken van de kansen die de Nederlandse samenleving hen biedt om hun *human capital* te vergroten dan autochtonen. Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk reeds is uiteengezet, is het onderwijs wellicht de belangrijkste sleutel om de integratie van etnische minderheden in Nederland te bevorderen. Dit komt doordat onderwijs invloed heeft op zo goed als alle overige aspecten van het integratievraagstuk en omdat het onderwijs een sector is waarop de overheid tot op zekere hoogte haar invloed kan laten gelden. Hoewel er enige vorderingen in de prestaties van niet-westerse allochtonen te bespeuren zijn, lijkt hier nog steeds een wereld te winnen. Doordat in deze studie op veel terreinen onderzoek langs de tijd nog niet mogelijk is, kunnen ook de effecten van beleidsmaatregelen nog niet zichtbaar worden. Het streven is dat dit in de volgende edities van de Integratiekaart in toenemende mate wel zal gebeuren.

31 Dit geldt voor slagingspercentages in het voortgezet onderwijs en instroom en diplomaverwerving in het hoger onderwijs.

4 Arbeidsmarkttransities van de niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002

R.P.W. Jennissen (WODC), J. Oudhof (CBS)

4.1 Inleiding

De arbeidsmarktpositie van allochtonen is een belangrijke, zo niet de belangrijkste, indicator voor de economische integratie van deze bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving. De op de werkvloer gelegde (sociale) contacten tussen allochtonen en autochtonen (zie hoofdstuk 5) zullen ook aan de (sociaal-culturele) integratie van allochtonen bijdragen. Er is dus alle reden om na te gaan hoe naar Nederland geëmigreerden het door de jaren heen 'doen' op de arbeidsmarkt.

In dit hoofdstuk wordt de arbeidsmarktpositie van vier niet-westers allochtone cohorten (1999-2002) eerste generatie immigranten³² tot het jaar 2004 gevolgd. Op deze manier kunnen we zien hoe het deze immigranten verging op de arbeidsmarkt. Alle allochtone nieuwkomers in de leeftijd van 25 tot en met 60 jaar die zich tussen september 1998 en september 2002 in Nederland vestigden³³, zijn gevolgd tot en met september 2004. We hebben gekozen voor de leeftijdscategorie van 25 tot en met 60 jaar om zo veel mogelijk arbeidsmarkttransities, die voor een groot deel door het ouder worden van het cohort (instroom van schoolverlaters en uitstroom van gepensioneerden) en niet door integratie op de arbeidsmarkt veroorzaakt worden, buiten de analyses te houden. Per jaar is gekeken naar de arbeidsmarktpositie van de immigranten op de laatste vrijdag van september.

Eerst wordt in een beschrijvende analyse nagegaan welk deel van de nieuwkomers die zich in 2001 in Nederland vestigden, in de daarop volgende jaren werkzaam was. Personen die in de tussentijd zijn geëmigreerd of zijn overleden worden niet meegenomen in deze beschrijvende analyses. We onderscheiden in de beschrijvende analyses twee arbeidsmarktposities. De eerste categorie omvat personen die werkzaam zijn (ongeacht het aantal uren per week) als werknemer of als zelfstandig ondernemer. De tweede categorie bestaat uit personen die niet werkzaam zijn.

32 Voor tweede generatie allochtonen en degenen van de eerste generatie die voor hun instroom op de arbeidsmarkt eerst nog onderwijs in Nederland volgen zijn de prestaties op school primair van belang voor hun toekomstige arbeidsmarktpositie. Dit geldt uiteraard niet voor eerste generatie allochtonen, die na geëmigreerd te zijn niet aan het onderwijs deelnemen.

33 De datum van instroom is de datum van formele vestiging, dus inschrijving in de GBA. De periode hieraan voorafgaand, die bijvoorbeeld door asielmigranten in een Asielzoekerscentrum (AZC) doorgebracht is, wordt niet meegerekend. Voor sommige personen kan de feitelijke verblijfsduur in Nederland dus aanmerkelijk langer zijn. Dit zal ook systematisch samenhangen met wijzigingen in het beleid ten aanzien van inschrijving in de GBA van asielzoekers. Voor personen met andere migratiemotieven zal de *time lag* tussen binnenkomst en inschrijving waarschijnlijk veel kleiner zijn.

Na deze beschrijvende analyses worden met behulp van multivariate analyses de determinanten van de kans op het hebben van een bepaalde arbeidsmarktpositie voor de niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002 in kaart gebracht. In tegenstelling tot in de beschrijvende analyses worden immigranten die weer emigreerden (of op een andere manier wegvielen uit het panel, bijvoorbeeld door sterfte of verdwijning in de illegaliteit) in de multivariate analyses voor de jaren dat ze in Nederland verbleven wel in beschouwing genomen. Als, zoals in dit geval, het aantal tijdswaarnemingen per cross-sectie varieert, spreekt men over een 'unbalanced panel'. Wederom worden er analyses uitgevoerd waarin de twee in de beschrijvende analyses onderscheiden arbeidsmarktposities als uitgangspunt worden genomen. Daarbij wordt in het multivariate deel van dit hoofdstuk ook een analyse uitgevoerd waarbij de arbeidsmarktpositie van nieuwkomers drie mogelijke waarden kan aannemen: werkzaam, uitkeringsontvanger of inactief.

4.2 De immigratiecohorten 2001 en 1999 in de tijd gevolgd

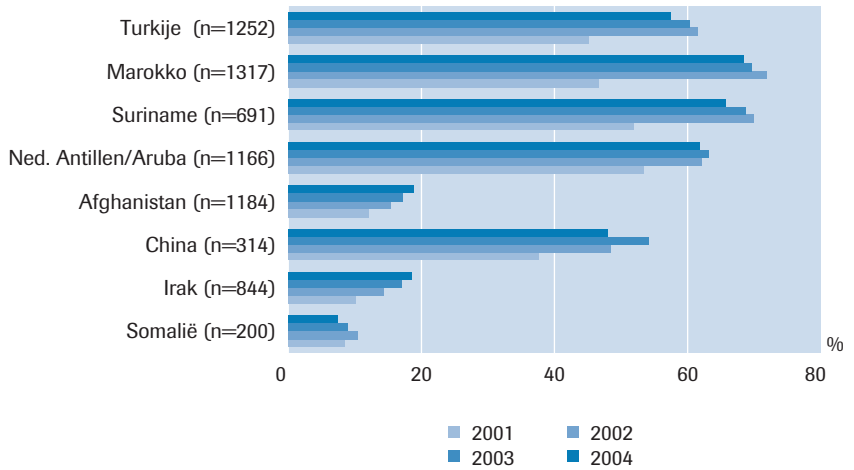
In de beschrijvende analyse van de arbeidsmarktpositie van het niet-westers allochtone immigratiecohort 2001 ($n = 23.159$) wordt onderscheid gemaakt naar een achttal herkomstgroepen (figuur 4.1) en migratiemotief (figuur 4.2). Bovendien wordt in de figuren een uitsplitsing naar geslacht gemaakt.

Uit figuur 4.1 blijkt dat van de mannelijke migranten van 25 tot en met 60 jaar die Nederland in 2001 binnenkwamen en minimaal tot september 2004 bleven, Marokkanen een jaar later het grootste aandeel werkenden binnen hun gelederen hadden (72%). Zij worden op de voet gevolgd door Surinamers (70%), Antillianen (62%) en Turken (62%). Chinezen (48% werkenden) blijven hier enigszins bij achter. De drie in figuur 4.1 afgebeelde herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren (Afghanen, Irakezen en Somaliërs), hebben percentages werkenden die veel lager zijn. Dit heeft onder andere te maken met de rechtspositie en immigratiegeschiedenis van asielmigrant. Asielzoekers kunnen zich al een half jaar³⁴ na de start van hun asielprocedure inschrijven in de GBA (Nicolaas en Sprangers, 2002). In de praktijk blijkt echter dat lang niet alle asielzoekers dat ook daadwerkelijk doen. Alleen als ze zich hebben ingeschreven kunnen we hen volgen op de arbeidsmarkt. De beperkte mogelijkheden om zich te oriënteren op de Nederlandse samenleving en de vaak lange periode van onzekerheid omtrent het al dan niet krijgen van een verblijfsvergunning, kunnen tijdens de asielprocedure bijdragen aan een zekere inactiviteit (Vluchtelingenwerk Nederland, 2004 in De Gruijter en Ter Woerds, 2005).

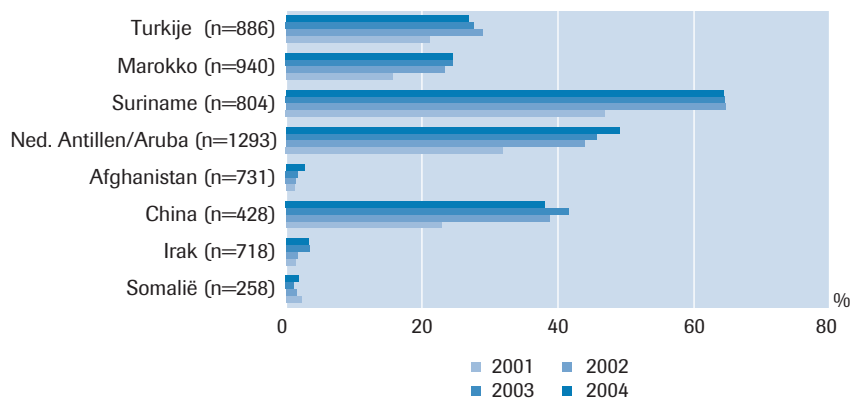
34 Voor 1 juni 2000 was dit nog één jaar.

Figuur 4.1 Het percentage werkenden onder nieuwkomers die in 2001 naar Nederland migreerden en minimaal tot september 2004 in Nederland woonachtig waren naar herkomstsgroepering

Man

Vrouw

Bron: CRV, SSB

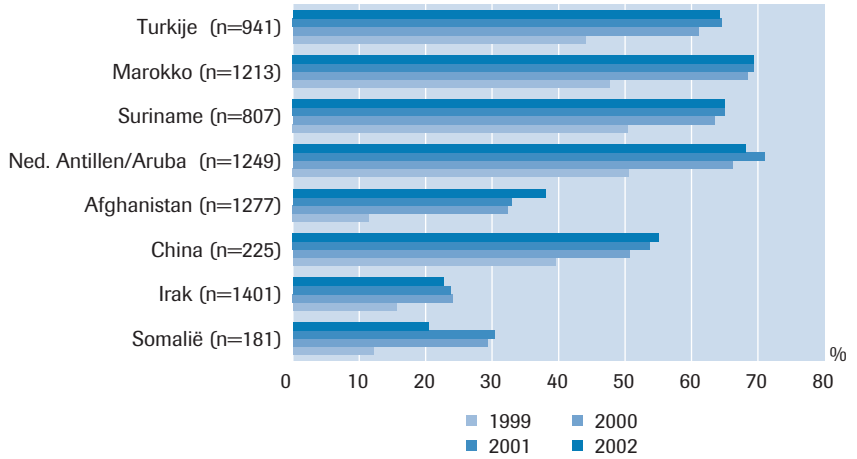
Onder Surinaamse en in mindere mate Antilliaanse en Chinese immigranten zijn de verschillen in het aandeel werkenden tussen mannen en vrouwen niet bijzonder groot. De sekseverschillen in het aandeel werkenden onder de Turkse, Marokkaanse, Afghaanse, Irakese en Somalische immigranten zijn, rekening houdend met hun totale, dat wil zeggen niet naar sekse uitgesplitste, aandeel werkenden, daarentegen aanzienlijk. Dit geldt vooral voor de drie laatstgenoemde groepen. Zo is bijvoorbeeld het aandeel werkenden onder Afghaanse mannen in de eerste drie jaar ongeveer tien keer zo groot als onder hun vrouwelijke herkomstgenoten. De weinig geëmancipeerde rol van de vrouw binnen deze bevolkingsgroepen draagt hier waarschijnlijk aan bij.

Als we de ontwikkeling van het aantal werkenden in de tijd bekijken, zien we dat voor alle groepen na het eerste jaar nadat ze in Nederland zijn gearriveerd een stijging optreedt van het aantal werkenden. Deze stijging varieert van 25 procentpunten voor Marokkanen tot slechts twee procentpunten voor Somaliërs. Echter na het tweede jaar zien we bij de grote vier 'klassieke' herkomstgroeperingen met uitzondering van de Antillianen weer een lichte daling. Dit kan deels te maken hebben met de toestand van de economie. Na een periode van economische groei stagneerde de economie na 2001. Om dit na te gaan, hebben we ter vergelijking ook de arbeidsmarktpositie van het niet-westerse immigratiecohort 1999 ($n = 20.806$) onder de loep genomen (zie figuur 4.2). Voor dit immigratiecohort nam ook in het derde jaar voor deze herkomstgroeperingen het aantal werkenden toe. Dit zou erop kunnen wijzen dat immigratiecohort 2001 meer door de economische terugval belemmerd is in zijn sociaal-economische integratie dan cohort 1999. Het effect van de economische terugval wordt in deze vergelijking mogelijk onderschat door selectieve emigratie van personen die er niet in slaagden een betaalde arbeidsbetrekking te verwerven.

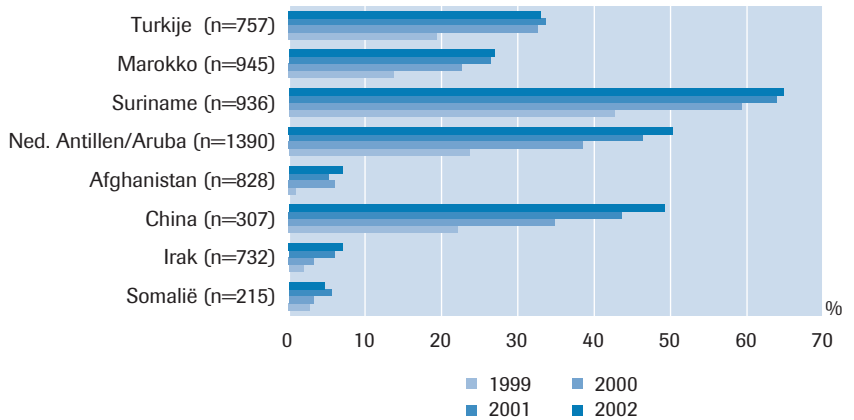
Wanneer we de herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren uit cohort 1999 vergelijken met hun voormalige landgenoten die twee jaar later in Nederland arriveerden, blijkt dat het aandeel werkenden in cohort 1999 aanzienlijk groter is. Het lijkt er dan ook op dat vooral niet-westerse immigranten uit landen die slechts vrij recent een migratiegeschiedenis met Nederland delen en daardoor vaak niet de beschikking hebben over een (transnationaal) netwerk dat te hulp kan schieten bij het zoeken van werk, onevenredig hard door de economische neergang na 2001 getroffen zijn.

Figuur 4.2 Het percentage werkenden onder nieuwkomers die in 1999 naar Nederland migreerden en minimaal tot september 2002 in Nederland woonachtig waren naar herkomstsgroepering

Man

Vrouw

Bron: CRV, SSB

Zoals te verwachten valt, hebben *arbeidsmigranten* direct na binnenkomst een relatief hoge arbeidsparticipatie³⁵ (zie figuur 4.3). Het aandeel werkenden is voor mannen 80% en voor vrouwen 73%. Ter vergelijking: het aandeel werkenden voor de totale Nederlandse bevolking in de leeftijdsgroep van 25 tot en met 55 jaar is voor mannen en vrouwen respectievelijk 79% en 62%. *Gezinsvormers* participeren vanaf hun tweede jaar in Nederland eveneens in redelijke mate op de arbeidsmarkt. De *asielmigranten* blijven daar echter ver bij achter.

Onder de gezinsmigranten vindt een sterke toename plaats van het aandeel werkenden in het tweede verblijfsjaar; daarna stabiliseert het aandeel werkenden zich. Het aandeel mannelijke gezinsvormers met een baan is vanaf het tweede jaar na hun aankomst in Nederland nog maar een paar procenten lager dan dat van mannelijke arbeidsmigranten. Vanaf het vierde jaar is het aantal werkenden onder mannelijke arbeidsmigranten en gezinsvormers nagenoeg gelijk. Bij vrouwelijke gezinsvormers ligt dit anders. Zij zijn minder vaak werkzaam dan vrouwelijke arbeidsmigranten.

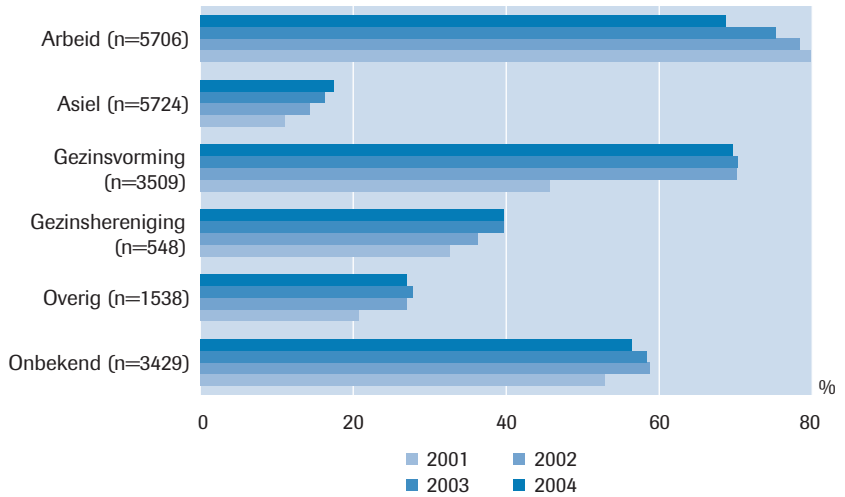
De positie van gezinsherenigers is gezien hun lagere aandeel werkenden relatief ongunstiger dan die van gezinsvormers. Dit is wellicht voor een deel te verklaren door het gegeven dat gezinsherenigers vaak migranten zijn die een eerdere arbeidsmigrant volgen. Indien er binnen gezinnen een strikte arbeid/zorgverdeling is afgesproken, is in het geval van de gezinshereniger meestal al uitgemaakt wie van de partners de kostwinner zal zijn. Het lijkt voor de hand te liggen dat dit vaak degene zal zijn die al in Nederland is gevestigd. In het geval van gezinsvormers valt dit vaak nog te bezien. Daar komt nog bij dat bij gezinshereniging in tegenstelling tot bij gezinsvorming vaak kinderen betrokken zijn. We mogen aannemen dat beide partners relatief vaker werkzaam zijn in een gezin zonder (minderjarige) kinderen dan in een gezin waarin ook een zorgtaak voor kinderen moet worden uitgevoerd.

Het percentage werkenden onder personen met een onbekend migratiemotief is redelijk groot. Deze groep bestaat voor een groot deel uit Antillianen. Dit is dan ook de reden waarom het aandeel werkenden bij migratiemotief 'onbekend' in figuur 4.3 min of meer correspondeert met het aandeel werkenden bij herkomstsgroepering 'Antillianen' in figuur 4.1.

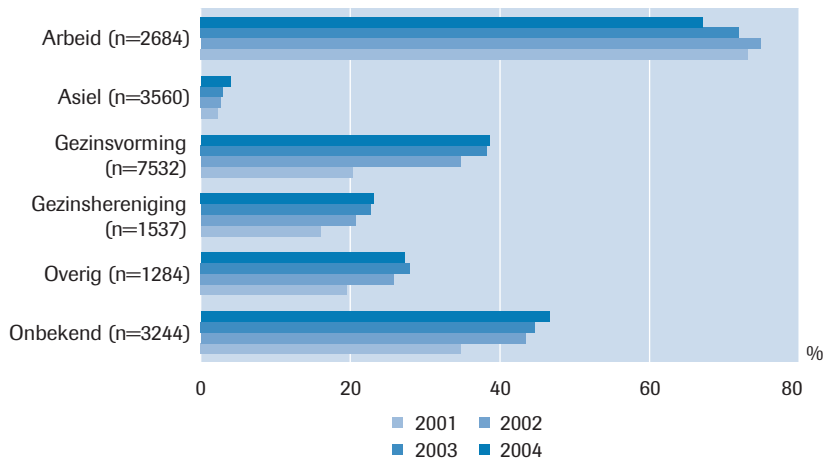
35 Toch valt dit percentage tegen gelet op het specifieke migratiemotief. Een belangrijke oorzaak van dit tegenvallende percentage zou kunnen zijn dat gezinsleden die meemigreren met een arbeidsmigrant ook in sommige gevallen als arbeidsmigrant worden geregistreerd.

Figuur 4.3 Het percentage werkenden onder nieuwkomers die in 2001 naar Nederland migreerden en minimaal tot september 2004 in Nederland woonachtig waren naar migratiemotief

Man

Vrouw

Bron: CRV, SSB

4.3 Determinanten van het verwerven van een arbeidsmarktpositie

In deze paragraaf worden in een multivariate analyse de determinanten van de kans op het hebben van betaald werk voor de niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002 in kaart gebracht. We zullen dit doen met behulp van dynamische logistische regressieanalyse (zie ook box 4.1).

Box 4.1 Dynamische logistische regressieanalyse ter verklaring van de kans op werk

In dynamische panelmodellen met discrete variabelen doet zich vaak het *initial conditions*-probleem voor (Honoré en Tamer, 2005). Dit houdt in dat de ontwikkeling van de afhankelijke variabele wordt beïnvloed door de waarde van de afhankelijke variabele in de periode voordat deze variabele gemeten wordt. In dit geval is dit probleem opgelost door ervan uit te gaan dat in deze periode niemand werk (in Nederland) had. Dit hoeft niet per se waar te zijn, aangezien iemand eerst werk in Nederland kan hebben en pas later naar Nederland kan migreren, maar de aanname zal voor het overgrote deel van de immigranten correct zijn.

In de analyses kan gebruikgemaakt worden van een gedetailleerde trendvariabele (verblijfsduur in dagen). Als deze variabele in het model opgenomen wordt, is de kans op temporele autocorrelatie, die sowieso sterk afgenomen is doordat de *lagged* afhankelijke variabele aan de rechterkant van de regressievergelijking staat, erg klein. Daarom is besloten een logistisch model te schatten zonder *random effects* en een autoregressieterm.

4.3.1 Dynamische binaire logistische modellen ter verklaring van de kans op werk

In tabel 4.1 zijn de resultaten van dynamische binaire logistische regressieanalyse te zien ter verklaring van de kans op werk voor niet-westerse immigratiecohorten. Zoals reeds in de inleiding is vermeld worden in tegenstelling tot in de voorafgaande beschrijvende analyses immigranten die weer emigreerden (of op een andere manier wegvielen uit het panel, bijvoorbeeld door sterfte of verdwijning in de illegaliteit) nu wel in de berekeningen opgenomen.

Net zoals in de beschrijvende analyses maken we ook bij deze multivariate analyses een uitsplitsing naar geslacht. Voor zowel mannen als vrouwen worden twee modellen geschat: in model A worden naast herkomst alleen het hebben van werk op het voorafgaande peilmoment ($werk_{t-1}$) en verblijfsduur als onafhankelijke variabelen opgenomen en in model B wordt ook voor een aantal sociaal-demografische variabelen gecontroleerd.

De hoge *odds* ratio's voor werk_{t-1} tonen aan dat voor de meeste immigranten, net zoals voor de meeste andere personen, geldt dat weinig mobiliteit tussen de status van werkende en niet-werkende op de arbeidsmarkt te zien is. Wie werk heeft in jaar $t-1$ heeft waarschijnlijk ook werk in jaar t , en wie geen werk heeft, zal ook vaak geen werk hebben in het volgende jaar. Dit geldt voor vrouwelijke immigranten overigens nog sterker dan voor hun mannelijke tegenhangers.

Volgens de resultaten van model A hebben Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse mannen relatief vaak een baan. De herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren, blijven hier ver bij achter, terwijl Turken en Chinezen een middenpositie innemen. Dit beeld blijft overeind als we corrigeren voor een aantal sociaal-demografische achtergrondvariabelen³⁶, zij het dat Afghanen opschuiven naar de middenmoot, Marokkanen hier enigszins naar terugzakken en de overall verschillen afnemen. Wederom zien we het verwachte beeld dat arbeidsmigranten relatief vaker een baan hebben dan de migranten met de overige migratiemotieven. De volgorde van de effecten van de migratiemotieven is analoog aan de volgorde van het aandeel werkenden per migratiemotief in de beschrijvende analyses. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen. Bij vrouwen vallen de zeer lage *odds* ratio's, zowel in model A als in model B, voor Afghanen, Irakezen en Somaliërs erg op. Vrouwen uit deze groepen zijn beduidend minder vaak werkzaam dan mannen uit deze groepen.

De modellen B tonen aan dat migranten die een paar jaar voordat de hoogconjunctuur ten einde liep naar Nederland kwamen, relatief vaker werk gevonden hadden dan de personen uit de immigratiecohorten 2001 en 2002. Toch moeten we hier een slag om de arm houden aangezien selectieve emigratie en zelfs selectieve immigratie³⁷ hier een interveniërende rol kunnen spelen.

Verder laten de modellen B zien dat de economische integratie van recente nieuwkomers samenhangt met hun sociaal-culturele integratie. Deze regressiemodellen leveren namelijk een significant positief effect op van een gemengd huwelijk en een significant negatief effect van het aandeel niet-westerse allochtonen in de woonbuurt op het hebben van werk. Deze effecten zijn voor vrouwen wat groter dan voor mannen.

36 Helaas hebben we niet de beschikking over het opleidingsniveau van de migranten. Dit is zeer waarschijnlijk een belangrijke determinant van hun kans op betaalde arbeid.

37 Zo zou het bijvoorbeeld kunnen zijn dat ten tijde van de hoogconjunctuur gemiddeld hoger – of juist lager – opgeleide mensen naar Nederland kwamen.

Tabel 4.1 Resultaten van dynamische binaire logistische regressieanalyse ter verklaring van de kans op werk, niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002, 1999-2004 (odds ratio's voor de categorische variabelen)*

	Man		Vrouw	
	Model A	Model B	Model A	Model B
Werk_{t-1}				
Nee (=referentiegroep)	1	1	1	1
Ja	16,98	13,37	29,21	23,15
Herkomstgroepering				
Suriname (=referentiegroep)	1	1	1	1
Turkije	0,89	0,68	0,34	0,35
Marokko	1,13	0,86	0,28	0,27
Nederlandse Antillen/Aruba	ns	1,10	0,60	0,66
Afghanistan	0,31	0,61	0,07	0,17
China	0,58	0,63	0,45	0,43
Irak	0,23	0,45	0,07	0,12
Somalië	0,20	0,38	0,05	0,10
Overig niet-westers	0,52	0,59	0,37	0,34
Verblijfsduur (in dagen) x 10 ⁻³	ns	0,36	0,70	1,13
Verblijfsduur ² (in dagen) x 10 ⁻⁷	-0,11	-0,13	-0,16	-0,18
Verblijfsduur ³ (in dagen) x 10 ⁻¹¹	0,47	0,50	0,56	0,62
Leeftijd bij immigratie x 10 ⁻²		-0,03		-0,03
Migratiemotief				
Arbeid (=referentiegroep)		1		1
Gezinsvorming		0,60		0,33
Gezinshereniging		0,36		0,25
Asiel		0,20		0,10
Overige motieven		0,18		0,14
Immigratiecohort				
1999 (=referentiegroep)		1		1
2000		0,94		1,07
2001		0,81		0,94
2002		0,74		0,81
Relatie				
Mono-etnisch (=referentiegroep)		1		1
Gemengd met autochtoon		1,31		1,57
Gemengd met allochtoon		1,08		1,28
Alleenstaand		0,71		0,93

	Man		Vrouw	
	Model A	Model B	Model A	Model B
Kinderen (<18 jr.) in huishouden				
Nee (=referentiegroep)		1		1
Ja, de jongste 0-6 jaar		0,88		0,48
Ja, de jongste 7-18 jaar		ns		ns
% niet-westerse allochtonen in de woonbuurt x 10 ⁻²		-0,09		-0,14
Pseudo R ²	0,27	0,31	0,34	0,38
N x T	223.550	223.425	201.772	201.700

* Normaal lettertype: significant $p < 0,001$; cursief lettertype: significant $0,001 < p < 0,05$; ns: niet significant $p > 0,05$.

Bron: SSB

4.3.2 *Dynamische multinomiale logistische modellen ter verklaring van de kansen op werk en een uitkering*

In deze paragraaf zal niet alleen gekeken worden of een nieuwkomer al dan niet werk heeft, maar ook of hij of zij een uitkering heeft. Er worden in deze paragraaf dan ook drie arbeidsmarktposities onderscheiden: werkzaam, uitkeringsontvanger en inactief. Met op de arbeidsmarkt inactieve³⁸ personen worden diegenen bedoeld die noch betaalde arbeid noch een uitkering hebben ongeacht de omvang van de uitkering of het aantal uur dat per week betaalde arbeid verricht wordt. Het hebben van werk gaat altijd boven het hebben van een uitkering. Dus iemand die bijvoorbeeld slechts drie uur per week werkt en zijn of haar inkomen middels een uitkering tot bijstandsniveau aangevuld ziet worden, wordt hier toch als een werkzaam persoon beschouwd.

In tabel 4.2 zijn de resultaten van dynamische multinomiale logistische regressieanalyses te zien ter verklaring van de kansen op werk en een uitkering voor niet-westerse immigratiecohorten. Net zoals bij de regressieanalyse ter verklaring van het hebben van werk die uitgevoerd is in de vorige paragraaf zijn er wederom aparte analyses uitgevoerd voor mannen en vrouwen. Ook zijn er weer analoog aan de binaire analyses twee modellen geschat (met en zonder sociaal-demografische controlevariabelen). Naast het hebben van werk op het voorgaande peilmoment wordt nu ook het hebben van een uitkering op het vorige peilmoment in de regressiemodellen opgenomen. Een inactieve arbeidsmarktpositie is de referentiecategorie van de afhankelijke variabele.

38 Deze algemeen gangbare term doet gemakkelijk het misverstand ontstaan dat inactieven weinig activiteiten ondernemen waarbij voorgegaan wordt aan bijv. alle verzorgende, huishoudelijke of onderwijsvolgende activiteiten die zij wellicht ondernemen.

Tabel 4.2 Resultaten van dynamische multinomiale logistische regressieanalyse ter verklaring van de kansen op werk en een uitkering, niet-westerse immigratiecohorten 1999-2002, 1999-2004 (relative risk ratio's voor de categorische variabelen)^a

Werk vs Inactief	Man		Vrouw	
	Model A	Model B	Model A	Model B
Arbeidsmarktpositie _{t-1}				
Inactief (=referentiegroep)	1	1	1	1
Werkzaam	21,88	17,13	35,51	28,69
Uitkering	8,59	8,64	7,44	7,91
Herkomstgroepering				
Suriname (=referentiegroep)	1	1	1	1
Turkije	0,81	0,66	0,29	0,33
Marokko	1,17	0,93	0,23	0,25
Nederlandse Antillen/Aruba	1,49	1,65	1,48	1,36
Afghanistan	0,36	0,73	0,10	0,24
China	0,43	0,54	0,33	0,37
Irak	0,21	0,42	0,08	0,14
Somalië	0,17	0,30	0,05	0,09
Overig niet-westers	0,42	0,54	0,30	0,31
Verblijfsduur (in dagen) x 10 ⁻³	0,57	0,84	1,59	1,96
Verblijfsduur ² (in dagen) x 10 ⁻⁷	-0,18	-0,19	-0,25	-0,27
Verblijfsduur ³ (in dagen) x 10 ⁻¹¹	0,74	0,74	0,85	0,91
Leeftijd bij immigratie		-0,02		-0,03
Migratiemotief				
Arbeid (=referentiegroep)		1		1
Gezinsvorming		0,68		0,34
Gezinshereniging		0,42		0,27
Asiel		0,23		0,11
Overige motieven		0,18		0,13
Immigratiecohort				
1999 (=referentiegroep)		1		1
2000		0,95		1,06
2001		0,81		0,91
2002		0,76		0,78
Relatie				
Mono-etnisch (=referentiegroep)		1		1
Gemengd met autochtoon		1,17		1,49
Gemengd met allochtoon		ns		1,26
Alleenstaand		0,68		1,10
Kinderen (<18 jr.) in huishouden				
Nee (=referentiegroep)		1		1
Ja, de jongste 0-6 jaar		ns		0,51
Ja, de jongste 7-18 jaar		1,12		1,19
% niet-westerse allochtonen in de woonbuurt x 10 ⁻²		-0,15		ns

a Normaal lettertype: significant $p < 0,001$; cursief lettertype: significant $0,001 < p < 0,05$; ns: niet significant $p > 0,05$.

Bron: SSB

Uitkering vs Inactief

	Man		Vrouw	
	Model A	Model B	Model A	Model B
Arbeidsmarktpositie _{t-1}				
Inactief (=referentiegroep)	1	1	1	1
Werkzaam	3,40	3,24	4,43	4,53
Uitkering	55,53	47,61	75,60	63,54
Herkomstgroepering				
Suriname (=referentiegroep)	1	1	1	1
Turkije	0,72	0,90	0,58	0,77
Marokko	ns	1,38	0,54	0,84
Nederlandse Antillen/Aruba	2,37	2,20	4,32	2,43
Afghanistan	1,47	1,41	2,15	1,92
China	0,14	0,29	0,17	0,33
Irak	0,69	0,77	1,35	1,33
Somalië	0,64	0,69	0,84	0,79
Overig niet-westers	0,46	0,67	0,45	0,62
Verblijfsduur (in dagen) x 10 ⁻³	1,62	1,38	0,64	0,64
Verblijfsduur ² (in dagen) x 10 ⁻⁷	-0,20	-0,18	-0,13	-0,13
Verblijfsduur ³ (in dagen) x 10 ⁻¹¹	0,70	0,65	0,51	0,50
Leeftijd bij immigratie		0,02		0,02
Migratiemotief				
Arbeid (=referentiegroep)		1		1
Gezinsvorming		3,37		1,45
Gezinshereniging		3,86		1,91
Asiel		3,92		2,38
Overige motieven		0,64		0,48
Immigratiecohort				
1999 (=referentiegroep)		1		1
2000		ns		ns
2001		ns		0,89
2002		1,07		0,85
Relatie				
Mono-etnisch (=referentiegroep)		1		1
Gemengd met autochtoon		0,61		0,37
Gemengd met allochtoon		0,75		0,78
Alleenstaand		0,86		1,41
Kinderen (<18 jr.) in huishouden				
Nee (=referentiegroep)		1		1
Ja, de jongste 0-6 jaar		1,68		1,47
Ja, de jongste 7-18 jaar		1,27		1,56
% niet-westerse allochtonen in de woonbuurt x 10 ⁻²		-0,19		0,28
Pseudo R ²	0,30	0,34	0,39	0,42
N x T	223.550	223.425	201.772	201.700

a Normaal lettertype: significant $p < 0,001$; cursief lettertype: significant $0,001 < p < 0,05$; ns: niet significant $p > 0,05$.

Bron: SSB

Net als in tabel 4.1 laten de hoge *relative risk* ratio's (RRR's) in het eerste deel van de tabel waar de kans op werk met de kans op inactief zijn wordt vergeleken, hier zien dat de kans op werk in jaar t voor nieuwkomers die in jaar t-1 betaald werk verrichtten veel groter is dan voor inactieven. Interessant is dat die kans op werk ook voor mannen en vrouwen met een uitkering in jaar t-1 veel groter is dan voor inactieven, hetgeen erop wijst dat een uitkeringssituatie toch een betere springplank is naar een baan. Gelet op het feit dat diverse uitkeringen een verplichting tot werk zoeken impliceren is een verschil ook wel weer plausibel.

Het in vergelijking grote aantal Antilliaanse, Marokkaanse en Surinaamse nieuwkomers dat werk heeft is een bevinding die we ook al hadden opgedaan bij tabel 4.1. Vooral voor de Antillianen zijn de RRR's groter omdat hier nu de kans op werk wordt vergeleken met inactief zijn (in plaats van met alle niet-werkenden inclusief personen met een uitkering). Correctie met demografische achtergrondvariabelen heeft soortgelijke veranderingen tot gevolg voor de kans dat men werkt als bij de resultaten in tabel 4.1. De arbeidsdeelname van vrouwelijke nieuwkomers uit landen die geen koloniaal verleden met Nederland delen is in vergelijking met Antilliaanse en Surinaamse vrouwen ook in deze uitkomsten onveranderd laag.

Het tweede deel van de tabel biedt nieuwe informatie in vergelijking met tabel 4.1 omdat hier de kans dat men een uitkering heeft wordt vergeleken met de kans dat men als inactief aangemerkt wordt. Voor nieuwkomers met een uitkering in het voorgaande jaar is de kans vooral heel groot dat zij in het peiljaar nog steeds een uitkering ontvangen in vergelijking met de kans dat zij tot de inactieven zijn gaan behoren. Ook voor nieuwkomers die in het voorgaande jaar betaald werk verrichtten, is de kans groter om in het peiljaar een uitkering te ontvangen dan tot de inactieven te behoren.

Vrij grote verschillen zijn te constateren tussen de onderscheiden herkomstgroepen. Vooral Antillianen hebben een relatief hoge kans op een uitkering (in contrast met inactief zijn) in vergelijking met Surinamers, hetgeen toegeschreven kan worden aan het feit dat zij de Nederlandse nationaliteit hebben en op die grond ook als nieuwkomer aanspraak kunnen maken op een uitkering. Ook Afghanen hebben relatief vaak een uitkering. De andere herkomstgroepen ontvangen minder vaak dan Surinamers een uitkering. De verhouding tussen uitkeringontvangenden en inactieven is onder Marokkaanse vrouwen anders dan bij de mannen relatief laag in vergelijking met Surinaamse vrouwen, terwijl Irakese vrouwen andersom relatief vaker tot de uitkeringontvangenden behoren. Dit is waarschijnlijk een gevolg van het feit dat Marokkaanse vrouwen veel vaker dan Surinaamse en Antilliaanse vrouwen een verdienende partner hebben en dus geen recht op een uitkering. Bij de Afghaanse en Irakese vrouwen ligt de verklaring waarschijnlijk in het feit dat het huishouden afhankelijk is van een bijstandsuitkering en daarom beide partners uitkeringontvangend zijn.

Het gevolg van de correctie van demografische en sociale kenmerken voor de grootte van het effect van de herkomstgroep op het hebben van een uitkering ten opzichte van een inactieve status, blijkt bij de mannen zeer gering. De onderlinge verschillen tussen de herkomstgroepen blijken bij de vrouwen kleiner te worden in model B, vooral bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen. Dat is vooral toe te schrijven aan het feit dat voor migratiemotief, de aard van de relatie en de aanwezigheid van minderjarige kinderen is gecorrigeerd doordat die kenmerken nu zijn opgenomen in het model.

Het relatief grote effect van de meeste migratiemotieven in vergelijking met het motief arbeid op het hebben van een uitkering ten opzichte van een inactieve status is vooral toe te schrijven aan het kleine aandeel personen dat een uitkering ontvangt onder de personen die vanwege betaalde arbeid naar Nederland zijn gekomen. Net als bij de relatieve kans op arbeid in vergelijking tot andere situaties, is sociaal-culturele integratie hier relevant. Bij gemengde relaties is de kans op een uitkering (ten opzichte van inactief zijn) relatief lager dan bij mono-etnische relaties. Bijna vanzelfsprekend is dat alleenstaande vrouwen (al dan niet met kinderen) relatief vaak een uitkering hebben. Wanneer men woont in een omgeving waar veel andere niet-westerse allochtonen wonen, is de relatieve verhouding tussen uitkeringontvangers en inactieven lager bij mannen en hoger bij vrouwen. Dit effect van de samenstelling van de bevolking in de buurt in combinatie met de andere kenmerken is lastig te interpreteren.

4.4 Slotbeschouwing

De arbeidsmarktpositie van vier niet-westers allochtone cohorten (1999-2002) eerste generatie immigranten tot het jaar 2004 hebben we gevolgd om te zien hoe het deze immigranten verging op de arbeidsmarkt. Daarbij zijn in eerste instantie twee arbeidsmarktposities onderscheiden: personen die werkzaam zijn (ongeacht het aantal uren per week) als werknemer of als zelfstandig ondernemer zijn vergeleken met personen die niet werkzaam zijn.

Van de mannelijke migranten van 25 tot en met 60 jaar die Nederland in 2001 binnenkwamen en minimaal tot september 2004 bleven, hadden Marokkanen een jaar later het grootste aandeel werkenden binnen hun gelederen (72%). Zij werden op de voet gevolgd door Surinamers (70%), Antillianen (62%) en Turken (62%). Chinezen (48% werkenden) bleven hier enigszins bij achter. De onderscheiden herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren (Afghanen, Irakezen en Somaliërs), kennen veel lagere percentages werkenden mede vanwege de rechtspositie en immigratiegeschiedenis van asielmigranten. De verschillen in het aandeel werkenden tussen vrouwen en mannen onder de Turkse, Marokkaanse, Afghaanse, Irakese en Somalische immigranten zijn relatief groot.

Vergelijking van de ontwikkeling van de arbeidsmarktdeelnemers van de herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren uit cohort 2001 met hun voormalige landgenoten die twee jaar eerder in Nederland arriveerden, geeft reden voor het vermoeden dat zij onevenredig hard door de economische neergang na 2001 zijn getroffen. Zoals te verwachten valt, hebben *arbeidsmigranten* direct na binnenkomst een relatief hoge arbeidsparticipatie (mannen 80%, vrouwen 73%), zelfs in vergelijking met de totale Nederlandse bevolking in dezelfde leeftijdsgroep. *Gezinsvormers* participeren vanaf hun tweede jaar in Nederland eveneens in redelijke mate op de arbeidsmarkt. De *asielmigranten* blijven daar echter ver bij achter. Het aandeel werkenden is relatief laag bij *gezinshereniging* maar dat valt wellicht te verklaren doordat de geïmmigreerde partner vaak de vrouwelijke partner is die zich (vooralsnog) alleen bezighoudt met de zorgtaken in het gezin.

Bij de analyses waarin de determinanten worden onderzocht van de kans op het hebben van werk, blijkt dat voor de meeste immigranten, net zoals voor de meeste andere personen, weinig mobiliteit bestaat tussen een werkende en een niet-werkende status.

Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse mannen hebben relatief vaak een baan. De herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren, blijven hier ver bij achter, terwijl Turken en Chinezen een middenpositie innemen. Dit beeld blijft grotendeels hetzelfde als we corrigeren voor een aantal sociaal-demografische achtergrondvariabelen. Onder Afghanen, Irakezen en Somaliërs zijn vrouwen beduidend minder vaak werkzaam dan mannen uit deze groepen, ongeacht specifieke sociale kenmerken. Verder laten de analyses zien dat de economische integratie van recente nieuwkomers samenhangt met hun sociaal-culturele integratie.

In een uitbreiding van deze analyses waarin voor 25-64 jarigen de kans op het hebben werk en het ontvangen van een uitkering worden vergeleken met de kans sociaal-economisch inactief te zijn (veelal werkzaam in het huishouden of soms ook onderwijsvolgend) blijkt dat de kans op werk in jaar t voor nieuwkomers die in jaar $t-1$ betaald werk verrichtten, veel groter is dan voor inactieven. Interessant is dat die kans op werk ook voor mensen met een uitkering in jaar $t-1$ veel groter is onder zowel mannen als vrouwen, hetgeen erop wijst dat een uitkeringssituatie toch een betere opstap is naar een baan dan de inactieve status (wellicht mede vanwege de verplichting bij veel uitkeringen om werk te zoeken). Vooral Antillianen hebben een relatief hoge kans op een uitkering omdat zij de Nederlandse nationaliteit bezitten en op die grond ook als nieuwkomer vaak eerder aanspraak kunnen maken op een uitkering. Ook Afghanen hebben relatief vaak een uitkering.

5 Contacten tussen allochtonen en autochtonen

Een belangrijke indicatie voor de mate waarin allochtonen succesvol integreren in een samenleving vormen de aard en omvang van contacten tussen allochtonen en autochtonen (Dagevos, 2001). In dit hoofdstuk gaat het om (de kans op) feitelijke contacten tussen allochtonen en autochtonen. Het belang van sociale contacten ligt onder andere in de functionele rol ervan voor integratie. Door middel van sociale contacten beschikken mensen over formele en informele netwerken (sociaal kapitaal). Mogelijkheden om kennis en vaardigheden te ontwikkelen die relevant zijn voor participatiekansen, hangen in belangrijke mate samen met de samenstelling van deze netwerken (Dagevos, 2001).

De indicatoren van sociale contacten die in deze Integratiekaart aan de orde komen zijn *huwelijkspatronen* en de *etnische samenstelling van buurten, leeromgeving (schoolsoort/leerjaar) en bedrijven*. Veranderingen in huwelijkspatronen reflecteren het verloop van keuzes die mensen maken ten aanzien van hun huwelijkspartner. Veranderingen in de etnische samenstelling van buurten, leeromgeving en bedrijven geven een indicatie van het verloop van kansen die mensen hebben om, in die sociale contexten, contacten met anderen op te doen.

5.1 Huwelijken tussen allochtonen en autochtonen

In 1999 trouwde 15% van de niet-westers allochtone mannen een autochtone bruid. Dit cijfer is voor mannen vrijwel gelijk aan het percentage dat vier jaar later, in 2003, gevonden wordt (tabel 5.1). Van de niet-westers allochtone vrouwen trouwde in 1999 21% met een autochtone man. Dit percentage is in de periode van 1999 tot en met 2003 met twee procentpunten toegenomen.

Van de vier grote herkomstgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) trouwen vooral de Turken en Marokkanen nauwelijks met een autochtone partner. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie. Tussen 1999 en 2003 is het aandeel gesloten huwelijken met een autochtone partner onder Turken en Marokkanen in bescheiden mate toegenomen. Het aandeel gesloten huwelijken met een autochtone partner is tamelijk constant gebleven onder Surinamers en Antillianen. Alleen bij de tweede generatie Surinaamse mannen is een forse afname te constateren van 55% naar 43%. Surinaamse en Antilliaanse vrouwen trouwen vaker met een autochtone partner dan de mannen. Onder Turken en Marokkanen is het omgekeerde het geval.

Tabel 5.1 Percentage gesloten huwelijken van allochtonen met een autochtone bruid of bruidegom naar geslacht, herkomstgroepering en generatie

	Man					Vrouw				
	1999	2000	2001	2002	2003	1999	2000	2001	2002	2003
Allochtoon	36,1	33,4	30,4	32,8	34,1	43,0	41,2	40,0	42,2	44,0
Eerste generatie	21,6	19,9	18,0	19,9	21,2	33,9	33,5	32,9	35,7	37,8
Tweede generatie	68,6	65,4	60,8	60,5	60,7	65,2	61,0	57,7	57,7	58,8
Westers allochtoon	65,7	62,7	60,7	61,6	61,3	70,1	68,8	68,8	69,3	69,3
Eerste generatie	46,4	42,1	40,3	41,1	41,3	59,1	58,7	58,7	60,5	60,0
Tweede generatie	79,0	77,5	76,2	76,4	76,6	82,6	81,5	81,4	81	82,3
Niet-westers allochtoon	15,2	14,3	12,9	14,6	15,7	21,4	21,3	20,6	22,4	24,2
Eerste generatie	13,6	13,0	11,6	13,3	14,2	21,4	21,4	21,2	22,9	24,9
Tweede generatie	28,3	24,7	22,0	22,3	23,1	21,8	20,7	18,0	20,3	21,2
w.v.										
Turkije	7,4	6,3	6,5	7,9	9,5	3,6	3,8	4,2	5,5	5,6
Eerste generatie	8,2	6,7	6,8	8,9	10,6	3,4	3,6	4,6	6	6,0
Tweede generatie	4,3	5,0	5,3	4,9	6,7	4,4	4,2	3,4	4,7	4,9
Marokko	7,3	7,6	6,2	7,4	8,3	6,0	4,9	6,5	5,9	7,0
Eerste generatie	6,8	7,2	5,8	6,6	7,5	6,3	4,7	6,2	5,7	7,1
Tweede generatie	15,8	14,3	10,7	13,5	14,1	4,4	5,8	8,0	6,5	6,7
Suriname	20,9	19,9	21,0	21,7	22,3	29,3	30,9	30,9	32,3	32,1
Eerste generatie	15,0	15,8	14,8	16,5	16,2	26,3	28,2	28,7	29,2	28,8
Tweede generatie	55,1	42,9	47,3	39,7	42,6	45,2	44,0	39,5	41,7	43,5
Ned. Antillen/Aruba	39,4	40,2	43,0	43,2	43,6	42,1	46,7	47,0	49,9	49,9
Eerste generatie	30,5	30,0	33,1	33,4	32,3	30,9	35,6	34,7	36	36,0
Tweede generatie	72,5	78,6	75,0	68,9	75,5	80,7	77,6	79,8	82,4	78,8
Afghanistan	5,3	3,3	1,7	3,2	2,2	1,2	1,8	4,5	1,1	0,8
China	3,7	4,2	2,8	2,9	3,5	20,7	24,7	21,5	27,2	22,6
Egypte	27,5	26,2	24,9	22,3	18,7	3,2	5,2	6,8	3,5	6,7
Ethiopië	10,5	15,2	9,4	4,9	7,4	23,1	27,7	15,9	5,9	19,2
Filippijnen	x	x	x	x	x	74,5	77,6	77,9	78,2	81,3
Ghana	27,3	21,9	21,7	24,5	26,8	28,3	30,1	20,6	29,1	23,7
Hongkong	6,5	12,0	6,8	5,4	6,2	28,1	23,2	27,5	36,8	32,6
India	14,7	15,7	15,2	15,5	10,9	19,6	21,8	23,9	25	20,2
Irak	6,3	11,3	9,6	10,3	15,2	3,7	6,2	4,7	4,3	8,0
Iran	28,0	14,1	11,7	18,3	18,8	16,4	18,9	14,7	14,9	18,3
Kaapverdië	10,7	6,4	18,0	26,7	23,4	26,2	32,4	32,7	19,2	25,4
Pakistan	7,0	8,3	8,9	16,7	9,6	7,5	5,5	7,3	18	4,9
Somalië	4,1	5,5	3,4	4,3	5,6	7,0	3,4	7,1	4,8	8,9
Vietnam	4,4	6,8	4,6	6,4	5,8	14,8	20,5	26,1	33,1	36,5
Overig niet-westers	35,0	34,3	30,0	33,1	34,1	54,4	53,4	52,5	53,9	56,4
Eerste generatie	32,8	32,5	28,3	30,7	32,3	53,8	52,6	52,0	53,4	56,0
Tweede generatie	74,3	65,3	62,1	62,1	61,3	68,2	69,6	63,8	63,3	64,0

x Percentages van kleine groepen zijn niet veelzeggend. Daarom is het percentage Filippijnse mannen dat met een autochtone vrouw trouwde weggelaten. Het totale aantal huwelijken van mannelijke Filippino's was geen enkel jaar groter dan 35.

Bron: Bevolkingsstatistieken

Bij de overige niet-westers allochtone herkomstgroepen kiezen vooral vrouwen met herkomstland China, Hongkong, de Filippijnen en Vietnam vaker dan mannen een autochtone partner. Alleen bij de Egyptenaren en Irakezen is een duidelijk omgekeerd patroon waarneembaar. In de jaren 1999 tot en met 2003 zijn van deze herkomstgroepen relatief meer mannen dan vrouwen met een autochtone partner getrouwd. De verschuivingen in het aandeel gesloten huwelijken met een autochtone partner zijn echter nogal verschillend voor de overige niet-westerse groepen. Bij de Vietnamese, Irakese, Egyptische, Filippijnse en Hongkong-Chinese vrouwen is in de periode 1999-2003 een toename te zien van de huwelijken met een autochtone partner. Opvallend groot is het aandeel van de Filippijnse vrouwen (80%) dat met een autochtone partner trouwt. Bij de mannen trouwen vooral Kaapverdianen en Irakezen in 2003 vaker met een autochtone partner dan in 1999. Onder Iraanse, Ethiopische en Egyptische mannen is echter een afnemend aandeel huwelijken met een autochtone partner te zien.

5.2 Huwelijken van allochtonen met een partner uit het land van herkomst

Naast het aandeel gesloten huwelijken met een autochtone partner geeft het percentage allochtonen die een huwelijkspartner uit het land van herkomst laten komen een indruk van de (vermijding van) sociale contacten tussen allochtonen en autochtonen. In het verleden werd huwelijksmigratie van de eerste generatie opgevat als een 'logisch' vervolg op de (arbeids)migratie. Met betrekking tot de tweede generatie wordt huwelijksmigratie echter veeleer opgevat als een teken van stagnerende integratie (Hooghiemstra, 2003). Tabel 5.2 toont per herkomstgroep en generatie het percentage huwelijken waarbij in Nederland wonende allochtonen trouwen met een partner die vóór het huwelijk woonachtig was in het land van herkomst en daarna naar Nederland is gekomen.

Ruim de helft van de huwelijken van Turken en Marokkanen die tussen 1999 en 2003 gesloten zijn, is een dergelijk migratiehuwelijk. Dit geldt zowel voor mannen als vrouwen. Bij de tweede generatie is dit aandeel echter lager dan bij de eerste generatie. Vooral onder Marokkanen lijkt er met de sterke daling vanaf 2002 sprake van een neerwaartse trendbreuk. Antillianen trouwen relatief weinig met een partner die in het jaar voor het huwelijk woonachtig was in het herkomstland³⁹. Bij de kleinere herkomstgroepen is het percentage allochtonen dat een huwelijkspartner uit

39 Antillianen kunnen uiteraard wel gewoon naar Nederland komen vanwege hun relatie en vervolgens in een later stadium trouwen. Bij de andere groepen is dit niet mogelijk. Daarom is het percentage dat is weergegeven in tabel 5.2 voor Antillianen misschien een minder valide indicator van integratie.

het land van herkomst over laat komen soms hoog. Dit geldt vooral voor mannen van de eerste generatie; alleen onder Kaapverdiaanse en Hongkong-Chinese mannen is dit percentage relatief laag. Voor alle kleinere herkomstgroepen geldt dat vrouwen minder vaak een partner uit het land van herkomst laten komen dan mannen.

Tabel 5.2 Percentage van in Nederland woonachtige allochtonen die de huwelijkspartner uit het land van herkomst laten komen, naar geslacht, herkomstgroepering en generatie

	Man						Vrouw				
	1999	2000	2001	2002	2003		1999	2000	2001	2002	2003
Allochtoon	27,3	30,2	32,3	28,3	25,6		18,0	18,9	20,6	18,8	15,5
Eerste generatie	40,4	43,2	45,0	40,4	37,3		23,4	21,9	24,3	22,3	17,8
Tweede generatie	8,6	10,2	12,5	11,7	9,5		12,1	15,5	16,5	15	12,8
w.v.											
Westers allochtoon	5,3	7,2	7,9	7,2	6,7		1,5	2,1	2,0	1,9	2,0
Eerste generatie	14,0	19,0	19,8	18,2	17,0		3,4	4,2	4,0	3,9	3,9
Tweede generatie	1,4	1,5	1,9	1,7	1,3		0,4	0,9	0,9	0,7	0,6
Niet-westers allochtoon	47,2	49,1	50,1	45,2	41,2		35,8	35,2	37,3	34,4	28,7
Eerste generatie	49,2	51,0	52,8	48,1	44,9		33,6	31,2	34,6	32,5	26,5
Tweede generatie	36,5	39,5	39,2	35,4	28,9		41,2	44,2	42,6	37,9	32,5
w.v.											
Turkije	62,5	65,5	64,1	61,1	53,9		62,8	64,1	62,7	61,9	53,1
Eerste generatie	63,9	67,7	68,6	65,6	60,6		66,1	63,4	64,5	69	57,3
Tweede generatie	59,4	61,1	56,2	54,7	45,3		59,7	64,6	61,3	56,5	50,4
Marokko	66,7	65,1	65,5	55,9	50,2		63,7	59,7	58,0	52,7	45,1
Eerste generatie	68,1	66,5	67,5	59,1	54,6		65,9	61,2	62,1	56,7	51,0
Tweede generatie	51,1	51,6	52,1	40,5	30,0		57,5	56,3	49,5	45,6	36,5
Suriname	19,8	18,7	20,3	17,3	15,9		10,6	10,0	8,4	9,6	10,1
Eerste generatie	22,9	21,0	24,1	20,7	19,6		11,8	10,8	9,4	11,3	11,7
Tweede generatie	4,7	8,1	6,4	7,5	5,5		5,6	7,1	5,6	5,8	5,9
Ned. Antillen/Aruba	2,8	1,8	1,1	2,1	2,1		2,5	3,6	3,1	3,9	2,0
Eerste generatie	3,4	2,5	1,1	2,7	2,6		3,4	4,2	4,5	5,5	2,8
Tweede generatie	1,0	0,0	1,0	0,8	0,9		0,0	2,2	0,0	0,7	0,7
Afghanistan	61,5	63,0	71,6	63,8	61,7		x	21,9	23,1	29,4	17,4
China	58,7	50,0	62,3	57,0	66,7		30,7	20,5	34,1	30,4	36,9
Egypte	62,3	65,3	69,3	69,1	64,6		x	x	x	x	x
Ethiopië	28,8	47,3	41,4	47,2	39,5		8,6	15,6	x	x	23,3
Filippijnen	x	x	x	x	x		5,7	4,7	9,1	4,9	4,8
Ghana	48,5	50,0	59,6	39,3	x		x	43,3	x	27,6	x
Hongkong	2,9	1,4	5,0	5,8	2,2		2,0	2,1	1,4	1,6	1,3
India	58,9	55,6	61,0	61,4	72,3		x	22,2	25,7	x	37,0
Irak	53,1	55,8	50,6	43,7	35,6		29,1	20,9	32,1	18,9	9,0
Iran	41,4	60,2	60,3	49,2	50,0		15,9	7,9	10,1	11,5	11,1

	Man					Vrouw				
	1999	2000	2001	2002	2003	1999	2000	2001	2002	2003
Kaapverdië	33,3	23,7	16,2	22,2	15,8	25,6	13,2	26,2	16,7	7,7
Pakistan	60,0	66,7	47,9	40,8	56,9	72,7	57,1	x	x	54,3
Somalië	50,0	43,2	53,9	42,0	44,7	25,0	11,1	17,9	11,1	14,7
Vietnam	64,4	62,4	52,5	56,8	52,6	10,3	9,6	8,7	7,4	5,7
Overige niet-westers	34,5	38,4	37,9	37,3	34,0	6,9	5,5	8,4	5	6,5
Eerste generatie	37,3	41,6	40,8	41,1	37,3	6,9	5,8	8,9	4,7	5,6
Tweede generatie	5,7	4,2	7,6	7,8	5,0	6,8	3,3	5,3	6,4	11,2

x Percentages van kleine groepen zijn niet veelzeggend. Daarom zijn percentages in groepen met 25 of minder gesloten huwelijken weggelaten.

Bron: Bevolkingsstatistieken

5.3 Aandeel niet-westerse allochtonen in de woonbuurt

Naast huwelijkspatronen geeft ook de *etnische samenstelling van buurten* een indicatie van de kans op sociale contacten tussen de allochtone bevolking en de autochtone bevolking. Deze indicator sluit aan bij een actuele discussie over de voor- en nadelen van de ruimtelijke concentratie van allochtonen. Etnisch gesegregeerde buurten worden door velen gezien als een indicatie voor falende integratie. Deze buurten zouden een belangrijke hindernis vormen voor het totstandkomen van meer en betere contacten tussen verschillende bevolkingsgroepen (Gijsberts en Dagevos, 2005). Een zienswijze die tegen deze stellingname ingaat, benadrukt dat, mede als gevolg van de huidige transport- en communicatiemiddelen, het er wat betreft werk, normatieve opvattingen en sociale contacten weinig meer toe doet waar men woont (Bolt, 2004; Ostendorf en Musterd, 2005). Resultaten uit onderzoek ondersteunen deze laatste benadering vooral met betrekking tot de sociaal-economische positie. De betekenis van de samenstelling van de buurt lijkt hiervoor tamelijk gering (Veldboer en Duyvendak, 2004). Etnische concentratie binnen buurten lijkt derhalve met name nadelige gevolgen te kunnen hebben voor de *sociaal-culturele integratie* van allochtonen (Tesser, 1995; Van der Laan Bouma-Doff, 2005).

Tabel 5.3 toont de percentages van diverse herkomstgroepen naar het aandeel van de niet-westerse allochtonen dat woonachtig is in hun buurt. Het percentage personen woonachtig in een buurt met meer dan 50% niet-westerse allochtonen is gedurende de periode 1999-2004 toegenomen voor alle allochtone herkomstgroepen. Dit zou kunnen duiden op een afname van de kans op contacten tussen allochtonen en autochtonen in buurten. Dit hoeft echter niet op meer segregatie te duiden aangezien de toename van het aandeel van de niet-westerse allochtonen in buurten met meer dan 50% niet-westerse allochtonen ook alleen kan zijn veroorzaakt door

het toegenomen aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking. Latten et al. (2005) stellen echter vast dat de groei van buurten met concentraties van niet-westerse allochtonen in de periode 1999-2004 groter is geweest dan op grond van het toegenomen aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking verwacht mocht worden.

Tabel 5.3 Percentage inwoners, naar herkomstgroepering en percentage niet-westerse allochtonen woonachtig in de buurt waar men woont, 1999 en 2004*

	0-5%		5-15%		15-50%		50-100%	
	1999	2004	1999	2004	1999	2004	1999	2004
Autochtoon	57	52	30	32	12	14	1	1
Westers allochtoon	42	36	38	38	18	22	2	3
Niet-westers allochtoon	12	10	29	26	43	45	16	20
w.v.								
Turkije	6	5	27	24	50	48	18	24
Marokko	6	5	25	22	50	49	18	25
Suriname	9	7	27	23	44	46	20	24
Nederlandse Antillen/Aruba	15	12	34	28	39	45	12	15
Afghanistan	33	21	31	27	31	41	5	10
China	26	21	34	31	33	37	8	11
Egypte	17	13	33	30	41	42	9	15
Ethiopië	13	11	30	26	46	47	11	16
Filippijnen	28	24	38	34	29	34	4	7
Ghana	4	3	12	11	39	35	44	50
Hongkong	17	14	38	35	36	41	9	11
India	15	14	29	28	37	38	19	20
Irak	21	15	34	30	41	46	5	9
Iran	20	15	41	35	35	43	4	7
Kaapverdië	3	2	11	9	45	40	41	48
Pakistan	5	4	17	15	44	40	34	41
Somalië	16	11	30	24	45	51	9	15
Vietnam	18	14	53	45	28	38	1	3
Overig niet-westers	26	19	37	34	31	36	7	10
Totaal	52	46	31	32	15	18	2	3

* Exclusief personen die in buurten met minder dan 50 inwoners wonen.

Bron: SSB

Er zijn echter ook veel herkomstgroepen die *juist niet* geconcentreerd zijn in buurten met meer dan 50% niet-westers allochtone bewoners. Van enkele kleinere herkomstgroepen zoals personen uit de herkomstlanden Afghanistan, China en de Filippijnen woont meer dan één op de vijf personen in een buurt met een *vooral autochtone* bevolking, terwijl Turken, Marokkanen en Surinamers daar verhoudingsgewijs sterk ondervertegen-

woordigd zijn. Dit betekent dat Turken, Marokkanen en Surinamers meer gesegregeerd wonen dan veel kleinere herkomstgroepen. In het algemeen lijkt de kans op het ontstaan van sociale buurtcontacten met de autochtone bevolking bij kleinere groepen zoals Afghanen en Filippijnen dus *groter* dan bij de klassieke herkomstgroepen. Echter ook Kaapverdianen, Ghanezen en Pakistanen wonen relatief vaak in buurten waar meer dan 50% niet-westerse allochtonen woonachtig zijn.

5.4 Aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen

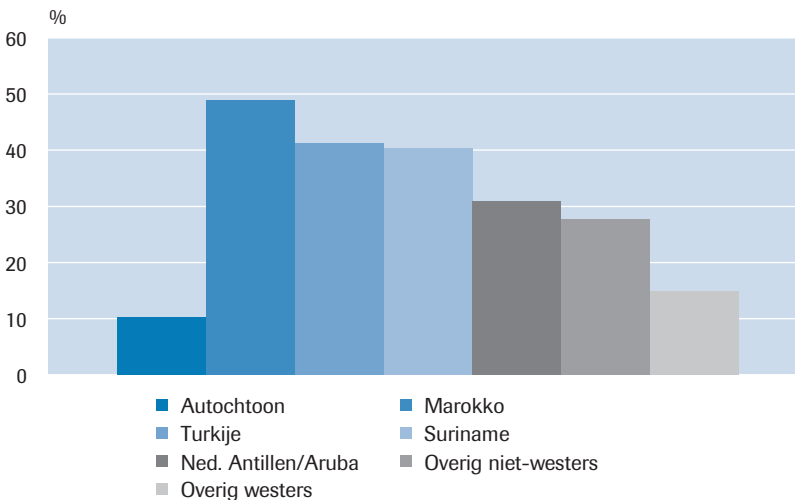
In aanvulling op de informatie over de etnische samenstelling van buurten zijn voor deze Integratiekaart voor het eerst ook gegevens beschikbaar over het *aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen binnen het voortgezet onderwijs*. Met betrekking tot de etnische samenstelling van scholen laat onderzoek zien dat als allochtone en autochtone leerlingen meer met elkaar in contact komen, vooroordelen afnemen (Masson, 1992). Een nuancering die hierbij gemaakt moet worden is dat een toename van allochtone leerlingen wellicht leidt tot betere informele contacten tussen allochtone en autochtone leerlingen, maar dat er tegelijkertijd ook een concentratie-effect kan gaan optreden. Met een concentratie-effect wordt gerefereerd aan de potentiële negatieve invloed van een relatief groot aandeel van etnische minderheden op scholen voor de prestaties van leerlingen.

In deze Integratiekaart besteden we aandacht aan het *aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen* in het voortgezet onderwijs (figuur 5.1). Omdat klassen binnen het voortgezet onderwijs niet geregistreerd zijn, is een benadering gemaakt van het percentage niet-westers allochtone medeleerlingen in de directe leeromgeving van leerlingen. Hierbij is binnen dezelfde schoolvestiging, hetzelfde schooljaar en schoolsoort per leerling het aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen bepaald⁴⁰. Dit benadert het beste de etnische samenstelling van klassen. Figuur 5.1 geeft een overzicht van het gemiddelde percentage niet-westers allochtone medeleerlingen per herkomstgroep in de directe leeromgeving. Leerlingen op het voortgezet onderwijs hebben gemiddeld 14% niet-westers allochtone medeleerlingen. Door verschillen in deelname aan schoolsoorten en segregatie in woonsituatie loopt dit percentage echter nogal uiteen voor de diverse herkomstgroepen. Autochtone leerlingen hebben gemiddeld 10% niet-westerse medeleerlingen in de directe omgeving. Onder niet-westers allochtone leerlingen ligt dit percentage hoger, vooral onder Turken, Surinamers en Marokkanen waar dit percentage 40% of hoger is. Met bijna de helft medeleerlingen met een niet-westers allochtone herkomst scoren Marokkaanse leerlingen in dit opzicht het hoogst.

40 Dit percentage is berekend inclusief de leerling zelf.

Het percentage niet-westerse medeleerlingen hangt sterk samen met woonplaats (figuur 5.2) en met schooltype (figuur 5.3). In de vier grote steden is het percentage medeleerlingen met een niet-westerse allochtone achtergrond het hoogst. Van de vier grote steden is het percentage niet-westerse allochtone medeleerlingen het hoogst in Amsterdam (56%), in Utrecht is dit percentage met 37% het laagst. Naast de relatie tussen etnische samenstelling van klassen en woonplaats is ook gekeken naar de verschillen per schooltype, uitgesplitst naar vmbo basis- en kaderberoepsgericht, vmbo gemengd en theoretisch en havo/vwo (figuur 5.3).

Figuur 5.1 Percentage niet-westerse allochtone medeleerlingen in de directe leeromgeving in het voortgezet onderwijs naar herkomstgroepering, 2004*

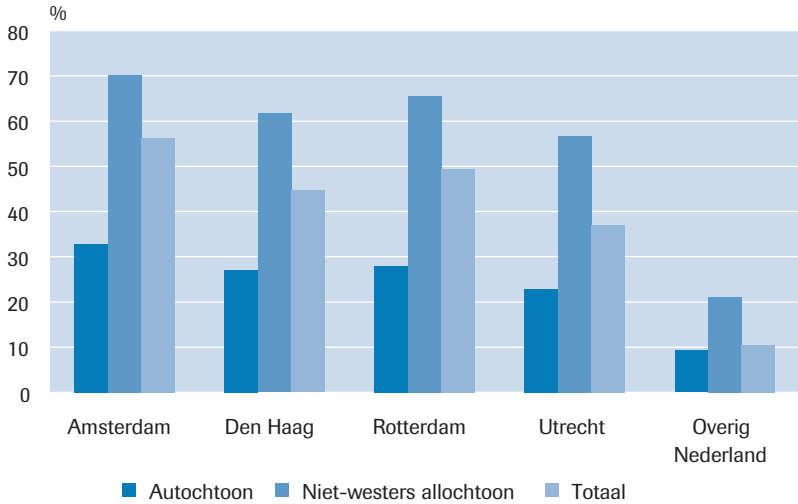

* Exclusief praktijkonderwijs en vmbo-afdelingen van agrarische opleidingscentra.

Bron: IB-groep, SSB

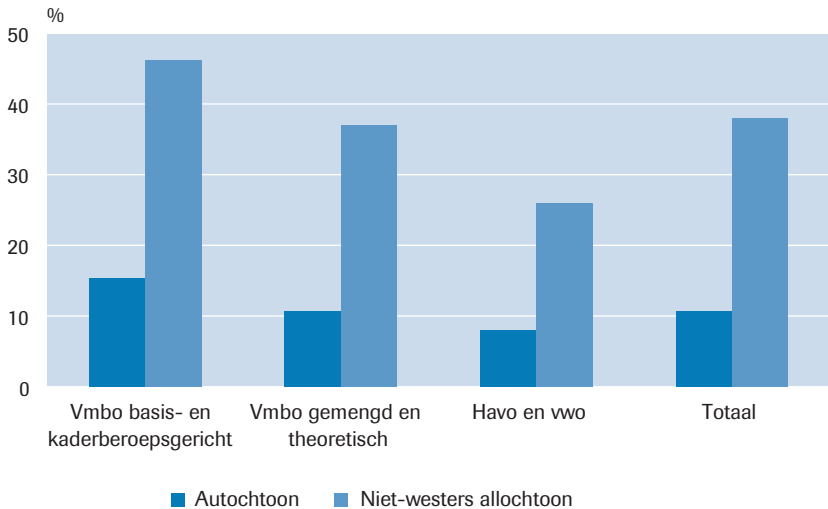
In het algemeen is het percentage niet-westerse allochtone medeleerlingen het hoogst bij niet-westerse leerlingen (38%). Onder autochtone leerlingen is dit percentage bijna vier keer zo laag (10%). Ongeacht herkomst hebben leerlingen binnen het vmbo basis- en kaderberoepsgericht onderwijs het hoogste percentage niet-westerse medeleerlingen. Binnen havo en vwo is dit percentage voor beide groepen het kleinst, al ligt het percentage voor niet-westerse leerlingen ook daar beduidend hoger dan voor autochtone leerlingen.

Figuur 5.2 Percentage niet-westers allochtone medeleerlingen in de directe leeromgeving in het voortgezet onderwijs naar woonplaats en herkomstgroepering, 2004

Bron: IB-groep, SSB

Figuur 5.3 Percentage niet-westers allochtone medeleerlingen per schoolsoort in leerjaar 3 naar schooltype en herkomstgroepering, 2004

Bron: IB-groep, SSB

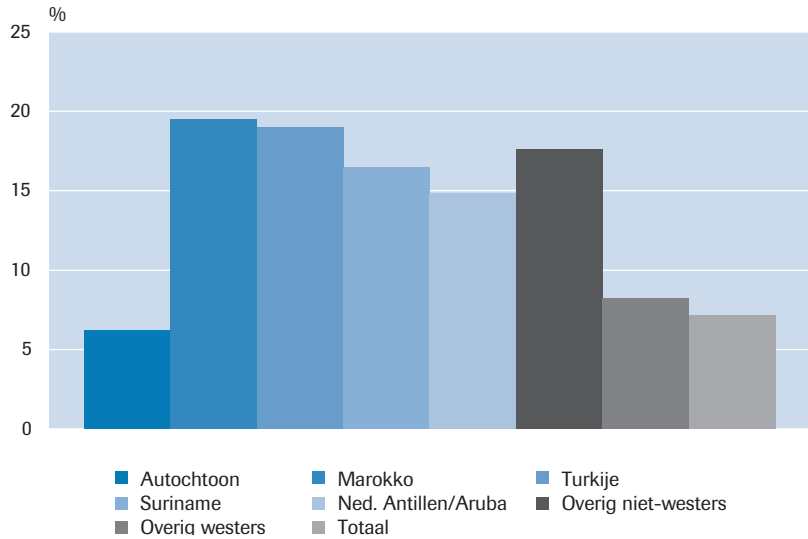
5.5 Aandeel niet-westers allochtone collega's

Vanuit het gezichtspunt van sociale netwerken is het belangrijk om met verschillende (groepen) mensen contacten te hebben. Sociologisch netwerkonderzoek laat zien dat diversiteit in bindingen en contacten positief bijdraagt aan het functioneren van mensen en organisaties in vergelijking met het hebben van vooral eenzijdige contacten (Flap, Bulder en Völker, 1998). Naast de kans op contacten tussen medeleerlingen, besteden we in deze Integratiekaart daarom ook aandacht aan de etnische samenstelling van bedrijven. Om daar zicht op te krijgen is voor bedrijven allereerst het gemiddelde percentage niet-westerse werknemers berekend⁴¹. Hiervoor zijn bedrijven met minimaal 100 werknemers geselecteerd, aangezien de interpretatie van percentages voor kleinere bedrijven tot vertekening leidt. Op basis van het totale aantal werkzame personen en het aantal niet-westers allochtone werknemers is op het niveau van de bedrijfseenheid het gemiddelde percentage niet-westerse collega's berekend. In figuur 5.4 zijn de gemiddelde percentages uitgesplitst per herkomstgroep. Autochtone werknemers werken in bedrijven met gemiddeld 6% niet-westers allochtone collega's. Dit percentage stijgt voor Marokkanen en Turken tot bijna 20%.

Het percentage niet-westers allochtone collega's varieert aanzienlijk per bedrijfstak (figuur 5.5). In de horeca hebben zowel autochtone als allochtone werknemers het vaakst niet-westers allochtone collega's. Daarnaast is dit aandeel voor niet-westerse allochtonen ook relatief hoog in de landbouw en visserij (26%) en de verhuur en zakelijke dienstverlening (27%), terwijl het aandeel voor autochtonen niet hoger dan gemiddeld is. Dit betekent dat de verdeling van niet-westerse allochtonen in deze laatste twee bedrijfstakken veel minder evenwichtig is dan in de horeca, waardoor de kans op interetnische contacten kleiner is.

41 In de officiële statistiek wordt het bedrijfsleven op verschillende niveaus beschreven: het financiële niveau, het productieniveau en het lokale niveau. In veel gevallen vallen deze niveaus samen. Bij de beschrijving van het productieproces zijn autonome business units (bedrijfseenheden) het uitgangspunt. De bedrijven zijn de kleinste onderdelen van ondernemingen die zelfstandig beslissen over de dagelijkse inrichting van het productieproces. Bovendien is vereist dat een bedrijf marktgericht is, dat wil zeggen dat het goederen en diensten levert aan de markt en niet uitsluitend binnen het concern. Voor deze Integratiekaart zijn de percentages niet-westers allochtone werknemers berekend binnen deze bedrijfseenheden (CBS, 2002).

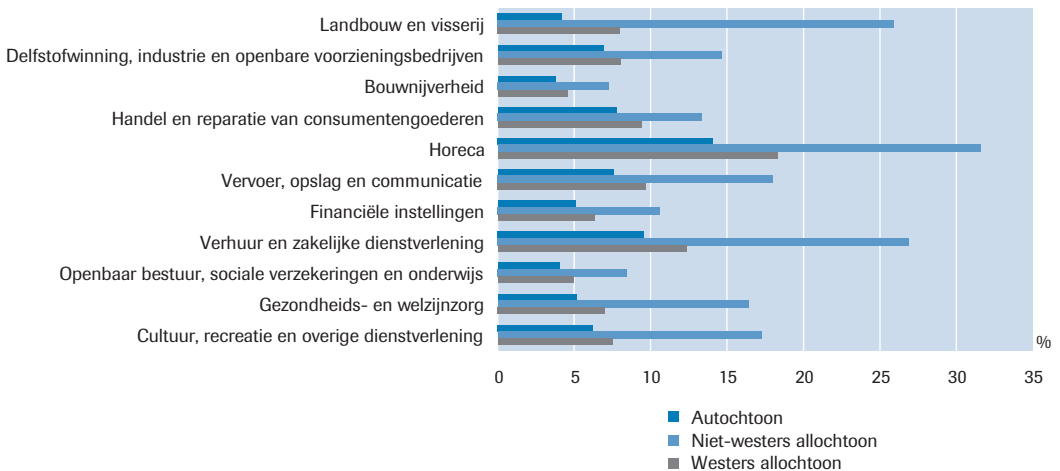
Figuur 5.4 Percentage niet-westers allochtone collega's in bedrijven* naar herkomstgroepering van werknemers, 2003 en 2004

* Bedrijven met minimaal 100 werknemers.

Bron: SSB

Figuur 5.5 Percentage niet-westers allochtone collega's in bedrijven* naar bedrijfstak en herkomstgroepering van werknemers, 2004**

* Bedrijven met minimaal 100 werknemers.

** Voor informatie over het percentage allochtonen per bedrijfstak zie figuur 5.2 en tabel 5.2.

Bron: SSB

5.6 Slotbeschouwing

Tussen de diverse allochtone groepen bestaan grote verschillen in de aard en omvang van contacten met autochtonen. Voor de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen lijkt de kans om in contact te komen met autochtonen kleiner te zijn dan voor autochtonen en andere kleinere herkomstgroepen. Het percentage niet-westers allochtone burens, collega's en/of medeleerlingen is bij de grote vier 'klassieke' herkomstgroepen vaak zelfs twee à drie keer zo groot. Vooral bij Turken en Marokkanen lijkt de kans op sociale contacten met autochtonen relatief klein. Zo is het percentage dat trouwt met een autochtone partner bij Marokkanen en Turken het laagst en het percentage migratiehuwelijken bij deze groep het hoogst. Ook bij de andere indicatoren, zoals de etnische samenstelling van buurten, leeromgeving en bedrijven, blijkt dat Turken en Marokkanen de kleinste kans op contacten met autochtonen hebben. De kleinere herkomstgroepen komen wat betreft deze kans beter uit de verf, met name op het gebied van woonomgeving hebben zij meer kans om in aanraking te komen met autochtonen.

6 Zorggebruik in de huisartspraktijk

A. Volkers (NIVEL), A. Bus (CBS), E. Uiters (WODC)

6.1 Inleiding

De instroom van mensen uit andere, niet-westerse culturen en gebieden is niet onopgemerkt gebleven in de gezondheidszorg. Zorgverleners hebben bijvoorbeeld te maken gekregen met voorheen weinig voorkomende ziekten (Harmsen, 2003). Ook geldt dat niet-westerse allochtonen over het algemeen een slechtere gezondheidstoestand hebben dan autochtonen (Cardol et al., 2004; De Hollander et al., 2006). Dit varieert van een hogere zuigelingensterfte tot een hogere prevalentie van diabetes. Hiermee hangt samen dat niet-westerse allochtonen hun gezondheid als slechter rapporteren dan autochtonen (Weide en Foets, 1997; Van Lindert et al., 2004; Devillé et al., 2006). Hier bestaan uitzonderingen op: Marokkaanse mannen leven langer dan autochtone mannen en Marokkanen hebben ook minder hart- en vaatziekten (De Hollander et al., 2006). Mogelijk is er bij Marokkaanse mannen sprake van een 'healthy migrant effect' (Razum et al., 2000). Dit is het fenomeen dat over het algemeen gezonde personen vaker tot migratie overgaan dan personen met een zwakke gezondheid. Een recent onderzoek naar etnische gezondheidsverschillen in de stad Utrecht laat zien dat er in de periode 1995-2003 nauwelijks verandering is opgetreden in de slechtere gezondheidstoestand van de vier grote 'klassieke' herkomstgroepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen) (Haks et al., 2007).

Verschillen in gezondheid brengen verschillen in zorgbehoefte met zich mee, vandaar dat de gezondheidstoestand een belangrijke bepalende factor is van zorggebruik. In sommige gevallen gebruiken niet-westerse allochtonen meer zorg dan autochtonen, maar het omgekeerde komt ook voor. De grootte en richting van de verschillen variëren per herkomstgroep en hangen bovendien af van het type zorgvoorziening (Stronks et al., 2001; Verweij et al., 2004; Uiters et al., 2006a). Zo krijgen allochtone kinderen minder frequent continue zorg voor oogaandoeningen, diabetes en astma (Urbanus-van Laar, 2007) en maken allochtone ouderen relatief weinig gebruik van thuiszorg (Stronks, 1998). Dit laatste heeft mogelijk te maken met opvattingen over de vanzelfsprekendheid van het verlenen van mantelzorg door de (eigen) kinderen. Daarentegen consulteren niet-westerse allochtonen vaker hun huisarts dan autochtonen, hetgeen ten dele wordt verklaard door achtergrondkenmerken zoals leeftijd en sociaal-economische status en door een slechte gezondheid (Weide en Foets, 1998; Cardol et al., 2004; Devillé et al., 2006). Naast verschillen in gezondheid en aard van gezondheidsproblemen, lijken ook communicatieproblemen en culturele verschillen in zorggebruik in de huisartspraktijk van belang bij dit verschil (Weide en Foets, 1998; Van Lindert et al., 2000).

Het blijkt dat verschillen in zorggebruik tussen allochtonen en autochtonen slechts voor een deel worden bepaald door gezondheidsverschillen en dat er talrijke andere factoren zijn die het gebruik van zorg beïnvloeden. Een veel gebruikt theoretisch model om verschillen in zorggebruik te verklaren is het model van Andersen (1995). Andersen hanteert een gedragsmatige benadering van gebruik van zorg. Het model besteedt echter ook aandacht aan de hoeveelheid zorg die een patiënt krijgt in het geval dat hij gebruikmaakt van een bepaalde gezondheidszorgvoorziening. In figuur 6.1 is het model van Andersen vereenvoudigd weergegeven en door de auteurs aangepast aan het onderzoek dat in dit hoofdstuk wordt beschreven. In het model staan de volgende drie beïnvloedende factoren centraal:

- *Predisposing factors*: dit zijn persoonlijke kenmerken die vooraf bepalen of iemand gebruikmaakt van gezondheidszorg of niet. Hieronder vallen allereerst demografische factoren zoals leeftijd en geslacht. Of iemand gebruikmaakt van de gezondheidszorg hangt daarnaast af van het ziektegedrag dat op zich weer sterk bepaald wordt door de kennis van en opvattingen over (oorzaken van) ziekten. Ook verschillen in opvattingen over zelfzorg en mantelzorg en kennis over en de bekendheid met de verschillende zorgvoorzieningen kunnen zorggebruik verklaren (Weide, 1998). Deze tweede groep factoren wordt in het model van Andersen aangeduid met de term 'Health Beliefs'. Andersen rangschikt etniciteit of herkomstgroep onder de derde component van de *predisposing factors*, te weten de sociale structuur waarin iemand zich bevindt. Hierbij kan gedacht worden aan cultuur en iemands status in de maatschappij, maar ook aan hoe gezond of ongezond iemands leefomgeving is⁴². De generatie waartoe een allochtoon behoort (eerste of tweede) wordt door Andersen niet expliciet genoemd, maar wordt door Schepers et al. (2006) ingedeeld onder de sociale structuur.
- *Enabling factors*: dit zijn factoren die de toegang tot zorg vergemakkelijken en de hoeveelheid ontvangen zorg bepalen. Voorbeelden hiervan zijn zorgverzekering en inkomen. In Nederland is het merendeel van de bevolking verzekerd en hangt zorggebruik daarom met name samen met de verzekeringsvorm. Tot 1 januari 2006 ging het hierbij om een verschil tussen particulier- en ziekenfondsverzekerden en was de verzekeringsvorm gerelateerd aan de hoogte van het inkomen. Daarnaast kan een laag inkomen een financiële drempel vormen voor het gebruik van zorg (Scheppers et al., 2006). De arbeidspositie (werk of uitkering) is net als verzekeringsvorm een indicator van de sociaal-economische status.
- *Need factors*: deze factoren reflecteren de behoefte aan zorg die bepaald wordt door de aard en de ernst van de ziekte van een patiënt. Er kan

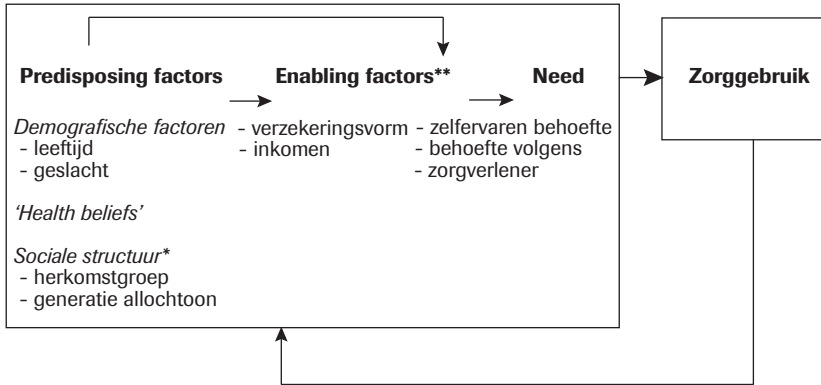
42 Hierbij moet opgemerkt worden dat in latere aanpassingen van het model de externe omgeving, samen met de gezondheidszorg als systeem, is opgenomen als een factor die geplaatst is vóór de *predisposing factors*.

een onderscheid gemaakt worden tussen de zelfervaren behoefte van de patiënt en de behoefte zoals ingeschat door de zorgverlener. De zelfervaren behoefte is essentieel voor de beslissing om al dan niet hulp te zoeken. Het is met name een sociaal fenomeen waaraan de 'Health Beliefs' en sociale structuur bijdragen. De ingeschatte behoefte aan zorg van de zorgverlener bepaalt vooral de mate en aard van zorg.

Het model laat zien dat zorggebruik het resultaat is van een dynamisch proces, waarbij sommige factoren kunnen veranderen over de tijd onder andere door zorggebruik zelf. Dit is met name het geval bij *enabling factors* en enigszins bij 'Health Beliefs'. Het is onduidelijk in hoeverre *need factors* door het zorggebruik zelf beïnvloed kunnen worden.

Volgens het model van Andersen kan herkomstgroep het zorggebruik direct beïnvloeden door een verschillende behoefte aan zorg, maar er kan ook sprake zijn van een indirecte invloed door verschillen in demografische factoren (een andere leeftijdsopbouw en geslachtsverdeling) en de lagere sociaal-economische status (*enabling factor*). Dit geldt ook voor de invloed van de generatie van allochtonen: er kan sprake zijn van een direct effect van de generatie waartoe een allochtone patiënt behoort, bijvoorbeeld door een betere integratie, maar verschillen kunnen ook veroorzaakt worden doordat eerste generatie allochtonen ouder zijn dan tweede generatie allochtonen en de sociaal-economische status verbeterd is bij tweede generatie allochtonen, wat weer invloed heeft op het zorggebruik. Tot nu toe is nauwelijks onderscheid gemaakt tussen eerste en tweede generatie allochtonen als het gaat om zorggebruik. Derhalve is onbekend of patronen van zorggebruik verschillen tussen eerste en tweede generatie allochtonen. Verwacht wordt dat naarmate allochtonen beter geïntegreerd zijn in de samenleving, hun zorgbehoefte, ziektegedrag en kennis van de gezondheidszorg meer op die van autochtonen gaan lijken (Weide, 1998). Vanuit dit perspectief verschaffen verschillen in zorggebruik tussen eerste en tweede generatie allochtonen bruikbare informatie over het integratieproces van allochtonen in Nederland.

Figuur 6.1 Conceptueel model voor zorggebruik

* Het betreft ook: verblijfsduur (eerste generatie), migratiemotief en traumata.

** Het betreft ook: opleiding, sociaal kapitaal.

In de Integratiekaart 2006 gaan we in op verschillen in zorggebruik tussen herkomstgroepen in Nederland waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen eerste en tweede generatie allochtonen. Aangezien in Nederland de huisarts fungeert als poortwachter voor de tweedelijnszorg en de huisarts verantwoordelijk is voor de behandeling van het grootste deel van de zorgvragen, zal de huisartsenzorg centraal staan. In het beschreven onderzoek worden gegevens gebruikt uit medische dossiers in het elektronische registratiesysteem van de huisartspraktijk. Deze gegevens hebben als voordeel dat zij niet vertekend worden door verschillen in perceptie en sociaal wenselijke antwoorden van patiënten, zoals wel het geval is bij zelfgerapporteerde informatie over zorggebruik. Wij zullen ingaan op twee aspecten van de huisartsenzorg, te weten de mate waarin allochtonen en autochtonen in contact komen met de huisarts en hoe vaak zij medicijnen op recept krijgen voorgeschreven (aangeduid met medicijngebruik). Hierbij gaan we ervan uit dat wat wordt voorgeschreven ook daadwerkelijk wordt gebruikt, hoewel dit niet altijd zo hoeft te zijn (therapietrouw). Huisartscontact in dit onderzoek weerspiegelt meer de zelfervaren behoefte aan zorg van de patiënt, terwijl medicijngebruik meer wordt bepaald door de behoefte aan zorg zoals die wordt ingeschat door de huisarts. Wel is het zo dat huisartscontact en medicijngebruik aan elkaar gerelateerd zijn. Contact met de huisarts is nodig om een recept voor medicijnen te krijgen en patiënten met medicijnen bezoeken weer vaker de huisarts voor controle en eventuele herhaalrecepten.

In het onderzoek zullen de volgende vragen beantwoord worden:

- 1 Verschillen allochtonen van autochtonen als het gaat om het percentage patiënten dat ten minste éénmaal in een jaar contact heeft gehad met de huisarts?

- 2 Verschillen allochtonen van autochtonen in het aantal keer dat zij contact hebben met de huisarts bij beroep op huisartsenzorg?
- 3 Verschillen allochtonen van autochtonen als het gaat om het percentage patiënten dat ten minste één medicatievoorschrift heeft gekregen in de huisartspraktijk?
- 4 Verschillen allochtonen van autochtonen als het gaat om het aantal medicatievoorschriften dat zij krijgen bij medicijngebruik?
- 5 Verschillen eerste en tweede generatie allochtonen van autochtonen op bovenstaande aspecten van zorggebruik?

In dit hoofdstuk is contact met de huisarts en medicijngebruik stapsgewijs geanalyseerd. Eerst is onderzocht of iemand contact heeft met de huisarts en of iemand medicijnen krijgt voorgeschreven waarbij is uitgegaan van de totale onderzoekspopulatie. Vervolgens is gekeken naar het aantal contacten en medicatievoorschriften, waarbij is uitgegaan van patiënten met ten minste éénmaal contact met de huisarts in een jaar en ten minste één medicatievoorschrift in een jaar. Deze benadering sluit aan bij de literatuur (o.a. Devillé et al., 2006) en bij de theoretische indeling van zorggebruik zoals die door Verheij (1999) is gehanteerd: primair versus secundair zorggebruik.

6.2 Methode

In dit hoofdstuk worden voorlopige gegevens over huisartscontacten en medicijngebruik gebruikt die afkomstig zijn van het Landelijke Informatie Netwerk Huisartsenzorg (LINH). Deze cijfers zijn voorlopig van aard, onder andere omdat de koppeling aan de GBA nog niet geoptimaliseerd is en de cijfers nog niet opgehoogd zijn naar (representatief gemaakt zijn voor) de totale Nederlandse bevolking). LINH is een landelijk representatief netwerk van 85 geautomatiseerde huisartspraktijken met bijna 350.000 ingeschreven patiënten. Deelnemende huisartsen verzamelen op continue basis gegevens over aandoeningen, aantallen contacten, geneesmiddelvoorschriften en verwijzingen (Verheij et al. 2006; Verheij et al., 2007). In verband met het relatief kleine aandeel van allochtone ouderen in Nederland, hebben de onderstaande gegevens alleen betrekking op mensen tot 55 jaar. Van de totale LINH-populatie tot 55 jaar konden 212.571 ingeschreven patiënten (81%) gekoppeld worden aan de GBA op basis van hun geboortedatum, geslacht en postcode (alleen de vier cijfers). Dit is iets lager dan het percentage van 87% dat bij de koppeling van de Landelijke Medische Registratie en de GBA is bereikt (Verweij et al., 2004). Contact met de huisarts is in dit onderzoek ruim gedefinieerd. Het gaat hier om contact met de huisarts (consult en visite), contact met de assistente en praktijkondersteuner, telefonisch contact en contact i.v.m. herhaalrecepten. Onder medicijngebruik wordt in dit onderzoek verstaan het voorge-

schreven krijgen van geneesmiddelen die voorzien zijn van een ATC-code volgens de WHO-classificatie. Bij vrouwen zijn anticonceptiemiddelen meegenomen in het medicijngebruik.

Allereerst zal middels beschrijvende analyses nagegaan worden in welke mate er verschillen bestaan tussen patiënten van verschillende herkomstgroepen ten aanzien van contact met de huisarts en het medicijngebruik. Dit gebeurt aan de hand van het *percentage* mensen dat in 2003 ten minste éénmaal contact heeft gehad met de huisarts en het *percentage* mensen dat ten minste één medicijnvoorschrift kreeg. Vervolgens is nagegaan of er verschillen bestaan in het *aantal* contacten binnen de groep patiënten die een beroep deed op de huisartsenzorg in 2003 en in het aantal medicatievoorschriften binnen de groep patiënten die medicijnen kreeg voorgeschreven door de huisarts in 2003. Om te kijken of de beschreven verschillen in zorggebruik blijven bestaan nadat rekening is gehouden met demografische kenmerken en sociaal-economische status zijn meerdere multivariate regressiemethoden toegepast. In de regressiemodellen zijn allochtonen ingedeeld naar herkomstgroep en generatie (eerste en tweede) en vormen autochtonen de referentiecategorie. In het geval van contact met de huisarts (ja/nee) en medicijngebruik (ja/nee) zijn logistische modellen gebruikt. Bij het aantal contacten en aantal medicatievoorschriften zijn naast logistische ook loglineaire modellen toegepast. Resultaten van deze twee verschillende analysemodellen ontliepen elkaar nauwelijks. Vanwege de relatief eenvoudige interpreteerbaarheid is daarom gekozen om de resultaten van de logistische regressiemodellen in dit hoofdstuk te presenteren. Bij laatst genoemde logistische regressiemodellen is op basis van de mediaan van het aantal contacten per patiënt de afhankelijke variabele ingedeeld in twee groepen: patiënten met ten minste één maar minder dan vijf contacten met de huisarts per jaar en patiënten met minimaal vijf contacten met de huisarts. Voor het aantal medicatievoorschriften is dezelfde indeling gemaakt (1 tot en met 4 en 5 of meer), rekening houdend met de mediaan van het aantal medicatieprescripties. Een p-waarde $<0,01$ wordt in dit hoofdstuk beschouwd als significant.

Verschillen in zorggebruik tussen eerste en tweede generatie allochtonen kunnen op twee manieren onderzocht worden. In het eerste geval worden zowel eerste als tweede generatie allochtonen vergeleken met autochtonen en in het tweede geval worden eerste en tweede generatie allochtonen met elkaar vergeleken. In dit onderzoek is gekozen voor de eerste benadering. Aangezien het verschil in leeftijd tussen eerste en tweede generatie allochtonen deels het verschil in zorggebruik bepaalt, worden alleen gecorrigeerde generatieverschillen gepresenteerd. In multivariate regressiemodellen is per herkomstgroep gekeken of eerste en tweede generatie allochtonen verschillen van autochtonen wat betreft de eerder genoemde aspecten van zorggebruik.

Verzekeringsvorm en arbeidspositie zijn in dit onderzoek gebruikt als indicatoren van de sociaal-economische status. Bij verzekeringsvorm wordt onderscheid gemaakt tussen ziekenfonds- en particulierverzekerden. Bij arbeidspositie wordt onderscheid gemaakt in drie groepen: 1) werkenden (eventueel naast een uitkering), 2) niet-werkenden die een uitkering ontvangen en 3) overigen. In de laatste categorie vallen bijvoorbeeld kinderen, huismannen en -vrouwen en studenten.

6.3 Onderzoekspopulatie

In tabel 6.1 worden enkele kenmerken van de onderzoekspopulatie (n=212.571) weergegeven. In de onderzoekspopulatie zijn in verhouding minder allochtonen aanwezig dan in de hele Nederlandse bevolking. De man-vrouwverhouding is evenredig in alle herkomstgroepen, maar allochtonen zijn gemiddeld jonger dan autochtonen in de leeftijdsgroep tot 55 jaar.

Tabel 6.1 Kenmerken van de onderzoekspopulatie naar herkomstgroep, 2003 (%)

	Autochtoon	Marokko	Turkije	Suriname	Nederlandse Antillen/ Aruba	Overig niet- westers	Overig westers
N	176.149	3.108	3.138	3.797	1.952	7.750	16.677
Geslacht							
Man	50,6	50,2	51,2	47,5	47,8	52,0	48,3
Vrouw	49,4	49,8	48,8	52,5	52,2	48,0	51,7
Leeftijd							
< 15 jaar	24,4	41,5	33,9	26,6	33,4	33,3	19,0
15-34 jaar	33,6	42,7	42,3	38,4	41,9	37,7	33,9
35-54 jaar	42,0	15,8	23,8	35,0	24,7	29,0	47,1
Generatie							
Eerste generatie	-	43,2	50,1	51,9	59,7	66,5	35,9
Tweede generatie	-	56,8	49,9	48,1	40,3	33,5	64,1

Bron: LINH, SSB

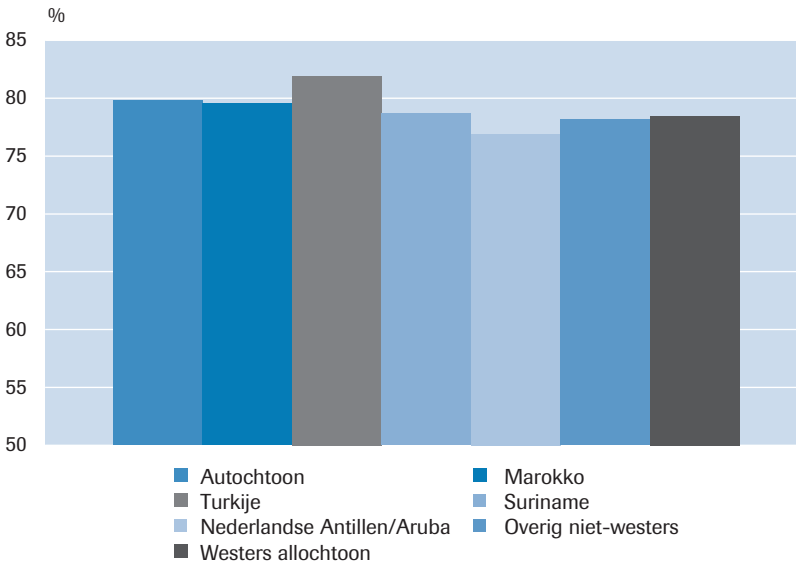
6.4 Contact met de huisarts

6.4.1 Contact met de huisarts per herkomstgroep

Figuur 6.2 geeft per herkomstgroep het percentage mensen weer dat ten minste éénmaal contact heeft gehad met de huisarts in 2003. Dit blijkt het

geval te zijn voor het overgrote deel van de bevolking. De contactpercentages verschillen niet veel per herkomstgroep. Van de Antillianen heeft het kleinste percentage mensen contact met de huisarts gehad (77%) en van de Turken het grootste percentage (82%).

Figuur 6.2 Ongecorrigeerd percentage mensen dat ten minste éénmaal contact heeft gehad met de huisarts naar herkomstgroep, 2003

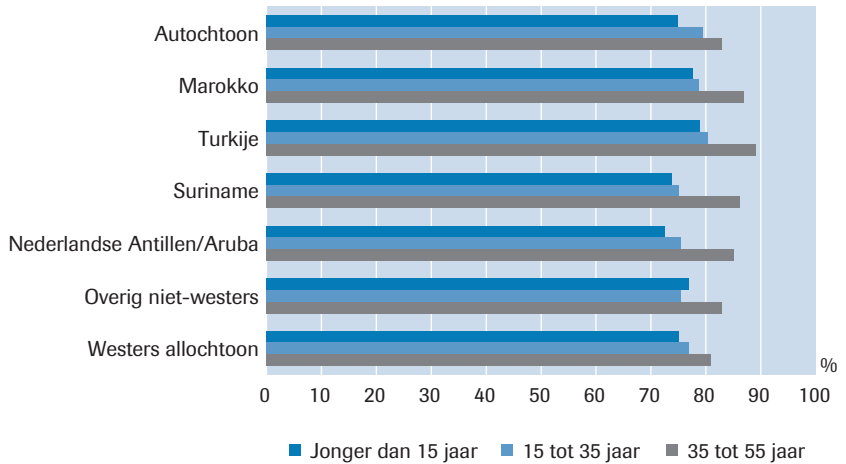

Bron: LINH, SSB

6.4.2 Contact met de huisarts naar leeftijd en geslacht

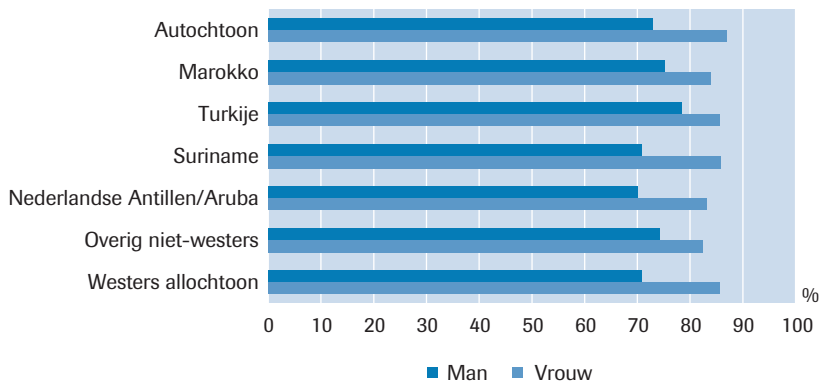
Leeftijd hangt samen met gezondheid. Naarmate mensen ouder worden neemt de kans op gezondheidsklachten toe en daarmee ook het beroep dat gedaan wordt op de gezondheidszorg. De vraag is echter of deze toename in alle herkomstgroepen hetzelfde patroon laat zien. Uit figuur 6.3 valt af te leiden dat het aantal mensen dat in een jaar contact heeft met de huisartspraktijk toeneemt naarmate men ouder wordt. Dit geldt voor alle herkomstgroepen, met uitzondering van de overige niet-westerse allochtonen, waarbij het percentage mensen met ten minste éénmaal contact onder de 15-34-jarigen iets lager ligt dan onder 0-14-jarigen. Het is tevens opvallend dat de toename in de hoogste leeftijdsgroep duidelijker sterker is in alle niet-westerse groepen, wat een aanwijzing kan zijn voor een verschil in gebruik van huisartsenzorg tussen eerste en tweede generatie allochtonen.

Figuur 6.3 Percentage mensen dat ten minste éénmaal contact heeft gehad met de huisarts naar leeftijd en herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

Figuur 6.4 Percentage mensen dat ten minste éénmaal contact heeft gehad met de huisarts naar geslacht en herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

Vrouwen en mannen verschillen in zorggebruik. Onderzoek wijst uit dat (de kans op) het zorggebruik onder vrouwen hoger is dan onder mannen (Andersen, 1995). De vraag is in hoeverre deze sekseverschillen in contact met de huisarts ook bij herkomstgroepen te zien zijn. Figuur 6.4 geeft per herkomstgroep een overzicht van het percentage mannen en vrouwen dat in 2003 contact heeft gehad met de huisarts. In alle herkomstgroepen hebben meer vrouwen dan mannen contact gehad met de huisarts. In het

algemeen lijken verschillen tussen de herkomstgroepen zich niet zozeer voor te doen bij vrouwen, maar meer bij mannen. De verschillen in zorggebruik tussen mannen en vrouwen zijn het kleinst bij Turken, Marokkanen en overige niet-westerse allochtonen.

Tabel 6.2 De kans op contact met de huisarts naar herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Constante	1,995	0,000**	2,786	0,000*
Etniciteit				
Autochtoon(=referentie-categorie)	1		1	
Marokko	1,079	0,096	0,908	0,035
Turkije	1,232	0,000*	1,041	0,402
Suriname	0,929	0,072	0,847	0,000*
Nederlandse Antillen/Aruba	0,866	0,009*	0,771	0,000*
Overig niet-westers	0,964	0,197	0,879	0,000*
Westers allochtoon	0,882	0,000*	0,872	0,000*
Geslacht				
Man (=referentie-categorie)	1		1	
Vrouw	2,398	0,000*	2,335	0,000*
Leeftijd	1,011	0,000*	1,008	0,000*
Verzekeringsvorm				
Ziekenfonds (=referentie-categorie)			1	
Particulier			0,616	0,000*
Arbeidspositie				
Werk (=referentie-categorie)			1	
Uitkering			1,393	0,000*
Anders			0,907	0,000*
Nagelkerke's R square	0,053		0,069	
N	212.517		212.517	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: etniciteit, leeftijd en geslacht in het model.

Model B: etniciteit, leeftijd, geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie in het model.

Bron: LINH, SSB

In een multivariaat logistisch model is gekeken in hoeverre verschillen in contact met de huisarts tussen herkomstgroepen blijven bestaan rekening houdend met leeftijd en geslacht (tabel 6.2, model A). In dit model fungeert de autochtone bevolking als referentiegroep waarmee de kans op contact met de huisarts van allochtone herkomstgroepen wordt vergeleken. Bij Turken vinden wij een significante *odds* ratio groter dan 1, die aantoont dat mensen uit deze herkomstgroep een grote kans hebben op contact met de huisarts. Dit komt overeen met de beschrijvende analyse. Onder Antillianen en westerse allochtonen wordt een significantie *odds* ratio kleiner dan 1 gevonden, wat inhoudt dat zij minder kans op contact met de huisarts hebben. De andere herkomstgroepen verschillen niet significant van de autochtone bevolking na rekening te hebben gehouden met verschillen in leeftijd en geslacht.

6.4.3 Contact met de huisarts in relatie tot sociaal-economische status

Vervolgens is de relatie tussen herkomstgroep en de kans op contact met de huisarts onderzocht, rekening houdend met verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie. Om dit te onderzoeken zijn deze sociaal-economische variabelen aan het eerdere model toegevoegd (tabel 6.2, model B). Particulier verzekerden hebben een kleinere kans op huisartscontact dan ziekenfondsverzekerden en de kans op huisartscontact is groter onder mensen met een uitkering dan onder mensen met werk. Na toevoeging van deze variabelen is de kans op contact met de huisarts niet meer significant groter onder Turken. De kans op contact is voor Surinamers, Antillianen, niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen kleiner dan voor autochtonen.

6.4.4 Generatieverschillen in contact met de huisarts

Vaak wordt aangenomen dat tweede generatie migranten wat betreft hun gezondheid en zorggebruik meer gelijkenis vertonen met de autochtone bevolking dan de eerste generatie door betere integratie. In tabel 6.3 zijn de uitkomsten van de multivariate logistische regressieanalyse weergegeven waarbij de eerste en tweede generatie van iedere herkomstgroep afzonderlijk is vergeleken met de autochtone bevolking. In model A is het effect van eerste en tweede generatie allochtonen gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht en in model B vervolgens ook voor verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie. De *odds* ratio's voor de constante en de controle factoren zijn niet weergegeven in de modellen omdat zij dezelfde waarden hebben als in tabel 6.2.

Tabel 6.3 De kans op contact met de huisarts naar generatie en herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko				
Eerste generatie	1,12	0,132	0,91	0,216
Tweede generatie	1,06	0,327	0,91	0,092
Turkije				
Eerste generatie	1,38	0,000*	1,13	0,102
Tweede generatie	1,13	0,053*	0,98	0,736
Suriname				
Eerste generatie	0,99	0,847	0,88	0,034
Tweede generatie	0,88	0,021	0,82	0,000*
Nederlandse Antillen/Aruba				
Eerste generatie	0,78	0,001	0,67	0,000*
Tweede generatie	1,00	0,976	0,93	0,421
Overig niet-westers				
Eerste generatie	0,91	0,006*	0,81	0,000*
Tweede generatie	1,08	0,115	1,01	0,000
Westers allochtoon				
Eerste generatie	0,72	0,000*	0,71	0,000*
Tweede generatie	0,99	0,574	0,98	0,455
Nagelkerke's R square	0,053		0,070	
N	212.517		212.517	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

Bron: LINH, SSB

Onafhankelijk van leeftijd en geslacht hebben eerste generatie Turken meer kans op ten minste éénmaal contact met de huisarts in 2003 dan autochtonen (tabel 6.3, model A). Daarentegen hebben eerste generatie Antillianen en eerste generatie overige niet-westerse en westerse allochtonen minder kans op contact met de huisarts. Tussen tweede generatie allochtonen en autochtonen worden geen significante verschillen gevonden, alhoewel de tweede generatie Surinamers een kleinere kans

lijkt te hebben op contact met de huisarts. Dit verschil is echter niet significant ($p=0,021$). Als we ook rekening houden met verschillen in sociaal-economische status (tabel 6.3, model B), zien we nog steeds dat de eerste generatie Antillianen, overige niet-westers allochtonen en westerse allochtonen minder kans op contact met de huisarts hebben dan autochtonen. Verschillen tussen eerste generatie Turken en autochtonen zijn echter niet meer significant. Daarentegen is de verlaagde kans op contact met de huisarts significant geworden voor tweede generatie Surinamers na toevoeging van de sociaal-economische variabelen.

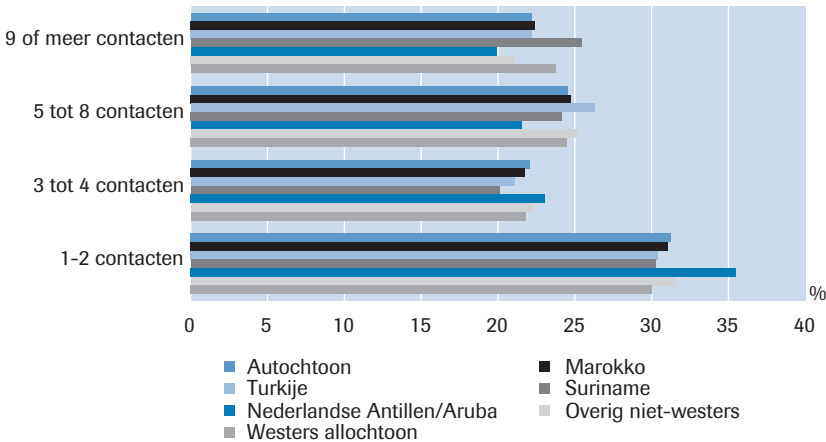
Het voorgaande laat zien dat verschillen in huisartscontact tussen allochtonen en autochtonen met name worden gevonden bij eerste generatie allochtonen en niet alleen kunnen worden toegeschreven aan een lagere leeftijd en een lagere sociaal-economische status. Met uitzondering van de tweede generatie Surinamers, doen evenveel tweede generatie allochtonen als autochtonen beroep op huisartsenzorg als rekening wordt gehouden met achtergrondkenmerken. Dit wijst erop dat tweede generatie allochtonen inderdaad meer gaan lijken op autochtonen als het gaat om het ten minste éénmaal per jaar contact hebben met de huisarts.

6.5 Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg

6.5.1 Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg naar herkomstgroep

De vraag of meer allochtonen een beroep doen op de huisartsenzorg, daar is in de vorige paragrafen een antwoord op gegeven. Op de vraag of allochtonen vaker een beroep doen op huisartsenzorg wordt beantwoord voor de groep patiënten die minstens éénmaal per jaar contact heeft gehad met de huisarts. Deze benadering is ook in eerder onderzoek gehanteerd (Devillé et al., 2006; Verheij, 1999). Vaak wordt verondersteld dat allochtonen vaker naar de huisarts gaan in vergelijking met de autochtone bevolking. Dit zou bijvoorbeeld te maken kunnen hebben met communicatieproblemen tussen de huisarts en allochtone patiënten en een lager beroep op zelfzorg bij alledaagse aandoeningen onder allochtonen (Weide en Foets, 1998; Van Lindert et al., 2000; Bruijnzeels, 2001). Figuur 6.5 geeft een overzicht van de verschillen in het aantal contacten met de huisarts in 2003 onder de patiënten die een beroep deden op huisartsenzorg in 2003. Een relatief laag aandeel van mensen met een hoog aantal contacten (negen of meer contacten met de huisarts) vinden we onder Antillianen (20%). Bij Surinamers vinden we daarentegen een relatief hoog aandeel van mensen met een hoog aantal contacten (25%). Daarnaast viel het relatief hoge aandeel van mensen met een laag aantal contacten (1 of 2 contacten met de huisarts) op bij Antillianen (36%).

Figuur 6.5 Ongecorrigeerd aantal contacten met de huisarts bij beroep op huisartsenzorg naar herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

6.5.2 Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg naar leeftijd en geslacht

Wanneer gecorrigeerd wordt voor de verschillen in leeftijdsopbouw en geslachtverhouding tussen allochtonen en autochtonen, blijkt dat van de groep patiënten die in 2003 ten minste éénmaal contact met de huisarts heeft gehad, meer Marokkanen, Turken, Surinamers en overige niet-westerse allochtonen vijf of meer contacten hadden dan autochtonen (tabel 6.4, model A). Alhoewel net niet significant, lijken Antillianen een kleinere kans te hebben op minimaal vijf contacten per jaar dan de autochtone bevolking ($p=0,024$).

6.5.3 Aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg in relatie tot sociaal-economische status

Vervolgens zijn de indicatoren van sociaal-economische status toegevoegd aan het model (tabel 6.4, model B). Particulier verzekerden hebben een kleinere kans op minimaal vijf huisartscontacten per jaar dan ziekenfondsverzekerden en de kans op minimaal vijf contacten is groter onder mensen met een uitkering dan onder mensen met werk. Na correctie voor sociaal-economische status hebben Marokkanen, Turken, Surinamers en overige niet-westerse allochtonen niet meer een significant verhoogde kans op contact. Antillianen gaan nu echter wel significant minder vaak naar de huisarts dan de autochtone bevolking.

Tabel 6.4 De kans op meer dan 5 contacten met de huisarts bij beroep op huisartsenzorg naar herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Constante	0,297	0,000	0,362	0,000
Etniciteit				
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko	1,28	0,000*	1,07	0,100
Turkije	1,26	0,000	1,04	0,342
Suriname	1,15	0,000*	1,04	0,339
Nederlandse Antillen/Aruba	0,89	0,024	0,75	0,000*
Overig niet-westers	1,14	0,000*	1,00	0,981
Westers allochtoon	1,00	0,827	0,98	0,169
Geslacht				
Man (=referentiecategorie)	1		1	
Vrouw	2,03	0,000*	1,98	0,000*
Leeftijd	1,02	0,000*	1,02	0,000*
Verzekeringsvorm				
Ziekenfonds (=referentiecategorie)			1	
Particulier			0,71	0,000*
Arbeidspositie				
Werk (=referentiecategorie)			1	
Uitkering			2,21	0,000*
Anders			0,97	0,000*
Nagelkerke's R square	0,081		0,101	
N	169.156		169.156	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: etniciteit, leeftijd en geslacht in het model.

Model B: etniciteit, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie in het model.

Bron: LINH, SSB

Tabel 6.5 De kans op 5 of meer contacten met de huisarts bij beroep op huisartsenzorg naar generatie en herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko				
Eerste generatie	1,50	0,000*	1,17	0,014
Tweede generatie	1,12	0,049	1,00	0,996
Turkije				
Eerste generatie	1,38	0,000*	1,07	0,259
Tweede generatie	1,14	0,031	1,01	0,844
Suriname				
Eerste generatie	1,33	0,000*	1,16	0,006*
Tweede generatie	0,98	0,671	0,91	0,115
Nederlandse Antillen/Aruba				
Eerste generatie	0,88	0,060	0,70	0,000*
Tweede generatie	0,89	0,197	0,85	0,065
Overig niet-westers				
Eerste generatie	1,10	0,005*	0,93	0,021
Tweede generatie	1,23	0,000*	1,17	0,001*
Westers allochtoon				
Eerste generatie	0,90	0,001*	0,87	0,000*
Tweede generatie	1,05	0,034	1,04	0,110
Nagelkerke's R square	0,081		0,101	
N	169.156		169.156	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

Bron: LINH, SSB

6.5.4 *Generatieverschillen in het aantal contacten bij beroep op huisartsenzorg*

In tabel 6.5 zijn de uitkomsten van de multivariate logistische regressie-analyse weergegeven waarbij de eerste en tweede generatie van iedere herkomstgroep afzonderlijk is vergeleken met de autochtone bevolking.

Onafhankelijk van leeftijd en geslacht hebben eerste generatie Marokkanen, Turken, Surinamers en overige niet-westerse allochtonen meer kans op ten minste vijf huisartscontacten per jaar dan autochtonen (tabel 6.5, model A). Daarentegen hebben eerste generatie westerse allochtonen een kleinere kans op ten minste vijf huisartscontacten per jaar. Tussen tweede generatie allochtonen en autochtonen worden geen significante verschillen gevonden, met uitzondering van tweede generatie overige niet-westerse allochtonen, die een hogere kans hebben op minimaal vijf huisartscontacten per jaar.

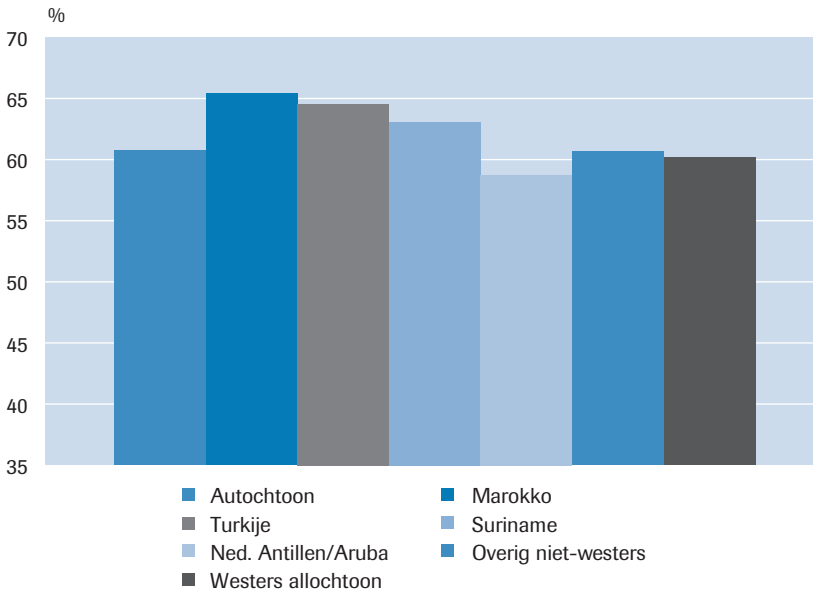
Als we ook rekening houden met verschillen in sociaal-economische status (tabel 6.5, model B), zien we nog steeds dat eerste generatie Surinamers een grotere kans hebben op ten minste vijf huisartscontacten per jaar dan de autochtone bevolking. Ook de eerste generatie Marokkanen lijkt nog steeds een grotere kans op ten minste vijf contacten te hebben, alhoewel het verschil niet meer significant is ($p=0,014$). Daarentegen heeft de eerste generatie Turken na correctie voor sociaal-economische status geen verhoogde kans meer op ten minste vijf contacten. De eerste generatie Antillianen heeft een kleinere kans op ten minste vijf huisartscontacten per jaar, net als de eerste generatie westerse allochtonen. Ook na correctie voor sociaal-economische status worden geen significante verschillen gevonden tussen de tweede generatie allochtonen en de autochtone bevolking, met uitzondering van de tweede generatie overige niet-westerse allochtonen, die een grotere kans hebben op vijf of meer huisartscontacten per jaar.

6.6 Medicijngebruik

6.6.1 Medicijngebruik per herkomstgroep

Voor 208.377 personen van de totale onderzoeksgroep ($n=212.571$) was volledige informatie over medicijngebruik beschikbaar. Figuur 6.6 geeft per herkomstgroep het percentage mensen tot 55 jaar dat ten minste één voorschrift voor medicijnen van de huisarts heeft gekregen in 2003. Het gaat om ongecorrigeerde percentages voor de totale onderzoekspopulatie. Het blijkt dat 6 op de 10 personen van de bevolking medicatie krijgen voorgeschreven in de huisartspraktijk. Het laagste percentage mensen dat medicijnen door de huisarts krijgt voorgeschreven zien we bij Antillianen (59%). Dit percentage ligt onder dat van autochtonen. Bij Marokkanen (65%), Turken (64%) en Surinamers (63%) is het percentage mensen met ten minste één medicatievoorschrift het hoogst.

Figuur 6.6 Ongecorrigeerd percentage mensen dat ten minste één voorschrift voor medicijnen van de huisarts heeft gekregen naar herkomstgroep, 2003

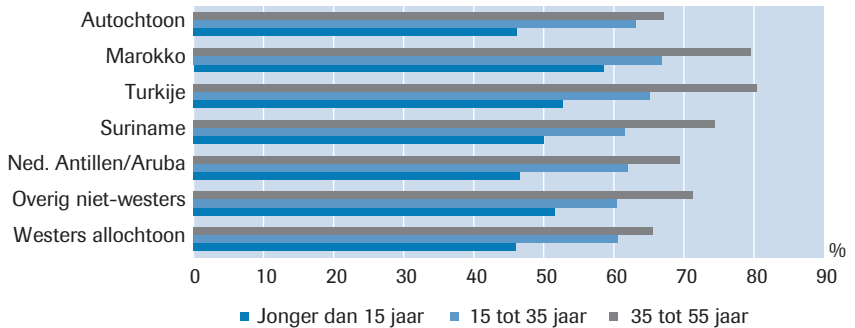
Bron: LINH, SSB

6.6.2 Medicijngebruik naar leeftijd en geslacht

Uit het eerste deel van dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat mensen vaker naar de huisarts gaan naarmate ze ouder zijn. Contact met de huisarts is het hoogst bij mensen van 35-54 jaar (de oudste door ons onderscheiden leeftijdsgroep). Deze verdeling wordt in vrijwel alle herkomstgroepen gevonden. De vraag is of wij een vergelijkbaar patroon zien als het gaat om medicijngebruik. Figuur 6.7 laat zien dat het percentage mensen met ten minste één voorschrift voor medicijnen geleidelijk toeneemt met de leeftijd. Mensen van 35 tot 55 jaar krijgen het vaakst medicijnen voorgeschreven in de huisartspraktijk en dit patroon is aanwezig bij alle herkomstgroepen.

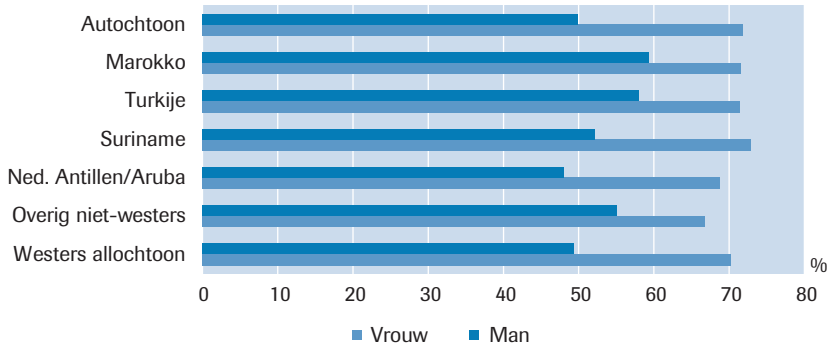
Over het algemeen gebruiken vrouwen vaker medicijnen dan mannen (Cardol et al., 2004). Dit vinden wij ook terug in het huidige onderzoek. Figuur 6.8 geeft per herkomstgroep het percentage mannen en vrouwen weer dat in 2003 ten minste één keer een medicatievoorschrift van de huisarts heeft gehad. Verschillen in medicijngebruik tussen herkomstgroepen worden wederom vooral bepaald door verschillen tussen mannen. Bij Surinamers, Antillianen, westerse allochtonen en autochtonen bedraagt het verschil tussen mannen en vrouwen meer dan 20%.

Figuur 6.7 Percentage mensen dat ten minste één voorschrift voor medicijnen van de huisarts heeft gekregen naar leeftijd en herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

Figuur 6.8 Percentage mensen dat ten minste één voorschrift voor medicijnen van de huisarts heeft gekregen naar geslacht en herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

In een multivariaat logistisch model is gekeken of de gevonden verschillen in medicijngebruik tussen autochtonen en allochtonen blijven bestaan als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd en geslacht (tabel 6.6, model A). Autochtonen fungeren als referentiegroep waarmee de allochtone herkomstgroepen worden vergeleken. Bij Marokkanen, Turken en Surinamers vinden wij significante *odds ratio's* groter dan 1 die aantonen dat mensen uit deze herkomstgroepen meer kans hebben op een medicatievoorschrift dan autochtonen en dit komt overeen met de uitkomsten van de beschrijvende analyse. Op het eerste gezicht verschilt het percentage westerse allochtonen met medicatie niet veel van het percentage autochtonen met medicatie (zie figuur 6.6). De eerste groep heeft echter wel minder kans op medicatie als rekening wordt gehouden met leeftijd

en geslacht. Het verschil in medicijngebruik tussen Antillianen en autochtonen is in de multivariate analyse ook aanwezig.

Tabel 6.6 De kans op een voorschrift voor medicijnen, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Constante	0,551	0,000 *	0,849	0,000*
Etniciteit				
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko	1,491	0,000*	1,289	0,000*
Turkije	1,360	0,000*	1,169	0,000*
Suriname	1,125	0,000*	1,032	0,377
Nederlandse Antillen/Aruba	0,989	0,001*	0,885	0,012
Overig niet-westers	1,118	0,812	1,037	0,144
Westers allochtoon	0,906	0,000*	0,904	0,000*
Geslacht				
Man (=referentiecategorie)	1		1	
Vrouw	2,536	0,000	2,524	0,000*
Leeftijd	1,021	0,000	1,014	0,000*
Verzekeringsvorm				
Ziekenfonds (=referentiecategorie)			1	
Particulier			0,648	0,000*
Arbeidspositie				
Werk (=referentiecategorie)			1	
Uitkering			1,523	0,000*
Overig			0,779	0,000*
Nagelkerke's R square	0,09		0,11	
N	208.377		208.377	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

Bron: LINH, SSB

6.6.3 Medicijngebruik in relatie tot sociaal-economische status

Vervolgens is de relatie tussen herkomstgroep en de kans op het krijgen van een voorschrift voor medicijnen onderzocht, rekening houdend met verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie. Om dit te onderzoeken zijn deze sociaal-economische variabelen aan het eerdere model toegevoegd (tabel 6.6, model B). Medicijngebruik is kleiner bij particulier verzekerden dan bij ziekenfondsverzekerden en medicijngebruik is groter bij mensen met een uitkering in vergelijking tot mensen met werk. Marokkanen en Turken hebben ook hier een grotere kans op medicatie vergeleken met autochtonen. De lagere kans op medicijngebruik bij westerse allochtonen blijkt eveneens onafhankelijk van sociaal-economische status te zijn. Bij Antillianen is er eveneens een lagere kans op medicijngebruik, maar de *odds* ratio is net niet meer significant ($p=0.012$).

6.6.4 Generatieverschillen in medicijngebruik

Wanneer medicijngebruik wordt uitgesplitst naar eerste en tweede generatie allochtonen per herkomstgroep, levert dit een genuanceerder beeld op dan wanneer medicijngebruik wordt onderzocht in eerste en tweede generatie allochtonen gezamenlijk. In tabel 6.7 zijn de uitkomsten van de multivariate logistische regressieanalyse weergegeven waarbij iedere generatiegroep van iedere herkomstgroep afzonderlijk is vergeleken met de autochtone bevolking. In model A is het effect van eerste en tweede generatie allochtonen gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht en in model B vervolgens ook voor verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie. De *odds* ratio's voor de constante en de controle factoren zijn niet weergegeven in de modellen omdat zij dezelfde waarden hebben als in tabel 6.6. Onafhankelijk van leeftijd en geslacht hebben zowel eerste als tweede generatie Marokkanen, Turken en overige niet-westerse allochtonen meer kans op een medicatievoorschrift in 2003 dan autochtonen (model A). Bij tweede generatie Turken is het verschil met autochtonen net niet significant ($p=0.014$). Opgemerkt moet worden dat bij Marokkanen en Turken het verschil in medicijngebruik minder groot is bij de tweede generatie dan bij de eerste generatie. Bij Surinamers vinden we alleen meer medicijngebruik bij de eerste generatie en bij westerse allochtonen alleen minder medicijngebruik bij de eerste generatie. Zowel de eerste als tweede generatie Antillianen had evenveel kans op een medicatievoorschrift als autochtonen.

Als we ook rekening houden met verschillen in sociaal-economische status, vinden we voor Marokkanen hetzelfde beeld (tabel 6.7, model B). In het uitgebreide model hebben eerste generatie Turken ook nog steeds meer kans op een medicatievoorschrift dan autochtonen en eerste generatie westerse allochtonen nog steeds minder kans op een medicatievoorschrift. Daarnaast is de *odds* ratio voor de eerste generatie Antillianen significant geworden in

het uitgebreide model, wat inhoudt dat zij minder kans op een medicatievoorschrift hebben. Voorgaande laat zien dat verschillen in medicijngebruik tussen allochtonen en autochtonen met name worden gevonden bij eerste generatie allochtonen en niet alleen kunnen worden toegeschreven aan een lagere leeftijd en sociaal-economische status. Met uitzondering van tweede generatie Marokkanen, bestaan er geen significante verschillen in medicijngebruik tussen tweede generatie allochtonen en autochtonen. Dit wijst erop dat tweede generatie allochtonen inderdaad meer gaan lijken op autochtonen als het gaat om het wel of niet krijgen van medicijnen.

Tabel 6.7 De kans op een voorschrift voor medicijnen naar generatie per herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko				
Eerste generatie	1,720	0,000*	1,414	0,000*
Tweede generatie	1,360	0,000 *	1,215	0,000*
Turkije				
Eerste generatie	1,671	0,000*	1,375	0,000*
Tweede generatie	1,139	0,014	1,019	0,727
Suriname				
Eerste generatie	1,262	0,000*	1,123	0,026
Tweede generatie	1,009	0,857	0,954	0,341
Nederlandse Antillen/Aruba				
Eerste generatie	0,937	0,296	0,799	0,000*
Tweede generatie	1,066	0,393	1,021	0,787
Overig niet-westers				
Eerste generatie	1,116	0,000*	1,012	0,704
Tweede generatie	1,120	0,006*	1,084	0,053
Westers allochtoon				
Eerste generatie	0,751	0,000	0,748	0,000*
Tweede generatie	1,008	0,72	1,005	0,829
Nagelkerke's R square	0,10		0,11	
N	208.377		208.377	

a P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

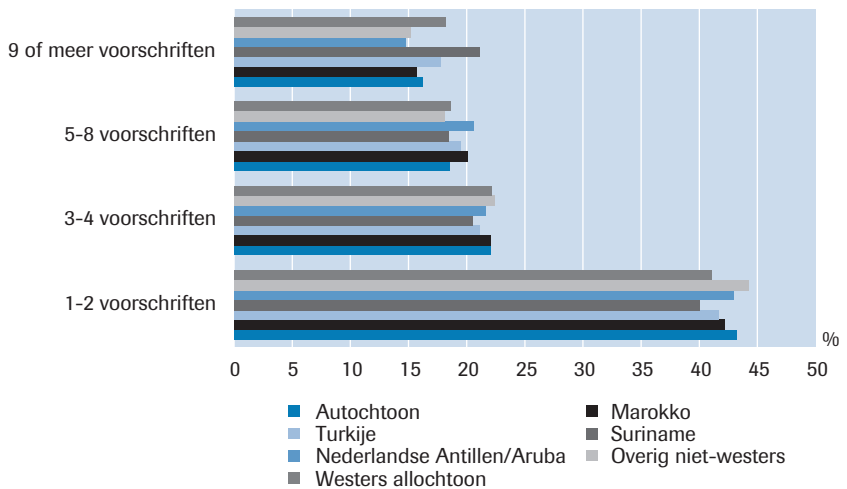
Bron: LINH, SSB

6.7 Aantal voorschriften bij medicijngebruik

6.7.1 Aantal voorschriften bij medicijngebruik per herkomstgroep

Verschillen tussen allochtonen en autochtonen kunnen ook tot uiting komen in het aantal medicijnen dat patiënten krijgen voorgeschreven in de huisartspraktijk. Uit eerder onderzoek blijkt dat allochtonen meer medicijnen krijgen voorgeschreven dan autochtonen (Uiters et al., 2006b). Het aantal voorschriften is onderzocht bij patiënten met ten minste één medicatievoorschrift in de huisartspraktijk in 2003. Kijken we naar deze patiënten, dan ging het gemiddeld om 5 recepten per jaar. Figuur 6.9 geeft een overzicht van het aantal voorschriften voor medicijnen in 2003 per herkomstgroep. Iets meer dan 40% van de patiënten tot 55 jaar met medicijnen krijgt 1 of 2 voorschriften per jaar. Dit percentage ondersteunt eerdere bevindingen dat artsen in Nederland over het algemeen terughoudend zijn bij het voorschrijven van medicijnen in vergelijking tot andere Europese landen (Kooiker et al., 2002; Van Dijk, 2006). Overige niet-westerse allochtonen hebben relatief vaak 1 of 2 voorschriften voor medicijnen (44%). Dit percentage is bij Surinamers relatief laag (40%). Het hoogste percentage mensen met meer dan 9 medicatievoorschriften vinden we bij Surinamers (21%) en het laagste percentage bij Antilianen (15%) en overige niet-westerse allochtonen (15%).

Figuur 6.9 Aantal voorschriften bij medicijngebruik in de huisartspraktijk naar herkomstgroep, 2003

Bron: LINH, SSB

Tabel 6.8 De kans op 5 of meer voorschriften bij medicijngebruik, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Constante	0,134	0,000*	0,145	0,000*
Etniciteit				
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko	1,460	0,000*	1,200	0,000*
Turkije	1,365	0,000*	1,093	0,074
Suriname	1,319	0,000*	1,182	0,000*
Nederlandse Antillen/Aruba	1,208	0,004*	1,010	0,885
Overig niet-westers	1,147	0,000*	0,968	0,337
Westers allochtoon	1,020	0,383	0,988	0,590
Geslacht				
Man (=referentiecategorie)	1		1	
Vrouw	1,706	0,000*	1,646	0,000*
Leeftijd	1,035	0,000*	1,033	0,000*
Verzekeringsvorm				
Ziekenfonds (=referentiecategorie)			1	
Particulier			0,760	0,000*
Arbeidspositie				
Werk (=referentiecategorie)			1	
Uitkering			2,415	0,000*
Overig			1,089	0,000*
Nagelkerke's R square	0,09		0,11	
N	126.382		126.382	

* P-waarden <0.01 worden beschouwd als significant.

Model A: herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

6.7.2 Aantal voorschriften bij medicijngebruik naar leeftijd en geslacht

Met een multivariate logistische regressie is nagegaan of de kans op 5 of meer voorschriften voor medicijnen verschilt tussen allochtonen en autochtonen wanneer gecorrigeerd wordt voor leeftijd en geslacht (tabel 6.8, model A). Voor alle allochtone herkomstgroepen, met uitzondering van mensen uit westerse landen, worden significante *odds* ratio's groter dan 1 gevonden. Dit betekent dat allochtonen over het algemeen vaker

dan autochtonen kans hebben op minimaal 5 voorschriften in het geval dat zij medicijnen krijgen voorgeschreven onafhankelijk van leeftijd en geslacht. Uit de afzonderlijke effecten voor leeftijd en geslacht in model A kan worden afgeleid dat het aantal personen met 5 of meer voorschriften voor medicijnen groter is bij vrouwen dan bij mannen en toeneemt naarmate mensen ouder worden.

6.7.3 Aantal voorschriften bij medicijngebruik in relatie tot sociaal-economische status

Vervolgens is nagegaan of het grotere aantal voorschriften voor medicijnen bij allochtonen ook onafhankelijk is van sociaal-economische status. Uit model B (tabel 6.8) blijkt dat een deel van het verschil in het aantal medicijnen toe te schrijven is aan verschillen in sociaal-economische status. Particulier verzekerden hebben een kleinere kans op minimaal 5 medicatievoorschriften dan ziekenfondsverzekerden en dit geldt ook voor mensen met werk in vergelijking tot mensen met een uitkering. Kijken we alleen naar de mensen die medicijnen krijgen voorgeschreven door de huisarts, dan blijkt dat Marokkanen en Surinamers in het uitgebreide model een grotere kans op 5 of meer voorschriften voor medicijnen houden in vergelijking tot autochtonen.

6.7.4 Generatieverschillen in het aantal voorschriften bij medicijngebruik

Eerder in dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat er met name tussen eerste generatie allochtonen en autochtonen verschillen bestaan in medicijngebruik. De verwachting is dat dergelijke verschillen ook bestaan als we kijken naar het aantal medicatievoorschriften dat patiënten in een jaar krijgen, waarbij patiënten met ten minste één medicatievoorschrift in 2003 als onderzoeksgroep is genomen. In tabel 6.9 zien we dat dit voor een deel het geval is. In model A is het effect van eerste en tweede generatie gecorrigeerd voor leeftijd en geslacht en in model B vervolgens ook voor verzekeringsvorm en arbeidspositie. De *odds* ratio's voor de constante en de controle factoren zijn niet weergegeven in de modellen omdat zij dezelfde waarden hebben als in tabel 6.8. In beide modellen hebben meer eerste generatie Marokkanen, Turken en Surinamers kans op minimaal 5 medicatievoorschriften per jaar dan autochtonen, terwijl we geen significant verschil vinden voor tweede generatie allochtonen van deze herkomstgroepen. Tweede generatie Antillianen lijken echter wel een grotere kans te hebben op 5 of meer medicatievoorschriften, hoewel de *odds* ratio's niet significant waren ($p=0,015$ en $p=0,052$). Bij overige niet-westerse allochtonen vinden we een divers beeld als we rekening houden met alle controlevariabelen: de eerste generatie heeft een kleinere kans op minimaal 5 medicatievoorschriften en de tweede generatie een

grotere kans op minimaal 5 medicatievoorschriften. Ten slotte vinden we voor eerste generatie westerse allochtonen dat zij een kleinere kans hebben op 5 of meer voorschriften als rekening wordt gehouden met alle controlefactoren. Samenvattend kan gesteld worden dat eerste generatie Marokkanen, Turken en Surinamers meer kans hebben dan autochtonen op minimaal 5 voorschriften per jaar in het geval dat zij medicijnen krijgen voorgeschreven door de huisarts. Opmerkelijk is dat het juist tweede generatie Antillianen en overige niet-westerse allochtonen zijn waar dit ook voor geldt.

Tabel 6.9 De kans op 5 of meer voorschriften bij medicijngebruik naar generatie per herkomstgroep, 2003

	Model A		Model B	
	OR	significantie-niveau (p)	OR	significantie-niveau (p)
Autochtoon (=referentiecategorie)	1		1	
Marokko				
Eerste generatie	1,788	0,000*	1,387	0,000*
Tweede generatie	1,129	0,11	1,006	0,934
Turkije				
Eerste generatie	1,611	0,000*	1,227	0,001*
Tweede generatie	1,006	0,941	0,888	0,164
Suriname				
Eerste generatie	1,430	0,000*	1,255	0,000*
Tweede generatie	1,151	0,056	1,070	0,361
Nederlandse Antillen/Aruba				
Eerste generatie	1,157	0,064	0,909	0,242
Tweede generatie	1,309	0,015	1,242	0,052
Overig niet-westers				
Eerste generatie	1,099	0,012	0,895	0,004*
Tweede generatie	1,297	0,000*	1,218	0,002*
Westerse allochtoon				
Eerste generatie	0,958	0,240	0,900	0,004*
Tweede generatie	1,058	0,042	1,042	0,141
Nagelkerke's R square	0,09		0,11	
N	126.382		126.382	

* P-waarden <0,01 worden beschouwd als significant.

Model A: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

Bron: LINH. SSB

6.8 Conclusies en beschouwing

In deze Integratiekaart zijn voor het eerst gegevens gepresenteerd over zorggebruik bij eerste en tweede generatie allochtonen, waarbij gebruik is gemaakt van gekoppelde LINH-GBA-gegevens. Daarom is ervoor gekozen om eerst een beeld te geven van eerste en tweede generatie allochtonen gezamenlijk per herkomstgroep en vervolgens om dit uit te splitsen naar generatie. Wij hebben gekeken naar twee aspecten van zorggebruik, te weten contact met de huisarts en medicijngebruik, die stapsgewijs zijn geanalyseerd. Eerst is onderzocht of iemand contact heeft gehad met de huisarts en of iemand medicijnen voorgeschreven kreeg, waarbij is uitgegaan van de totale onderzoekspopulatie. Vervolgens is gekeken naar het aantal contacten en medicatievoorschriften, waarbij respectievelijk is uitgegaan van patiënten met ten minste éénmaal contact met de huisarts in een jaar en ten minste één medicatievoorschrift in een jaar. Deze benadering sluit aan bij de literatuur (o.a. Devillé et al., 2006) en bij de theoretische indeling van zorggebruik zoals die door Verheij (1999) is gehanteerd: primair versus secundair zorggebruik.

Analyses van gegevens uit 2003 tonen aan dat niet-westerse allochtonen en autochtonen tot 55 jaar op het eerste gezicht weinig verschillen in contact met de huisartspraktijk. Opvallend was echter wel dat meer Turken contact met de huisarts hadden, maar zij hadden geen groter aantal contacten als zij beroep deden op de huisartsenzorg. Daarentegen hadden minder Antillianen contact met de huisarts en hadden zij ook minder vaak contact. Ongeveer evenveel Surinamers als autochtonen hebben contact met de huisarts, maar zij hebben wel een groter aantal contacten dan autochtonen. Een deel van deze verschillen kan niet rechtstreeks worden toegeschreven aan de etnische afkomst, maar wordt verklaard door verschillen in leeftijds- en geslachtsopbouw en de sociaal-economische status tussen de herkomstgroepen. Gecorrigeerd voor demografische en sociaal-economische factoren hadden verhoudingsgewijs evenveel Turken en Marokkanen als autochtonen contact met de huisarts, maar bij de overige herkomstgroepen ging het om minder mensen die contact hadden met de huisarts. Van al diegenen die beroep doen op de huisartsenzorg gaan enkel nog de Antillianen – gecorrigeerd – minder vaak. Zij hebben dus over het algemeen genomen het minste contact met de huisarts. De uitkomsten van dit onderzoek bevestigen slechts ten dele dat niet-westerse allochtonen vaker hun huisarts consulteren in vergelijking tot autochtonen, zoals gerapporteerd in eerder onderzoek (Weide en Foets, 1998; Cardol et al., 2004). Van de grote vier herkomstgroepen weten wij van Antillianen juist het minst als het gaat om gezondheid en zorggebruik (De Hollander et al., 2006). Zo zijn bijvoorbeeld geen gegevens bekend over de prevalentie van veelvoorkomende ziektes zoals diabetes, hart- en vaatziekten en depressie. De vraag is nu of minder contact met de huisarts

inhoudt dat er sprake is van een 'healthy migrant effect' (Razum et al., 2000) wat vooral de eerste generatie allochtonen betreft of dat er sprake is van onderconsumptie van zorg, gelet op de veelal slechtere gezondheidstoestand van allochtonen. Om deze vraag te beantwoorden zijn aanvullende gegevens over de gezondheidstoestand binnen de verschillende herkomstgroepen nodig. Het kan ook zijn dat verschillen bepaald worden door culturele verschillen in opvattingen over zorg en zorggebruik ('Health Beliefs') en allochtonen kunnen daarnaast gebruikmaken van alternatieve vormen van zorg. Het Landelijke Informatie Netwerk Huisartsenzorg (LINH) verschaft ook informatie over klachten en aandoeningen waarmee de patiënt bij de huisarts komt. In deze versie van de Integratiekaart hebben we de relatie tussen zorggebruik en het voorkomen van bepaalde ziektes niet onderzocht. De lichamelijke en geestelijke gezondheid is daarnaast ook een indicator voor integratie. In dit onderzoek hebben we niet nader gekeken naar specifieke groepen zoals kinderen en vrouwen in de reproductieve leeftijd. Dit levert mogelijk nieuwe inzichten op als het gaat om verschillen in zorggebruik tussen allochtonen en autochtonen.

Verschillen in zorggebruik tussen allochtonen en autochtonen lijken groter als gekeken wordt naar medicijngebruik. In de huisartspraktijk worden verhoudingsgewijs aan meer Marokkanen, Turken en Surinamers medicijnen voorgeschreven dan aan autochtonen, maar aan minder Antillianen. Surinamers die medicijnen gebruiken, krijgen tevens een groter aantal voorschriften per jaar. Hoewel evenveel overige niet-westerse allochtonen als autochtonen medicijnen krijgen voorgeschreven, is het aantal voorschriften bij niet-westerse allochtonen kleiner dan bij autochtonen. Houden we rekening met leeftijd, geslacht en sociaal-economische status, dan hebben Marokkanen en Turken meer kans en Antillianen minder kans dat aan hen medicijnen worden voorgeschreven in de huisartspraktijk in vergelijking tot autochtonen. Bij westerse allochtonen zien we na correctie een zelfde beeld als bij Antillianen. Bij Marokkanen en Surinamers vonden we vervolgens een groter aantal medicatievoorschriften onder de groep met ten minste één medicatievoorschrift in 2003, als rekening wordt gehouden met verschillen in leeftijd, geslacht en sociaal-economische status. We hebben in de inleiding aangegeven dat huisartscontact en medicijngebruik gerelateerd zijn. Uit dit onderzoek blijkt echter dat het twee verschillende aspecten van zorggebruik zijn. Zo hebben evenveel Marokkanen en Turken als autochtonen contact met de huisarts bij gelijke demografische factoren en sociaal-economische status, maar krijgen zij wel vaker medicijnen voorgeschreven dan autochtonen als voor deze factoren wordt gecorrigeerd. Hierbij speelt een rol dat de huisarts met name bepaalt of een patiënt iets krijgt voorgeschreven. Ook kan het zo zijn dat autochtonen relatief vaker gebruikmaken van vrij verkrijgbare medicijnen in vergelijking met allochtonen.

Tabel 6.10 Overzicht van de resultaten uit de multivariate logistische regressiemodellen*

	Huisarts-contact		Aantal contacten		Medicatievoorschrift		Aantal medicatieprescripties	
	Model A	Model B	Model A	Model B	Model A	Model B	Model A	Model B
Niet-westers allochtoon w.v.								
Marokko								
Eerste generatie	0	0	+	0	+	+	+	+
Tweede generatie	0	0	0	0	+	+	0	0
Turkije								
Eerste generatie	+	0	+	0	+	+	+	+
Tweede generatie	0	0	0	0	0	0	0	0
Suriname								
Eerste generatie	0	0	+	+	+	0	+	+
Tweede generatie	0	-	0	0	0	0	0	0
Nederlandse Antillen/ Aruba								
Eerste generatie	-	-	0	-	0	-	0	0
Tweede generatie	0	0	0	0	0	0	0	0
Overig niet-westers								
Eerste generatie	-	-	+	0	+	0	0	-
Tweede generatie	0	0	+	+	+	0	+	+
Westers allochtoon								
Eerste generatie	-	-	-	-	-	-	0	-
Tweede generatie	0	0	0	0	0	0	0	+

* Het gaat om significante verschillen ($p < 0,01$) tussen allochtonen en autochtonen. Een hoger zorggebruik bij allochtonen in vergelijking tot autochtonen is aangeduid met +, een lager zorggebruik met - en geen verschil met 0.

Model A: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht.

Model B: generatie per herkomstgroep, leeftijd en geslacht, verzekeringsvorm en arbeidsmarktpositie.

Bron: LINH. SSB

Onderscheid naar generatie per herkomstgroep levert een aantal belangrijke bevindingen op. In tabel 6.10 worden de resultaten van de multivariate regressiemodellen samengevat weergegeven. Verschillen tussen eerste en tweede generatie allochtonen en autochtonen hangen niet alleen samen met verschillen in leeftijdsopbouw tussen de verschillende groepen. Houden we rekening met verschillen in leeftijds- en geslachts-

opbouw, dan vinden we bijvoorbeeld dat meer eerste generatie Turken contact hebben met de huisarts en dat zij eveneens een groter aantal contacten hebben als zij beroep doen op de huisartsenzorg. Daarentegen hebben bijvoorbeeld evenveel eerste generatie Marokkanen en Surinamers als autochtonen contact met de huisarts, maar het aantal contacten is wel groter. Bij de tweede generatie van deze herkomstgroepen is dit niet het geval. Daarnaast hebben minder eerste generatie Antillianen en westerse allochtonen contact met de huisarts dan autochtonen terwijl dit niet geldt voor de tweede generatie. Het percentage tweede generatie allochtonen dat contact heeft met de huisarts verschilt nauwelijks van autochtonen en dit wordt ook gevonden voor het aantal contacten onder diegenen die een beroep doen op de huisartsenzorg. Een uitzondering hierop is de tweede generatie overige niet-westerse allochtonen die een hoger aantal huisartscontacten hebben dan autochtonen als zij een beroep doen op huisartsenzorg. In die zin lijkt het zorggebruik van tweede generatie allochtonen dus op dat van autochtonen, met de opmerking dat dit voor sommige herkomstgroepen ook geldt voor de eerste generatie.

Bij medicijngebruik lijkt er een groter verschil tussen de generaties te zijn als rekening gehouden wordt met leeftijd en geslacht. Meer eerste generatie Marokkanen, Turken, Surinamers en niet-westerse allochtonen en minder eerste generatie westerse allochtonen krijgen medicijnen voorgeschreven door de huisarts dan autochtonen. Bij eerste generatie Marokkanen, Turken en westerse allochtonen is dit ook het geval als daarnaast gecorrigeerd wordt voor sociaal-economische status. Als patiënten medicijnen krijgen voorgeschreven dan krijgen eerste generatie Marokkanen, Turken en Surinamers een groter aantal voorschriften en eerste generatie niet-westerse en westerse allochtonen een kleiner aantal voorschriften in vergelijking tot autochtone patiënten. Dit beeld vinden we niet bij tweede generatie allochtonen in deze herkomstgroepen. Het medicijngebruik van eerste en tweede generatie Antillianen verschilt weinig van dat van autochtonen, met uitzondering van een kleinere kans op medicatie bij de eerste generatie. Verschillen in medicijngebruik tussen de eerste en tweede generatie in deze herkomstgroepen weerspiegelen dus niet alleen verschillen in achtergrondkenmerken. De vraag is nu of zorggebruik van tweede generatie allochtonen meer lijkt op dat van autochtonen dan het zorggebruik van eerste generatie allochtonen. Wat betreft medicijngebruik lijkt dit voor Marokkanen, Turken, Surinamers en Antillianen wel te kloppen. Het grotere aantal voorschriften bij eerste generatie Turken en Marokkanen is opvallend, vooral ook omdat niet-westerse allochtonen zelf rapporteren minder medicijnen te gebruiken dan autochtonen (Uiters et al., 2006b). Uit de literatuur blijkt dat er geregeld sprake is van miscommunicatie tussen autochtone patiënten en zorgverleners zoals huisartsen. Het kan gaan om een taalbarrière, maar ook om onduidelijkheden over de verwachtingen en wensen van de patiënt. Onderzocht moet worden of

tweede generatie allochtonen als gevolg van integratie in de Nederlandse maatschappij beter hun voorkeuren en verwachtingen op dit gebied kunnen overbrengen dan de eerste generatie allochtonen of dat huisartsen een ander voorschrijfbeleid hanteren bij patiënten van de eerste generatie. Opgemerkt moet worden dat een goede gezondheid essentieel is om te participeren in de samenleving en dat daarin dus ook het belang ligt van een adequaat zorggebruik in het licht van het integratieproces.

Kijken we naar het in de inleiding beschreven model van Andersen (1995), dan wordt duidelijk dat demografische en sociaal-economische factoren invloed hebben op verschillen in huisartscontact en medicijngebruik tussen allochtonen en autochtonen en tussen eerste en tweede generatie allochtonen en autochtonen. Een deel van de verschillen tussen herkomstgroepen kan worden toegeschreven aan de herkomstgroep zelf. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen welke mechanismen hieraan ten grondslag liggen. Op grond van dit onderzoek vinden we bij eerste generatie Antillianen en westerse allochtonen een laag zorggebruik dat mogelijk wijst op een *healthy migrant*-effect. Bij eerste generatie Marokkanen en Turken vinden we hier geen aanwijzingen voor. Dit wil niet zeggen dat dit in eerste instantie niet het geval was, maar misschien is dit effect niet langer zichtbaar door nadelige gezondheidseffecten van het type werk dat zij als arbeidsimmigranten verrichtten. Het relatief grote aantal eerste generatie Marokkanen en Turken met een WAO-uitkering ondersteunt dit idee (Wageveld, 2003).

Tot slot, medicijngebruik verschilt meer tussen allochtonen en autochtonen dan contact met de huisarts. Het hangt af van de herkomstgroep of zorggebruik groter, gelijk of kleiner is dan dat van de autochtone bevolking. Dit onderzoek toont aan dat tweede generatie allochtonen meer lijken op autochtonen dan eerste generatie allochtonen wat betreft zorggebruik en op grond daarvan zou geconcludeerd kunnen worden dat zij beter geïntegreerd zijn in de Nederlandse samenleving dan eerste generatie allochtonen. Hierbij moet men in gedachten houden dat het aantal significante verschillen niet heel groot is. Nader onderzoek moet meer inzicht geven in de achterliggende mechanismen van verschillen in zorggebruik tussen allochtonen en autochtonen, waarbij de lichamelijke en geestelijke gezondheid van mensen mogelijk ook een belangrijke indicator vormt voor integratie. Een onderscheid naar herkomstgroep en generatie is hierbij essentieel.

7 Criminaliteit

M. Blom en R.P.W. Jennissen (WODC)

De basisgedachte bij de beschrijving van delinquent gedrag van autochtonen en allochtonen in Nederland als een aspect van integratie is dat een goede integratie leidt tot conformering aan gedragsnormen en een gebrekkige integratie dus tot deviant of delinquent gedrag.

Depuydt en Deklerck (2005) wijzen in hun proefschrift op een interessant (etymologisch) argument om oog voor trends in criminaliteit te hebben. Zij zien delinquentie als:

'[...] het 'ontbreken van een band'. We vinden dat in de stam van het woord terug: 'de-linq-uentie' of 'geen link (of band) hebbend'. Naast de Engelse betekenis van link als schakel, wijst het Van Dale Etymologisch Woordenboek op het bestaan van dezelfde klankstam link, met dezelfde betekenis van schakel of verbinding, zowel in het Oostmiddelnederlands als het Oud-Noors.'

Depuydt en Deklerck (2005, p. 16).

De criminologische theorievorming biedt dan ook diverse aanknopingspunten om in een studie naar integratie van – in dit geval – allochtonen een plaats in te ruimen voor delinquentie. Zo is bijvoorbeeld op het klassieke werk van Hirschi te wijzen. In zijn *'Causes of Delinquency'* uit 1969, wordt gewezen op het belang van *'social bonds'* tussen mensen onderling en tussen mens en samenleving, als verklaring voor waarom sommigen crimineel zijn dan anderen. Hirschi onderscheidde vier aspecten van binding met de samenleving: *attachment*, *commitment*, *involvement* en *beliefs*. *Attachment* of hechting verwijst naar de affectieve banden die mensen hebben met anderen (die de conventies onderschrijven). *Commitment* (betrokkenheid) verwijst naar de inzet die mensen vertonen binnen wat heet 'conventionele subsystemen' zoals werk, kerk en vereniging. *Involvement* (gebondenheid) verwijst naar het ' bezig zijn'; de mate van actief functioneren in de conventionele activiteiten, terwijl *beliefs* (morele overtuigingen) betrekking hebben op de aanvaarding van de morele waarde van conventionele regels. Junger-Tas et al. (2003, p. 29) schrijven hierover:

'Jongeren die goede relaties met hun ouders hebben, die het goed doen op school en succesvol op hun werk zijn, hebben veel te verliezen als ze betrokken zouden raken bij criminaliteit en deviant gedrag. [...] Indien de band met het gezin echter zwak is en het functioneren in fundamentele instituties, zoals de school en de arbeidsplaats onder de maat; indien conventioneel en normrespecterend gedrag geen beloning oplevert in de vorm van respect, status, inkomen en veiligheid, dan kan het jongeren niet schelen wat de samenleving van hen verwacht of wat conventionele anderen van hen denken. Dan zullen ze slechts gemotiveerd worden door wat ze als hun directe eigenbelang zien. Ze zullen zich dan ook

niet gebonden of beperkt voelen door de waarden en normen van de gemeenschap en zich vrij voelen om de eigen doelstellingen te bereiken door middel van ieder -eventueel crimineel- middel.'

Recenter werk, waarin de theorie van Hirschi is gepreciseerd en deels getoetst, geeft steun aan de veronderstelling dat een gebrek aan *social bonds* een belangrijke medebepalende factor is om delinquent gedrag te verklaren (vgl. Van der Laan en Blom, 2006).

Hierbij dient rekening te worden gehouden met het gegeven dat individuen onder uiteenlopende sociale en economische omstandigheden leven die van invloed kunnen zijn op het bindingsproces (zie bijvoorbeeld Sampson en Laub, 1993). En ook individuele kenmerken en situationele variabelen, zoals temperament, psychosociale problemen en ingrijpende gebeurtenissen kunnen een rol spelen (zie bijvoorbeeld Van der Heiden-Attema en Bol, 2000; Sampson et al., 2006).

Daar komt bij dat er ook een ander proces plaatsgrijpt, dat voor de maatschappelijke integratie van allochtonen van belang is. Hoe meer allochtonen delicten plegen of daarbij betrokken zijn, hoe meer de band met niet-delinquente samenlevingsleden wordt verzwakt, wat kan leiden tot achterdocht tussen en vermijdingsgedrag van bevolkingsgroepen. Hierdoor kunnen de voor integratie belangrijke onderlinge contacten in het gedrang komen. Ook beleidsmatig is aandacht gevraagd voor dit verstoringende karakter van de overmatige betrokkenheid van specifieke groepen allochtone jongeren (Tweede Kamer, 2006-2007).

Zoals we in hoofdstuk 1 hebben gezien, wordt criminaliteit beschouwd als een indicator van een gebrekkige culturele integratie. De basisgedachte daarbij is dat een culturele integratie leidt tot conformatie aan gedragsnormen, die voor een groot deel tot uitdrukking komen in de wet- en regelgevingen van de ontvangende samenleving. Een gebrekkige culturele integratie zou daarentegen kunnen uitmonden in delinquent gedrag. Het plegen van vermogensdelicten kan overigens behalve een indicator van een gebrekkige culturele integratie ook een indicator van een gebrekkige economische integratie zijn.

In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de criminaliteit van autochtone en allochtone bevolkingsgroepen. Ook wordt ingegaan op de ontwikkeling van de geregistreerde criminaliteit sinds 1999 en de mate waarin verschillen tussen herkomstgroepen in het aandeel geregistreerde verdachten, samenhangen met de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van deze groepen. Ten slotte wordt ingegaan op de prevalentie en frequentie van recidive.

De gegevens die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd zijn afkomstig uit het Sociaal Statistisch bestand (SSB) van het CBS. De kern van het SSB bestaat uit een aantal onderling gekoppelde registers, waarin demografische en sociaal-

economische gegevens zijn opgenomen. Aan deze kern zijn gegevens uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS) van de politie gekoppeld, waarin gegevens zijn opgenomen van verdachten van misdrijven, de tegen hen opgemaakte processen-verbaal en de delicten die daarop beschreven staan.

Niet alle in het HKS geregistreerde verdachten konden aan het SSB gekoppeld worden. Van de ruim 231 duizend verdachten in 2004 kon 86,3% aan het SSB gekoppeld worden. Van de niet te koppelen verdachten was ruim driekwart waarschijnlijk woonachtig in het buitenland. De overige verdachten konden om andere redenen, zoals registratiefouten en illegaal verblijf in Nederland, niet worden gekoppeld.

Onderzoek naar de selectiviteit van de koppeling laat zien dat de verdachten die niet gekoppeld konden worden op een aantal punten afwijken van de verdachten die wel gekoppeld konden worden. Met name 25-34-jarigen, personen geboren in voormalige Oostbloklanden, verdachten van wie het laatste proces-verbaal in de regio Amsterdam-Amstelland of Rotterdam-Rijnmond werd geregistreerd en volwassenen die voor het eerst met de politie in aanraking kwamen, konden relatief vaak niet worden gekoppeld. Dit betekent dat de mate waarin deze groepen met de politie in aanraking komen in dit onderzoek enigszins wordt onderschat.

Een beperking van geregistreerde criminaliteitscijfers is dat lang niet alle gepleegde delicten in de officiële registraties terechtkomen. Er is sprake van een groot *dark number*. Registraties zijn onder andere afhankelijk van de meldingsbereidheid van slachtoffers, de opsporingsinspanningen van de politie, die op hun beurt weer afhankelijk zijn van beleidsmaatregelen en -prioriteiten en de registratiebereidheid van de politie.

Een specifieke beperking van het HKS is de gebrekkige registratie van Halt-verwijzingen⁴³. In 2004 werden ruim 11.000 jongeren wegens het plegen van een misdrijf naar Halt verwezen. Vanwege de gebrekkige registratie, blijven Halt-verwijzingen in dit hoofdstuk buiten beschouwing. Dit heeft tot gevolg dat het aantal verdachten van 12 tot 18 jaar wordt onderschat. Omdat autochtone jongeren vergeleken met allochtone jongeren relatief vaak naar Halt worden verwezen (Halt Nederland, 2006) is de onderschatting bij autochtonen groter dan bij allochtonen.

Een andere beperking van het HKS is het ontbreken van gegevens van de bijzondere opsporingsinstanties (bijvoorbeeld de FIOD/ECD) daarin. Het is onduidelijk of hier sprake is van selectiviteit van herkomstgroepen. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk alleen gekeken naar die delicten waarbij de identiteit van de verdachte bekend is bij de politie en een proces-verbaal is opgemaakt, wat betekent dat een groot deel van de geregistreerde delicten hier buiten beschouwing blijft.⁴⁴

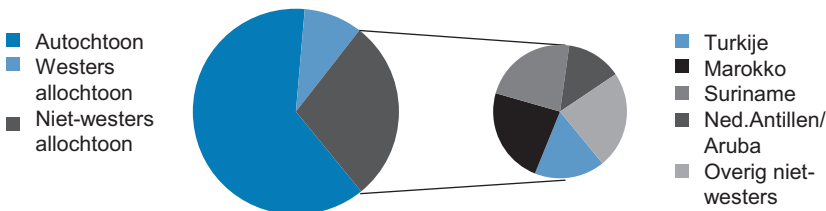
43 Jongeren van 12 tot 18 jaar die door de politie zijn aangehouden voor bijvoorbeeld vernieling, winkeldiefstal of overlast met vuurwerk kunnen de keus krijgen: naar Justitie of naar Halt. Via een Halt-procedure kunnen jongeren rechtzetten wat zij fout hebben gedaan, zonder dat zij in aanraking komen met Justitie.

44 In 2004 was het ophelderingspercentage ongeveer 20% (Emmett et al, 2006).

7.1 Door de politie geregistreerde verdachten

In 2004 registreerde de politie ruim 195 duizend 12- tot 65-jarige verdachten in het HKS.⁴⁵ In figuur 7.1 wordt een beeld gegeven van het aantal door de politie geregistreerde 12- tot 65-jarige verdachten in 2004 naar herkomstgroep. De linkercirkel heeft betrekking op *alle* 12- tot 65-jarige verdachten in 2004. De rechtercirkel heeft alleen betrekking op de niet-westers allochtone verdachten. Van alle verdachten in 2004 is 62% autochtoon (121.544). Ongeveer 9% van de verdachten is een westerse allochtoon (17.810). De overige verdachten (29%) zijn niet-westerse allochtonen (55.790). Antillianen (7.413), Marokkanen (12.964), Surinamers (12.815) en Turken (9.439) vormen elk ruwweg één vijfde van de niet-westerse verdachtenpopulatie.

Figuur 7.1 Aantal door de politie geregistreerde 12- tot 65-jarige verdachten naar herkomstgroepering, 2004

Bron: HKS, SSB

Uitgedrukt in absolute aantallen, registreerde de politie in 2004 meer autochtone dan allochtone verdachten. Wanneer het aantal verdachten per herkomstgroep gerelateerd wordt aan de omvang van de betreffende herkomstgroep in Nederland, wordt een omgekeerd beeld vastgesteld. In tabel 7.1 wordt een overzicht gegeven van het percentage geregistreerde verdachten in 2004 voor autochtonen, westerse en niet-westerse allochtonen, Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen, uitgesplitst naar generatie en leeftijd. De percentages voor de overige herkomstgroeperingen met ten minste 10.000 inwoners in Nederland zijn te vinden in tabel 7.2. In totaal werd 1,7% (niet in de tabel) van de Nederlandse bevolking in 2004 door de politie als verdachte geregistreerd. Van de autochtonen werd 1,3% als verdachte geregistreerd. Van de allochtonen was dit 3,2%, bijna twee en een half keer zo hoog. Het percentage niet-westerse allochtone verdachten is hoger (4,4%) dan het percentage westerse allochtone verdachten (1,7%). Van de vier in tabel 7.1 onderscheiden niet-westerse herkomstgroepen werden Antillianen het vaakst als verdachte geregistreerd (7,4%) en

⁴⁵ De in dit hoofdstuk genoemde aantallen kunnen afwijken van in andere publicaties genoemde aantallen (zie bijvoorbeeld Emmett et al., 2006), omdat de hier gepresenteerde gegevens alleen betrekking hebben op verdachten die op 24 september 2004 in de Gemeentelijke Basisadministratie waren ingeschreven.

Tabel 7.1 Percentage door de politie geregistreeerde verdachten naar herkomstgroepering, generatie en leeftijd, 2004

	12 tot 18 jaar	18 tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	Totaal
Autochtoon	1,6	2,8	1,4	0,7	1,3
Allochtoon	4,4	5,8	3,2	1,4	3,2
Eerste generatie	4,8	5,6	3,4	1,6	3,2
Tweede generatie	4,2	5,9	2,6	0,9	3,2
w.v.					
Westers allochtoon	2,6	3,4	1,8	0,9	1,7
Eerste generatie	3,1	3,0	1,7	0,9	1,6
Tweede generatie	2,4	3,6	1,9	0,9	1,8
Niet-westers allochtoon	5,1	7,0	4,2	2,1	4,4
Eerste generatie	5,5	6,5	4,1	2,2	4,0
Tweede generatie	5,0	7,5	5,0	1,5	5,8
w.o.					
Turkije	4,0	5,1	3,6	1,5	3,6
Eerste generatie	4,2	3,2	3,3	1,5	2,9
Tweede generatie	4,0	6,3	5,7	x	5,1
Marokko	8,1	10,8	4,8	1,3	5,9
Eerste generatie	8,9	9,4	4,5	1,3	4,4
Tweede generatie	8,0	11,8	7,8	x	9,4
Suriname	5,1	7,7	5,2	3,0	5,0
Eerste generatie	5,9	7,7	5,2	3,1	4,6
Tweede generatie	5,0	7,7	5,1	1,7	5,9
Ned. Antillen/Aruba	7,2	9,1	8,3	4,0	7,4
Eerste generatie	10,0	10,7	9,6	4,1	8,3
Tweede generatie	5,3	6,4	3,4	2,0	4,9

x Percentages van kleine groepen zijn niet veelzeggend. Daarom zijn percentages in groepen met minder dan 10 verdachten en/of minder dan 100 inwoners weggelaten.

Bron: HKS, SSB

Turken het minst vaak (3,6%). Andere niet-westerse herkomstgroepen die in 2004 relatief vaak als verdachte geregistreerd werden zijn Angolezen, Dominicanen en Somaliërs (respectievelijk 6,8%, 6,8% en 5,4%). Niet-westerse herkomstgroepen die relatief weinig voorkomen in de verdachtenregistratie zijn Filippino's, Hongkong-Chinezen en Chinezen (respectievelijk 0,9%, 0,9% en 1,2%). In tabel 7.1 is te zien dat voor alle vier onderscheiden niet-westerse herkomstgroepen geldt dat het percentage verdachten onder 12- tot 18-jarigen van de eerste generatie, hoger (en bij Antillianen veel hoger) is dan het percentage verdachten onder 12- tot 18-jarigen van de tweede generatie. Ook voor Antillianen in de leeftijd van 18 tot 25, 25 tot 45 en 45 tot 65 jaar, geldt dat het percentage verdachten onder de eerste generatie hoger is dan het percentage verdachten onder de tweede generatie. Voor Turken en Marokkanen van 18 tot 25 en 25 tot 45 jaar is het beeld

Tabel 7.2 Percentage door de politie geregistreeerde verdachten naar herkomstgroepering* en leeftijd, 2004

	12 tot 18 jaar	18 tot 25 jaar	25 tot 45 jaar	45 tot 65 jaar	Totaal
Filippijnen	2,0	2,1	0,6	x	0,92
Hongkong	1,4	0,8	0,9	0,7	0,94
China	0,9	0,9	1,2	1,2	1,16
Thailand	3,1	2,7	0,8	x	1,16
Zuid-Afrika	1,5	1,2	1,1	0,9	1,33
Brazilië	2,6	2,7	1,0	1,0	1,55
Vietnam	2,0	2,3	1,9	1,5	1,89
India	2,2	2,1	2,4	1,9	2,32
Pakistan	1,9	2,6	2,5	1,8	2,56
Afghanistan	2,4	2,3	2,6	1,5	2,84
Ghana	3,6	4,8	2,6	2,6	3,15
Colombia	4,8	3,9	3,3	0,9	3,33
Egypte	4,0	2,7	3,2	3,3	3,49
Iran	4,2	5,1	3,4	2,2	3,78
Irak	4,7	3,8	3,4	1,4	3,84
Ethiopië	5,2	6,5	3,0	2,8	4,01
Kaapverdië	5,8	6,1	4,8	2,0	4,89
Somalië	6,0	7,8	5,0	2,5	5,54
Dominicaanse Republiek	8,1	7,8	6,5	2,2	6,76
Angola	6,4	13,4	6,1	5,8	6,79

* Vermeld zijn alle niet-westerse herkomstgroepen met ten minste 10.000 inwoners in Nederland op 1 januari 2004 (exclusief Turkije, Marokko, Nederlandse Antillen/Aruba en Suriname).

x Percentages van kleine groepen zijn niet veelzeggend. Daarom zijn percentages in groepen met minder dan 10 verdachten en/of minder dan 100 inwoners weggelaten.

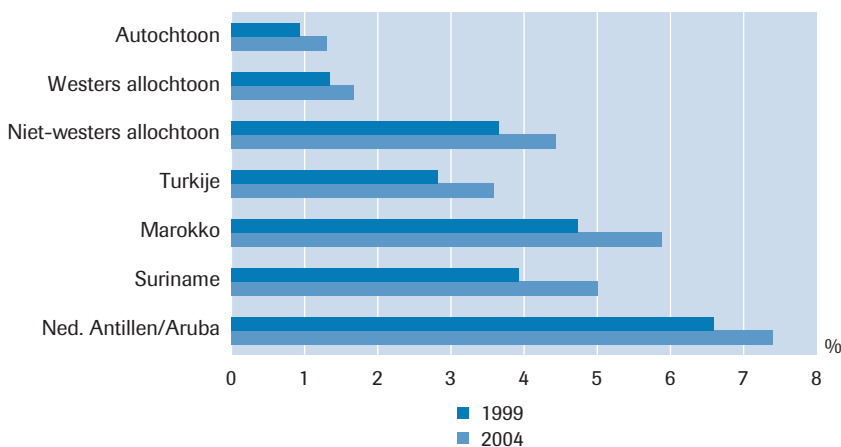
Bron: HKS, SSB

omgekeerd en is het percentage verdachten onder de tweede generatie juist hoger dan het percentage verdachten onder de eerste generatie. Voor alle onderscheiden herkomstgroepen geldt dat het percentage verdachten onder 18-25-jarigen het hoogst is.

Tussen 1999 en 2004 is het aantal door de politie geregistreeerde verdachten sterk gegroeid, waarschijnlijk mede als gevolg van beleidsmaatregelen en -prioriteiten (zie Wittebrood en Nieuwbeerta, 2006 voor een uitgebreide discussie over de relatie tussen geregistreeerde criminaliteit en de (feitelijke) criminaliteitsontwikkeling in Nederland). In 1999 werd 1,1% van alle 12- tot 65-jarigen door de politie als verdachte geregistreeerd, in 2004 is dit opgelopen tot 1,7%. In figuur 7.2 wordt een beeld geschetst van de ontwikkeling van het percentage verdachten tussen 1999 en 2004 uitgesplitst naar herkomstgroepering. Het percentage dat voorkomt in de verdachtenregistratie is tussen 1999 en 2004 bij alle onderscheiden herkomstgroepen

gegroeid. Ervan uitgaande dat deze groei niet wordt veroorzaakt door een toename van de pakkans, is het percentage verdachten onder Marokkanen en Surinamers het sterkst gegroeid. Het percentage Marokkaanse en Surinaamse verdachten steeg respectievelijk van 4,7% en 3,9% in 1999 naar 5,9% en 5,0% in 2004, een groei van (afgerond) 1,1 procentpunt in beide groepen. De groei is het minst sterk bij autochtonen. Het percentage autochtone verdachten steeg van 0,9% in 1999 naar 1,3% in 2004, een groei van 0,4 procentpunt.

Figuur 7.2 Percentage door de politie geregistreerde 12- tot 65-jarige verdachten per 100 inwoners naar herkomstgroepering, 1999 en 2004

Bron: HKS, SSB

7.2 Criminaliteit, demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken

Een belangrijke vraag is in hoeverre de verschillen in het aandeel geregistreerde verdachten samenhangen met de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de herkomstgroepen. Voor het onderzoek naar deze vraag wordt gebruikgemaakt van logistische regressieanalyse.

In tabel 7.3 wordt een overzicht gegeven van de 'kansen' op het al dan niet verdacht zijn in vergelijking met autochtonen, uitgesplitst naar herkomstgroepering en generatie. De resultaten zijn weergegeven in termen van *odds ratio's*. *Odds ratio's* geven de kansenverhoudingen weer van het verdacht en het niet verdacht zijn van het plegen van een delict ten opzichte van een referentiecategorie (in dit geval autochtonen).

In model A wordt *geen* rekening gehouden met verschillen wat betreft de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de

Tabel 7.3 Resultaten van logistische regressieanalyses ter verklaring van de kans op het verdacht zijn van een misdrijf voor de grote vier ‘klassieke’ migrantengroepen naar generatie en leeftijd, 2004 (*odds ratio's*)*

a 12- tot 18-jarigen

	Model A**	Model B***
Turkije		
Eerste generatie	2,7	1,3
Tweede generatie	2,6	1,6
Marokko		
Eerste generatie	6,1	2,9
Tweede generatie	5,4	3,5
Suriname		
Eerste generatie	3,9	1,8
Tweede generatie	3,3	1,7
Nederlandse Antillen/Aruba		
Eerste generatie	6,9	2,9
Tweede generatie	3,5	2,2

b 18- tot 65-jarigen

	Model A**	Model B****
Turkije		
Eerste generatie	2,3	1,5
Tweede generatie	5,0	2,0
Marokko		
Eerste generatie	3,5	1,9
Tweede generatie	9,2	3,4
Suriname		
Eerste generatie	3,7	2,5
Tweede generatie	5,2	2,2
Nederlandse Antillen/Aruba		
Eerste generatie	6,9	3,3
Tweede generatie	3,8	1,8

* Alle weergegeven effecten zijn significant ($p < 0,001$).

** Model A is met alleen herkomstgroepering.

Model B is met herkomstgroepering, demografische en sociaal-economische kenmerken:

*** leeftijd, geslacht, uit- of thuiswonend, gebroken gezin, uitkeringsafhankelijkheid ouders, inkomen kern ouderlijk huishouden, mate van stedelijkheid woongemeente;

**** leeftijd, geslacht, type huishouden, uitkeringsafhankelijkheid, inkomen kern huishouden, mate van stedelijkheid woongemeente.

Bron: HKS, SSB

herkomstgroepen. In model B wordt *wel* gecontroleerd voor de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de herkomstgroepen.

Het algemene beeld is dat de verschillen in het percentage geregistreerde verdachten tussen de vier grote 'klassieke' herkomstgroepen en autochtonen aanzienlijk minder groot zijn wanneer rekening wordt gehouden met de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de herkomstgroepen.

Rekening houdend met de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de herkomstgroepen, is de oververtegenwoordiging onder 12- tot 18-jarigen het grootst bij jeugdige Marokkanen van de tweede generatie (tabel 7.3a, model B). De oververtegenwoordiging is het kleinst bij de eerste generatie jongeren afkomstig uit Turkije.

Bij volwassenen (18 tot 65 jaar) is de oververtegenwoordiging, rekening houdend met de demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken van de groepen, het grootst bij Marokkanen van de tweede generatie en Antillianen van de eerste generatie (tabel 7.3b, model B). De oververtegenwoordiging is het kleinst bij Turken van de eerste generatie.

Verskillende onderzoeken hebben aangetoond dat er een relatie bestaat tussen onderwijs en criminaliteit (zie bijvoorbeeld Ehrlich, 1975; Locher en Moretti, 2004; Gallipoli en Fella, 2006). Verondersteld wordt dat het hoogste behaalde opleidingsniveau en het al dan niet volgen van een opleiding bij minderjarigen en jong volwassenen een belangrijke invloed hebben op het al dan niet vertonen van crimineel gedrag. Voor de hier gepresenteerde analyses waren deze gegevens (nog) niet beschikbaar.

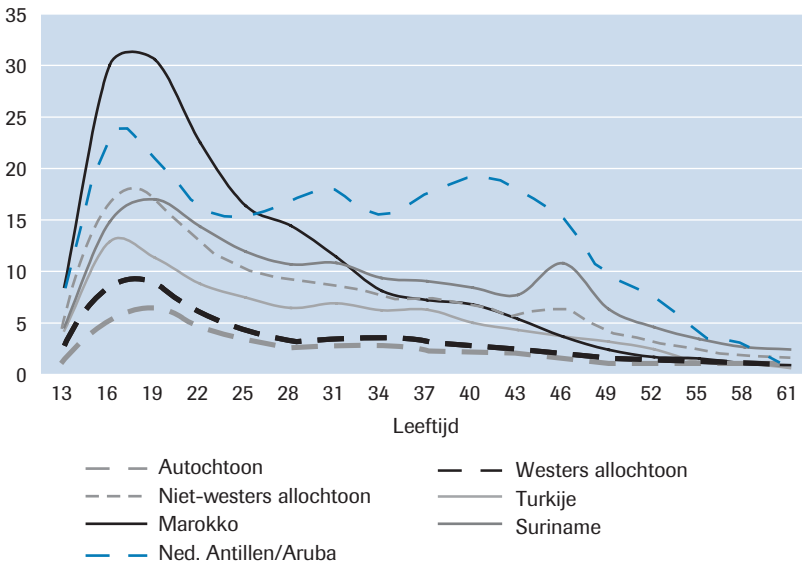
7.3 Leeftijd en (geregistreerde) criminaliteit

Vrijwel alle criminologen zijn het eens met de stelling dat er een relatie bestaat tussen leeftijd en criminaliteit en dat deze relatie niet lineair is (zie bijvoorbeeld Farrington, 1986; Junger-Tas, 1992). De criminaliteitscijfers⁴⁶ nemen snel toe in de puberteit om in de late adolescentie en vroege volwassenheid een piek te bereiken. Onder twintigers en dertigers dalen de criminaliteitscijfers vervolgens snel. Vanaf middelbare leeftijd ten slotte zijn de criminaliteitscijfers relatief erg laag. De relatie kan zichtbaar gemaakt worden in de vorm van *age-crime* curves. In deze paragraaf worden *age-crime* curves voor de verschillende herkomstgroepen gepresenteerd. De gegevens zijn een actualisering van de gegevens in het eerder dit jaar gepubliceerde rapport 'Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken' (Jennissen en Blom, 2007).

46 Het criminaliteitscijfer is het aantal delicten waarbij de identiteit van een verdachte bekend is en de politie een proces-verbaal opgemaakte per 100 inwoners van de betreffende populatie.

Figuur 7.3 laat de *age-crime* curves voor de grote vier 'klassieke' allochtone herkomstgroepen, autochtonen, westerse en niet-westerse allochtonen zien. Uit de figuur valt op te maken dat het aantal delicten per 100 inwoners bij alle vier de grote 'klassieke' herkomstgroepen op alle leeftijden hoger is dan bij autochtonen. Wat meteen in het oog springt, zijn de relatief hoge criminaliteitscijfers onder Marokkaanse tieners. Na de leeftijd van ongeveer 18 jaar dalen de Marokkaanse criminaliteitscijfers echter erg snel. Dit in tegenstelling tot de criminaliteitscijfers van Antillianen. Deze beginnen pas na de leeftijd van 40 jaar een significante daling te vertonen. De Turkse en Surinaamse *age-crime* curves vertonen een patroon dat hier tussenin zit.

Figuur 7.3 Aantal delicten per 100 inwoners naar herkomstgroepering en leeftijd*, 2004

* Vanwege de soms kleine aantallen bij de hogere leeftijden, zijn in de figuur gemiddelden van drie opeenvolgende leeftijden afgebeeld (12-14 jaar, 15-17 jaar, ..., 60-62 jaar).

Bron: HKS, SSB

7.4 Recidive

Bij de beschrijving van de prevalentie en de frequentie van de recidive van alle in 1999 door de politie geregistreerde verdachten⁴⁷ baseren we ons – net als in de rest van dit hoofdstuk – op gegevens uit het HKS. Er is sprake van

47 Die zowel in 1999 als in 2004 in Nederland woonden.

recidive als een in 1999 geregistreerde verdachte opnieuw met de politie in aanraking komt en er een proces-verbaal in het HKS geregistreerd wordt.⁴⁸

In het HKS is geen informatie opgenomen over strafvervolgning en straf-toemeting en tenuitvoerlegging. Het is daarom onmogelijk om zaken die (om technische redenen) geseponeerd werden of waarbij vrijspraak of een andere technische uitspraak volgde, buiten beschouwing te laten bij het vaststellen van de hoogte van de recidive.⁴⁹ Het ontbreken van gegevens over de tenuitvoerlegging van vonnissen heeft ook tot gevolg dat bij het vaststellen van de hoogte van de recidive geen rekening kon worden gehouden met het gegeven dat personen die gedetineerd zijn, tijdelijk niet in de gelegenheid zijn delicten te plegen (het zogenoemde ‘incapacitatie-effect’). Het aantal recidivisten wordt hierdoor beperkt.⁵⁰

Prevalentie van recidive

Van alle 12- tot 18-jarige verdachten in 1999, recidiveerde 64% in de periode 1999-2004. Overigens hoeft het proces-verbaal in 1999 niet het eerste proces-verbaal te zijn dat tegen een persoon is opgemaakt, maar kan ook hier al sprake zijn van recidive.

In figuur 7.4a wordt een beeld gegeven van het percentage recidivisten onder verdachten van 12 tot 18 jaar, uitgesplitst naar herkomstgroepering. Het betreft cumulatieve percentages, dat wil zeggen dat voor ieder jaar het percentage recidivisten in de periode van 1999 tot en met het betreffende jaar wordt gegeven.

Het percentage recidivisten is het hoogst onder Marokkaanse jongeren. Ruim acht op de tien jeugdige Marokkaanse verdachten recidiveerden in de periode 1999-2004. Het percentage recidivisten is het laagst onder autochtone verdachten van 12 tot 18 jaar; 58% van hen recidiveerde in de periode 1999-2004.

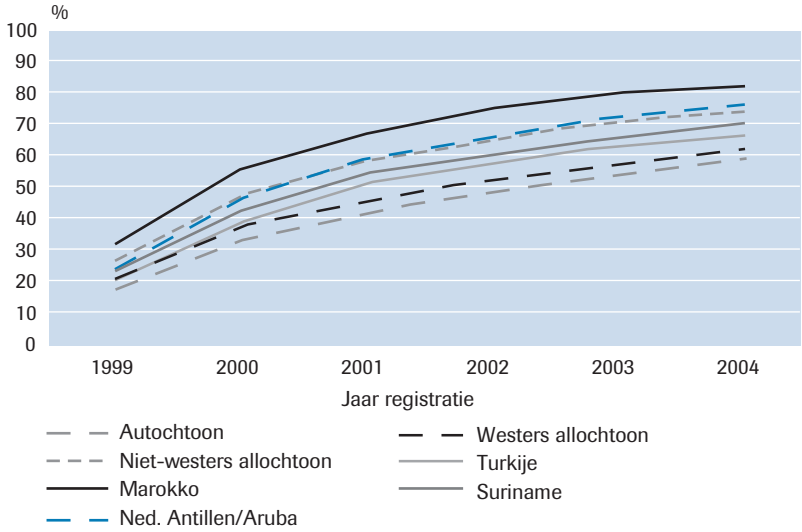
48 Het WODC berekent recidive normaliter op basis van Justitiële Documentatie (Wartna, Blom en Tollenaar, 2004), maar in deze gegevens is voornamelijk geen uitsplitsing mogelijk naar herkomstgroepering. Daarom is deze paragraaf gebaseerd op politiegegevens.

49 Volgens de Aanwijzing afloopberichten aan beheerders politieregisters van het College van procureurs-generaal (1999) dient de HKS-registratie in een aantal gevallen ongedaan te worden gemaakt (o.a. wanneer een zaak geseponeerd werd omdat iemand daarin iemand ten onrechte als verdachte werd aangemerkt of wanneer er sprake is van onrechtmatig verkregen bewijs of vrijspraak). Het is onduidelijk in hoeverre deze aanwijzing (tijdig) wordt opgevolgd en welke consequenties dit heeft voor de kwaliteit van de data.

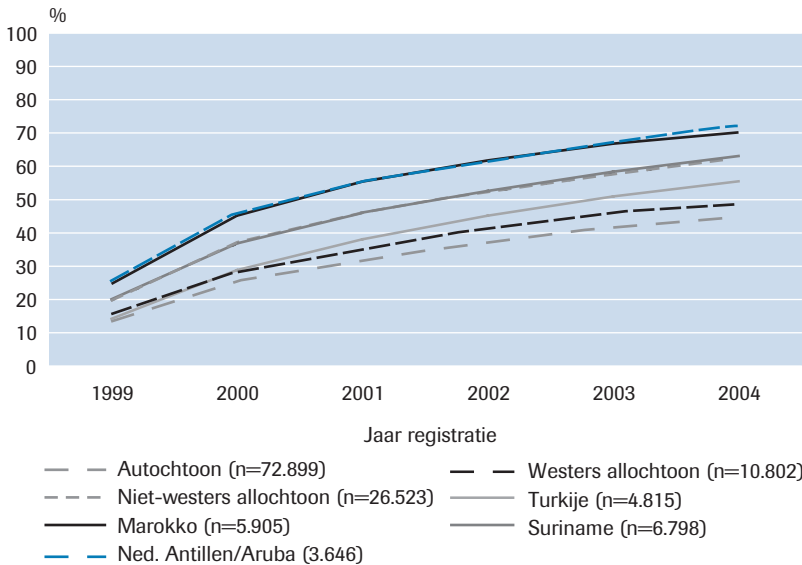
50 Wartna, Tollenaar en Essers (2005) maakten een hypothetische schatting van de reductie van criminaliteit als gevolg van het insluiten van daders. Uiteraard neemt de omvang van dit effect in de loop van de tijd af. Na 1 jaar wordt de reductie van het percentage recidivisten geschat op 8 procentpunt, na 5 jaar is deze afgenomen tot 1 procentpunt.

Figuur 7.4 Percentage recidivisten onder verdachten in 1999 naar herkomstgroepering en leeftijd

a 12- tot 18-jarigen

b 18- tot 65-jarigen

Bron: HKS, SSB

Van alle 18- tot 65-jarige verdachten in 1999 recidiveerde 49% in de periode 1999-2004 (in tegenstelling tot 64% van de 12- tot 18-jarige verdachten). In figuur 7.4b wordt een beeld gegeven van het percentage recidivisten onder verdachten van 18 tot 65 jaar uitgesplitst naar herkomstgroepering. De recidivepercentages van volwassen verdachten zijn gemiddeld genomen iets lager dan die van jeugdige verdachten. Het percentage recidivisten is het hoogst onder Antilliaanse verdachten van 18 tot 65 jaar; 72% van hen recidiveerde in de periode 1999-2004. Het percentage recidivisten is het laagst onder 18- tot 65-jarige autochtone verdachten; 45% van hen recidiveerde in de periode 1999-2004.

Frequentie van recidive

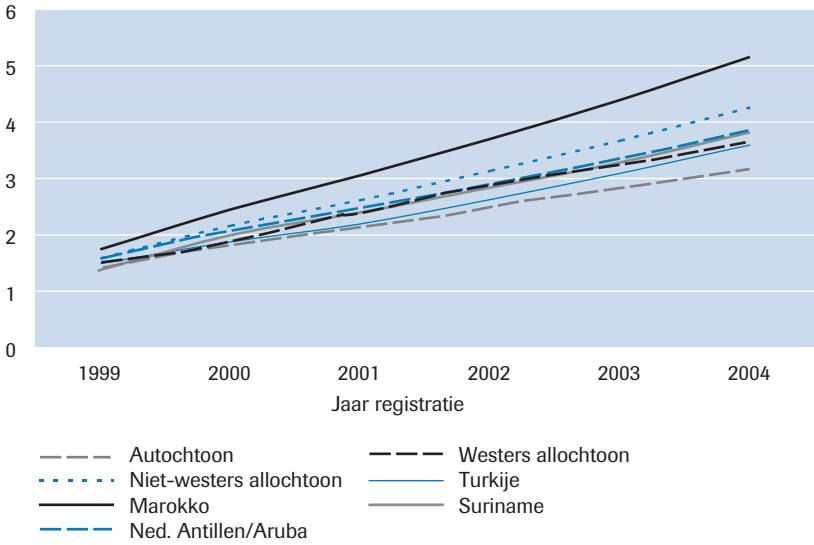
Nadat in het bovenstaande is beschreven of mensen recidiveren en na hoeveel tijd dat dan is, beschrijven we nu in deze paragraaf *hoeveel* nieuwe processen-verbaal de politie gemiddeld tegen deze verdachten opmaakte in de periode 1999-2004.

Van alle 12- tot 18-jarige verdachten in 1999 recidiveerde 64% in de periode 1999-2004. Gemiddeld registreerde de politie 3,6 nieuwe processen-verbaal per recidivist. Figuur 7.5a toont het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal in de jaren 1999 tot en met 2004, uitgesplitst naar herkomstgroepering. Ook in deze figuur zijn cumulatieve aantallen weer gegeven. De aantallen hebben dus betrekking op de periode van 1999 tot en met het betreffende jaar. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is het hoogst onder Marokkaanse recidivisten van 12 tot 18 jaar: in de periode 1999-2004 registreerde de politie gemiddeld 5,2 nieuwe processen-verbaal van hen. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is het laagst onder autochtone recidivisten. In de periode 1999-2004 registreerde de politie gemiddeld 3,1 nieuwe processen-verbaal van hen.

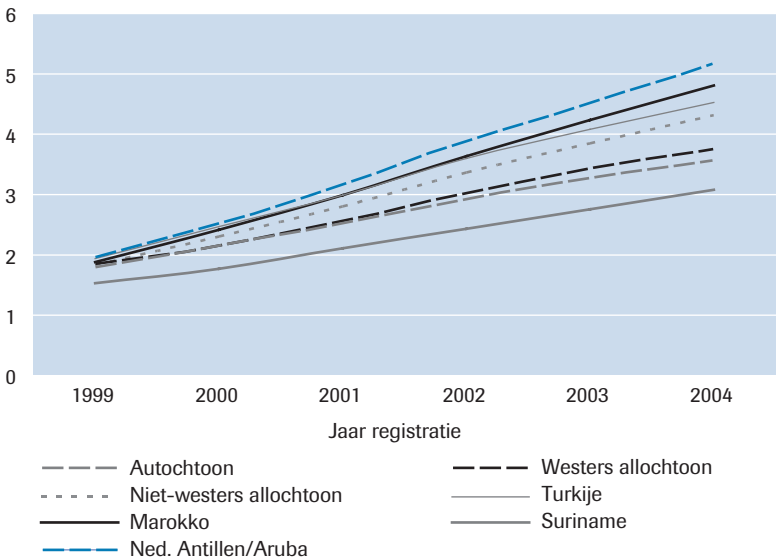
Van alle 18- tot 65-jarige verdachten in 1999 recidiveerde 49% in de periode 1999-2004. Gemiddeld maakte de politie 3,8 nieuwe processen-verbaal per recidivist. Figuur 7.5b toont het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal in de jaren 1999 tot en met 2004, uitgesplitst naar herkomstgroepering. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is het hoogst onder Antillianen: in de periode 1999-2004 registreerde de politie gemiddeld 5,1 nieuwe processen-verbaal van hen. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is het laagst onder Turkse recidivisten. In de periode 1999-2004 registreerde de politie gemiddeld 3,1 nieuwe processen-verbaal van hen.

Figuur 7.5 Gemiddeld aantal nieuwe processen-verbaal van recidiverende verdachten uit 1999 naar herkomstsgroepering en leeftijd

a 12- tot 18-jarigen

b 18- tot 65-jarigen

7.5 Slotbeschouwing

Criminaliteit wordt door ons beschouwd als een indicator van gebrekkige culturele integratie. Delinquent gedrag kan voortkomen uit een gebrek aan binding met conventionele anderen. Bovendien kan betrokkenheid bij criminaliteit leiden tot afbraak van bindingen waardoor een vicieuze cirkel ontstaat.

In dit hoofdstuk is ingegaan op delinquent gedrag van autochtonen en allochtonen in Nederland op basis van door de politie geregistreerde criminaliteit in de periode 1999 tot en met 2004. Een beperking van geregistreerde criminaliteitscijfers is dat zij afhankelijk zijn van de meldingsbereidheid van slachtoffers, de mate waarin meldingen worden omgezet in officiële aangiften en van de opsporingsinspanningen en -strategieën van de politie. Deze zijn op hun beurt weer afhankelijk van beleidsmaatregelen en -prioriteiten.

Sinds 2003 is er een dalende tendens in het aantal aangiften van misdrijven zichtbaar (Emmet et al., 2006). Desondanks vertoont het aantal door de politie geregistreerde verdachten een stijgende lijn. In 1999 werd ruim 1% van de Nederlandse bevolking door de politie als verdachte geregistreerd. In 2004 is dit opgelopen tot bijna 2%.

In absolute aantallen zijn de meeste verdachten autochtonen. Wanneer we de omvang van de verdachtenpopulatie echter relateren aan de omvang van de betreffende populatie in Nederland, dan blijken met name Antillianen en Marokkanen sterk oververtegenwoordigd in de verdachtenpopulatie. Voor jeugdigen (12 tot 18 jaar) uit alle allochtone herkomstgroepen geldt dat jongeren van de eerste generatie relatief vaker verdacht worden van het plegen van een misdrijf. Dit geldt ook voor Antillianen in oudere leeftijdscategorieën. Voor Turken en Marokkanen geldt echter dat het percentage verdachten onder de oudere leeftijdscategorieën juist hoger is bij de tweede generatie. Het percentage verdachten is in alle onderscheiden herkomstgroepen het hoogst onder 18- tot 25-jarigen. Wanneer we een meer gedetailleerde uitsplitsing maken van het aantal delicten naar leeftijd, zien we bij alle herkomstgroepen een piek in het aantal delicten (per 100 inwoners) rond het 18de levensjaar. De piek is het hoogst bij Marokkaanse jongeren. En hoewel bij de meeste herkomstgroepen het aantal delicten (per 100 inwoners) vlug kleiner wordt naarmate de leeftijd hoger is, blijft dit bij Antillianen relatief hoog, om bij hen pas na het veertigste levensjaar af te nemen. Een mogelijke verklaring voor dit fenomeen is de matrifocale gezinsstructuur van Antilliaanse gezinnen, waardoor mannelijke Antilliaanse twintigers en dertigers vaak de temperende invloed van het gezin op het plegen van criminaliteit missen (zie ook Van San et al., 2007).

Niet alleen de criminaliteitsniveaus van de verschillende herkomstgroepen lopen sterk uiteen, er zijn ook aanzienlijke verschillen wat betreft hun demografische samenstelling en sociaal-economische kenmerken. Wanneer rekening wordt gehouden met deze verschillen, valt een groot deel

van de verschillen in criminaliteitsniveaus weg. Helaas was het (nog) niet mogelijk te controleren voor onderwijs. De verwachting is dat met dit kenmerk nog een aanzienlijk deel van de verschillen kan worden 'verklaard'. Ten slotte is gekeken naar de recidive van verdachten in 1999. Onderzocht is of zij in de periode 1999 tot en met 2004 opnieuw met de politie in aanraking kwamen (en een nieuw proces-verbaal tegen hen werd opgemaakt) en zo ja, hoeveel nieuwe processen-verbaal zij gemiddeld kregen. 64% van alle 12- tot 18- en 49% van alle 18- tot 65-jarigen recidiveerde in de periode 1999-2004. Onder 12- tot 18-jarigen is het percentage recidivisten het hoogst onder Marokkaanse jongeren. Dit geldt ook voor het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal dat tegen hen werd opgemaakt in de periode 1999-2004. Bij volwassenen ontlopen de recidivepercentages van Antillianen en Marokkanen elkaar niet zoveel. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is bij Antillianen in de leeftijd 18 tot 65 jaar echter hoger. Deze resultaten stroken met hetgeen we al eerder zagen bij het bekijken van de *age-crime curves*.

8 Slotbeschouwing

F.L. Leeuw, R.P.W. Jennissen, M.H.C. Kromhout (WODC)

8.1 ‘Stand en loop’ van de Integratiekaart

In 2004 is een begin gemaakt met de ontwikkeling van een Integratiekaart. De Integratiekaart is een samenwerkingsproject van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC) van het Ministerie van Justitie en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Inmiddels participeert hierin ook het NIVEL (Nederlands Instituut voor Onderzoek van de Gezondheidszorg).

De Integratiekaart schetst een beeld van de positie van allochtonen op verschillende maatschappelijke terreinen, en van de ontwikkelingen daarin in de tijd. Daarvoor wordt onder meer geput uit het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) van het CBS, waarin gegevens zijn opgenomen over alle inwoners van Nederland en waarmee gedetailleerde uitsplitsingen van diverse gegevens naar verschillende en niet alleen de grote vier ‘klassieke’ herkomstgroepen mogelijk zijn. Het SSB is daarmee een belangrijk instrument voor de monitorfunctie van de Integratiekaart en draagt, naast informatie uit andere bronnen, bij aan een beter inzicht in de wijze waarop en de snelheid waarmee de verschillende groepen allochtonen er in slagen zich een plaats te verwerven in de Nederlandse samenleving.

De gegevens die gebruikt werden in de derde aflevering van de Integratiekaart (2006) hebben ook een belangrijke rol gespeeld in de onderhavige studie. In vergelijking met de eerste twee afleveringen (2004, 2005) werden voor de Integratiekaart 2006 en daarmee óók voor deze publicatie, niet alleen *recentere* gegevens gebruikt (doorgaans over de situatie in het jaar 2004), maar is ook een aantal *nieuwe* integratie-indicatoren gepresenteerd. Nieuw zijn:

- Cito-toetsgegevens;
- informatie over deelname aan het voortgezet onderwijs en het mbo;
- voortijdige schooluitval uit het voortgezet onderwijs;
- het type economische activiteit van bedrijven waar autochtonen en allochtonen werken;
- het aandeel allochtonen op scholen en in bedrijven;
- gegevens over contacten met huisartsen door allochtonen en autochtonen;
- medicijngebruik⁵¹;
- gegevens over de mate waarin eerder geverbaliseerden opnieuw in aanraking komen met de politie.

51 Deze variabele was nog geen onderdeel van de Integratiekaart 2006. Door technische omstandigheden kwamen gegevens daarover pas na afsluiting van de rapportage beschikbaar.

Met het ‘volwassen’ worden van de Integratiekaart, nemen de inzichten in het proces van integratie toe. Het leek ons, tegen die achtergrond, dienstig om met drie jaar ervaring in het maken van een dergelijke monitor, uitgebreider de stand en loop van integratie(processen) te beschrijven en te analyseren dan – mede door tijdsdruk – mogelijk was in de (derde) aflevering van de Integratiekaart⁵².

Om de mate van integratie van uiteenlopende groepen allochtonen te kunnen vaststellen, zijn concrete maatschappelijke terreinen onderscheiden waarop de mate van participatie – en veranderingen daarin – meetbaar zou moeten zijn. Arbeidsmarkt- en onderwijsparticipatie worden veelal beschouwd als de voor het integratieproces meest relevante structurele maatschappelijke domeinen. Dat geldt ook voor huisvesting (wijken, buurten) en het gebruik van (gezondheids)zorg.

Voor de sociaal-culturele en politieke domeinen zijn het aangaan en onderhouden van interetnische sociale relaties, het hebben van contacten op bijvoorbeeld de ‘werkvloer’, delinquent gedrag en de mate van politieke participatie aan te merken als relevant voor integratie. In deze studie komen al deze indicatoren aan de orde, met uitzondering van de politieke participatie.

We hebben, in deze slotbeschouwing, een aantal belangrijke bevindingen uit de verschillende domeinen geordend aan de hand van het in hoofdstuk 1 uiteengezette viertal soorten hulpbronnen, respectievelijk soorten kapitaal, waarover mensen kunnen beschikken bij het inrichten van hun leven: *financieel kapitaal*, *‘human capital’*, *sociaal kapitaal en cultureel kapitaal*. Het zijn belangrijke indicatoren van en motoren achter integratie. Voorafgaand daaraan laten we eerst enkele belangrijke demografische trends de revue passeren van de doelgroepen van integratiebeleid over wie het in deze integratiekaart vooral gaat,

8.2 Belangrijke demografische trends

De afgelopen tien jaar nam het aantal niet-westerse allochtonen met 42% toe, terwijl de westers allochtone herkomstgroepen met 8% groeiden. Momenteel telt Nederland bijna 3,2 miljoen allochtonen, van wie 55% van niet-westerse origine is. Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen zijn verreweg de grootste niet-westerse bevolkingsgroepen.

52 Omdat de Integratiekaart jaarlijks beschikbaar dient te zijn bij de begrotingsbehandeling van het Ministerie van Justitie, maar het tijdstip daarvan door de kabinetscrisis was vervroegd, resteerde ook minder tijd voor analyse en productie van Integratiekaart 2006.

De groei van de Nederlandse bevolking neemt sinds de millenniumwisseling van jaar op jaar af. Deze lagere groei wordt vooral veroorzaakt door het slinkende migratiesaldo (immigratie min emigratie). Sinds 2003 is het aantal emigranten groter dan het aantal immigranten, waardoor er een vertrekoverschot is ontstaan⁵³. De overigens nog steeds *positieve natuurlijke groei* (geboorte min sterfte) is de afgelopen vijf jaar ook gedaald, maar minder sterk dan het migratiesaldo.

Niet-westers allochtone vrouwen krijgen gemiddeld meer kinderen dan autochtone vrouwen. Hierdoor oefenen ze een opwaartse invloed uit op het Nederlandse geboortecijfer. De niet-westers allochtone en autochtone vruchtbaarheid komen wel dicht bij elkaar te liggen, maar dit proces lijkt sinds medio jaren negentig veel langzamer te verlopen dan voorheen.

Door de gedaalde immigratie en gestegen emigratie van niet-westerse allochtonen is de groei van de niet-westerse herkomstgroep veel sterker afgenomen dan de groei van de autochtone bevolking. In 2005 en 2006 nam het aantal niet-westerse allochtonen van de eerste generatie in Nederland zelfs af. De groei van de tweede generatie neemt ook af, maar is door een relatief sterkere natuurlijke groei nog altijd aanzienlijk sneller dan die van de autochtone bevolking. Het aandeel niet-westerse allochtonen in de bevolking stijgt hierdoor nog steeds en bedraagt inmiddels 10,5% in 2006.

Belangrijke trends waar het de *spreiding* van de bevolking betreft zijn de volgende.

Niet-westerse allochtonen zijn van oudsher sterk geconcentreerd in het westen van het land, vooral in de vier grote steden. Van de bevolking in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is een derde van niet-westerse herkomst, tegen een tiende voor Nederland als geheel.

Op een lager regionaal niveau zijn de verschillen in concentratie nog groter. Zo zijn er wijken en buurten waar de niet-westerse bevolking een ruime meerderheid vormt en wijken en buurten waar vrijwel geen niet-westerse allochtonen wonen. De toename van de concentratie was tussen 1999 en 2004 sterker dan verwacht mocht worden op basis van de landelijke bevolkingsgroei alleen.

53 Dit betreft het migratiesaldo inclusief het saldo administratieve correcties. Het saldo van deze administratieve correcties betreft vooral personen die uit Nederland zijn vertrokken zonder dit bij de gemeente te hebben gemeld. Om deze reden wordt dit aantal in het saldo en in de emigratie meegeteld.

8.3 Bevindingen geordend naar hulpbronnen

In hoofdstuk 1 is uiteengezet dat het beschikken over ‘*human capital*’ van groot belang is met het oog op een effectieve participatie aan en integratie in de samenleving. *Het volgen van onderwijs en het verwerven van diploma’s* zijn belangrijke indicatoren van het verkrijgen van deze kapitaal-soort en – daarmee – ‘motoren’ achter het bevorderen van integratie.

Het algemene beeld dat uit de analyses die uitgevoerd zijn in hoofdstuk 3 naar voren komt is dat niet-westerse allochtonen gemiddeld in alle stadia van de onderwijsloopbaan slechter presteren dan autochtonen. Zo constateren we dat niet-westerse allochtone leerlingen de Eindtoets Basisonderwijs (de Cito-toets) gemiddeld minder goed dan autochtone leerlingen maken en dat de prestaties van Turken en Marokkanen achterblijven bij die van de overige niet-westerse allochtonen. Ook blijkt dat voortijdig schoolverlaten relatief vaker voorkomt onder niet-westers allochtone leerlingen dan onder autochtonen. Meisjes van allochtone herkomst doen het echter beter dan allochtone jongens wat betreft het vroegtijdig schoolverlaten en het opleidingsniveau in het mbo. Ook blijven de slagingspercentages van niet-westerse allochtonen in het voortgezet onderwijs achter bij die van autochtonen en westerse allochtonen.

Daar waar we de beschikking hebben over trends in de tijd⁵⁴, lijkt het erop dat de prestaties van niet-westerse allochtonen meer in lijn komen met die van autochtonen.

Niet-westerse allochtonen slagen er dus in mindere mate in dan autochtonen om gebruik te maken van de kansen die de Nederlandse samenleving biedt om hun *human capital* te vergroten.

Arbeidsparticipatie is niet alleen een belangrijke producent van het *kapitaalgoed financiën (met name inkomen)* maar is ook een cruciaal integratiedomein, net zoals het onderwijs.

In hoofdstuk 2 is onder andere de arbeidsmarktparticipatie van allochtonen voor drie leeftijdsgroepen (jongeren tot 25 jaar, personen van 25 tot 45 jaar en personen van 45 jaar en ouder) in kaart gebracht.

In alle drie de onderscheiden leeftijdsgroepen is er sprake van achterstand van niet-westerse allochtonen op autochtonen op sociaal-economisch vlak. De arbeidsmarktparticipatie van niet-westerse allochtonen is in alle leeftijdsgroepen lager dan die van autochtonen, terwijl de uitkeringsafhankelijkheid hoger is, al zijn er uitzonderingen onder kleinere niet-westerse bevolkingsgroepen. Verklaringen hiervoor zijn te vinden in de migratiegeschiedenissen van groepen niet-westerse allochtonen en een gemiddeld lager opleidingsniveau van de meeste niet-westerse bevolkingsgroepen. Niet-westerse allochtonen zijn dan ook oververtegenwoordigd in lager gekwalificeerde en

54 Dit geldt voor slagingspercentages in het voortgezet onderwijs en instroom en diplomaverwerving in het hoger onderwijs.

vaak lichamelijk zware arbeid. Vooral onder Turken en Marokkanen uit zich dit op latere leeftijd in een relatief hoog aandeel arbeidsongeschikten. Ook was de kwetsbaarheid van niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt zichtbaar tijdens de economische laagconjunctuur aan het begin van deze eeuw. In deze periode daalde de arbeidsmarktparticipatie van niet-westerse allochtonen tot 45 jaar sterker dan onder autochtonen en steeg de uitkeringsafhankelijkheid, met werkloosheid als belangrijkste oorzaak.

Ondanks de kwetsbare positie op de arbeidsmarkt zijn er over de jaren heen toch positieve ontwikkelingen waarneembaar. Zo daalde in de jaren voorafgaand aan de economische laagconjunctuur de uitkeringsafhankelijkheid onder niet-westerse allochtonen relatief sterk in alle leeftijdsgroepen, vooral door een afname van bijstandsuitkeringen. Het aandeel van de bijstandsuitkeringen bleef tijdens de laagconjunctuur vrij stabiel.

In hoofdstuk 4 hebben we de arbeidsmarktpositie van recente niet-westers allochtone immigratiecohorten gevolgd om te zien hoe het deze immigranten verging op de arbeidsmarkt.

Van de mannelijke migranten van 25 tot en met 60 jaar die Nederland in 2001 binnenkwamen en minimaal tot september 2004 bleven, hadden Marokkanen een jaar later het grootste aandeel werkenden binnen hun gelederen (72%). Zij werden op de voet gevolgd door Surinamers (70%), Antillianen (62%) en Turken (62%). Chinezen (48% werkenden) bleven hier enigszins bij achter. De onderscheiden herkomstgroepen waartoe veel vluchtelingen behoren (Afghanen, Irakezen en Somaliërs), kennen veel lagere percentages werkenden, mede vanwege de rechtspositie en immigratiegeschiedenis van asielmigranten. De verschillen in het aandeel werkenden tussen vrouwen en mannen onder de Turkse, Marokkaanse, Afghaanse, Irakese en Somalische immigranten zijn relatief groot.

Uit analyses waarin de determinanten van de kans op het hebben van werk voor recente immigranten worden onderzocht, komt naar voren dat voor de meeste immigranten, net zoals voor de meeste andere personen, weinig mobiliteit bestaat tussen een werkende en een niet-werkende status. Surinaamse en Antilliaanse mannen hebben, als we corrigeren voor een aantal sociaal-demografische achtergrondvariabelen, relatief vaak een baan. Irakese en Somalische immigranten blijven hier ver bij achter, terwijl Turken, Chinezen en Afghanen een middenpositie innemen. Onder Afghanen, Irakezen en Somaliërs zijn vrouwen beduidend minder vaak werkzaam dan mannen uit deze groepen, ongeacht specifieke sociale kenmerken. Verder laten de analyses zien dat de economische integratie van recente nieuwkomers samenhangt met hun sociaal-culturele integratie.

In hoofdstuk 1 maakten we gewag van de factor *sociaal kapitaal* als hulpbron voor mensen. In deze studie hebben we op verschillende manieren

geprobeerd empirisch inzicht in deze kapitaal-soort te krijgen. Gegeven de beschikbaarheid van data hebben we van *proxies* gebruik moeten maken. Dat hebben we ten eerste gedaan voor een aantal *plekken* waar mensen sociaal kapitaal *kunnen* vergaren én aan anderen *kunnen* aanbieden. We zijn nagegaan hoe het staat met de kansen op contacten met autochtonen en daarmee met de kansen op productie en verspreiding van sociaal kapitaal op de werkplek, in de buurt, op school en bij de huisarts. Ten tweede hebben we in kaart gebracht wie met wie trouwt. Immers, het huwelijk beoogt een langdurig (en institutioneel vormgegeven) contact te realiseren.

Wat de *werkplek* betreft, bleek dat autochtone werknemers in bedrijven werken met gemiddeld minder niet-westers allochtone collega's dan allochtone werknemers. Vooral Marokkanen en Turken werken in bedrijven waar het gemiddelde aandeel van niet-westers allochtone collega's relatief hoog is (bijna drie keer zo hoog als onder de autochtone bevolking).

Ten tweede *buurten*. Het percentage personen dat woonachtig is in buurten met meer dan 50% niet-westerse allochtonen is gedurende de periode 1999-2004 meer dan gemiddeld toegenomen voor alle allochtone herkomstgroepen. Dit duidt op een afname in de kans op contact tussen allochtonen en autochtonen in buurten. Aangezien veel kleinere herkomstgroepen in vergelijking met Turken, Marokkanen en Surinamers in buurten wonen met een aanzienlijk deel autochtone buurtgenoten, lijkt de kans op het ontstaan van sociale buurtcontacten met de autochtone bevolking bij de kleinere groepen groter dan bij de klassieke herkomstgroepen.

Ten derde *scholen*. Autochtone leerlingen hebben gemiddeld minder niet-westers allochtone medeleerlingen dan niet-westers allochtone leerlingen. Het aandeel niet-westers allochtone medeleerlingen is onder Marokkaanse leerlingen met bijna 50% het hoogst van alle herkomstgroepen. Verder blijkt dat in de vier grote steden en binnen het vmbo basis- en kaderberoepsgericht onderwijs het percentage medeleerlingen met een niet-westerse allochtone achtergrond het hoogst is. In deze steden is dit percentage onder niet-westers allochtone leerlingen twee keer zo hoog als onder autochtone leerlingen. Binnen havo en vwo is het percentage niet-westers allochtone medeleerlingen het kleinst van alle schooltypes, maar ook hier is het percentage voor niet-westerse leerlingen ongeveer het drievoudige van dat van autochtone leerlingen.

Ten vierde contacten met *de huisarts*. Analyses van gegevens uit 2003⁵⁵ tonen aan dat het aandeel dat contact opnam met de huisarts (praktijk) op het eerste oog weinig verschilde voor niet-westerse allochtonen en autoch-

55 Recenter data zijn begin 2007 nog niet beschikbaar, resp. koppelbaar aan het SSB.

tonen tot 55 jaar. Het percentage Turken dat een beroep deed op de huisarts was weliswaar hoger, maar degenen die minimaal één keer in 2003 een beroep op de huisarts deden, hadden geen groter aantal contacten dan autochtonen. Daarentegen hadden minder Antillianen contact met de huisarts. Ongeveer evenveel Surinamers als autochtonen hebben contact met de huisarts, maar Surinamers hebben wel een groter aantal contacten dan autochtonen. Een deel van deze verschillen is niet toe te schrijven aan herkomstgroep, maar aan verschillen in leeftijds- en geslachtsopbouw van de herkomstgroep en de sociaal-economische status. Gecorrigeerd voor demografische en sociaal-economische factoren hadden verhoudingsgewijs evenveel Turken en Marokkanen als autochtonen contact met de huisarts, maar bij de overige herkomstgroepen hadden zo beschouwd minder mensen contact met de huisarts. Overigens blijkt dat het medicijngebruik meer verschilt tussen allochtonen en autochtonen dan de contacten met de huisarts.

Ten slotte de *huwelijksluiting*. Het aangaan van een – langdurig – sociaal contract zoals het huwelijk is een belangrijke producent en verspreider van sociaal kapitaal. Het blijkt dat van de grote vier ‘klassieke’ herkomstgroepen vooral Turken en Marokkanen nauwelijks met een autochtone partner trouwen. Dit geldt zowel voor de eerste als de tweede generatie. Tussen 1999 en 2002 blijft het aandeel gesloten huwelijken met een autochtone partner in de vier grote herkomstgroepen tamelijk constant. Ruim de helft van de huwelijken gedurende 1999 en 2002 van Turken en Marokkanen is een migratiehuwelijk. Dit geldt zowel voor mannen als vrouwen. Bij de tweede generatie is dit aandeel echter lager dan bij de eerste generatie. Vooral onder Marokkanen lijkt er met een daling van rond de 10% in 2002 ten opzichte van 2001 sprake van een neerwaartse trendbreuk. Voor alle kleinere herkomstgroepen geldt dat vrouwen minder vaak een partner uit het land van herkomst laten komen dan mannen.

Het algemene beeld dat naar voren komt is dat Turken en Marokkanen van alle in Nederland verblijvende herkomstgroepen in de minste mate interetnisch sociaal kapitaal opbouwen. Surinamers en Antillianen doen dit in meerdere mate. Opvallend is dat de meeste kleinere herkomstgroepen er in grotere mate in lijken te slagen interetnisch sociaal kapitaal te vergaren dan de grote vier ‘klassieke’ herkomstgroepen. De grotere mogelijkheden voor individuen uit de kleinere herkomstgroepen om deel uit te maken een interetnisch netwerk in vergelijking met de grote vier ‘klassieke’ herkomstgroepen worden voor een groot deel veroorzaakt door hun grotere regionale spreiding. Hierdoor hebben de kleinere herkomstgroepen een grotere kans op contacten in de woonbuurt.

Ten slotte, de vierde hulpbron, het *‘cultureel kapitaal’*. Over deze hulpbron is in de voorliggende studie, maar ook in eerdere versies van de Integratie-

kaart, niet veel informatie te vinden. Conceptueel verstaan we daaronder kennis over normen, waarden, zeden en gewoonten van de ontvangende samenleving maar ook de normen, zeden en gewoonten, respectievelijk het daarnaar handelen, zelf.

Directe gegevens over de aanwas van cultureel kapitaal door individuen uit verschillende herkomstgroepen zijn helaas niet beschikbaar op integraal populatieniveau, laat staan in longitudinaal perspectief. Wel is in de Integratiekaart gekeken naar het verschijnsel *criminaliteit*. Criminaliteit wordt hier beschouwd als een indicator van een gebrekkige culturele integratie. De basisgedachte daarbij is dat culturele integratie leidt tot het zich conformeren aan gedragsnormen, die voor een deel tot uitdrukking komen in de wet- en regelgeving van de ontvangende samenleving. Een gebrekkige culturele integratie zou daarentegen kunnen uitmonden in delinquent gedrag.

De bevindingen in hoofdstuk 7 laten zien dat niet-westerse allochtonen oververtegenwoordigd zijn in de geregistreerde criminaliteitscijfers. Met name Antillianen en Marokkanen zijn sterk oververtegenwoordigd in de verdachtenpopulatie. Voor jeugdigen (12 tot 18 jaar) uit alle allochtone herkomstgroepen geldt dat jongeren van de eerste generatie relatief vaker verdacht worden van het plegen van een misdrijf. Dit geldt ook voor Antillianen in oudere leeftijdscategorieën. Voor Turken en Marokkanen geldt echter dat het percentage verdachten onder de oudere leeftijdscategorieën juist hoger is bij de tweede generatie. Het percentage verdachten is in alle onderscheiden herkomstgroepen het hoogst onder 18- tot 25-jarigen. Wanneer we een meer gedetailleerde uitsplitsing maken van het aantal delicten naar leeftijd, zien we bij alle herkomstgroepen een piek in het aantal delicten (per 100 inwoners) rond het 18de levensjaar. De piek is het hoogst bij Marokkaanse jongeren. En hoewel bij de meeste herkomstgroepen het aantal delicten (per 100 inwoners) vlug kleiner wordt naarmate de leeftijd hoger is, blijft dit bij Antillianen relatief hoog, om bij hen pas na het veertigste levensjaar af te nemen.

Ook is gekeken naar de recidive op politieniveau van verdachten in 1999. Onderzocht is of zij in de periode 1999 tot en met 2004 opnieuw met de politie in aanraking kwamen (en een nieuw proces-verbaal tegen hen werd opgemaakt) en zo ja, hoeveel nieuwe processen-verbaal zij gemiddeld kregen. 64% van alle 12- tot 18- en 49% van alle 18- tot 65-jarigen recidiveerde in de periode 1999-2004. Onder 12- tot 18-jarigen is het percentage recidivisten het hoogst onder Marokkaanse jongeren. Dit geldt ook voor het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal dat tegen hen werd opgemaakt in de periode 1999-2004. Bij volwassenen ontlopen de recidivepercentages van Antillianen en Marokkanen elkaar niet zoveel. Het gemiddelde aantal nieuwe processen-verbaal is bij Antillianen in de leeftijd 18 tot 65 jaar echter hoger.

8.4 Toekomstige ontwikkelingen

Belangrijke uitdagingen voor de toekomstige edities van de Integratiekaart zijn de volgende.

- *Het verbeteren van de theoretische onderbouwing van de Kaart.*

In hoofdstuk 1 is gewezen op bestaande analysekaders en modellen zoals het ‘segmented assimilation model’ van Portes en Zhou (1993) en op de meer institutionele benadering van Crul en Vermeulen (2004), maar in deze studie hebben we daar geen gebruik van gemaakt. Evenmin hebben we diepgaand onderzocht wat vanuit theorieën over – bijvoorbeeld – sociaal en cultureel kapitaal te zeggen is ter verklaring van de in de verschillende hoofdstukken geconstateerde haperende (sociaal-culturele) integratie. En evenmin hebben we theoretisch aandacht besteed aan het fenomeen dat mensen soms verschillende hulpbronnen combineren en anderen daarentegen juist niet.

- *Het verbeteren van de beschikbare databronnen, het verkrijgen van nieuwe bronnen en het meer verrichten van cohortanalyses.*

Zoals in de CBS symposiumbundel ‘Sociale Samenhang in Beeld, het SSB nu en straks’ (2006) door verschillende auteurs is gememoreerd (Leeuw, 2006; Ester en Kerkhofs, 2006; Mulder, 2006), is het enerzijds wenselijk dat de beschikbare databronnen verder worden uitgediept en anderzijds dat er waar mogelijk meer databestanden, die ook vanuit ‘theoretisch’ gezichtspunt van belang zijn, worden toegevoegd. Omdat in de registraties in het SSB vaak niet de gewenste diepgang aanwezig is die wel in surveys bereikt kan worden, is het ook door Dagevos (2006) bepleite combineren van registerdata en surveydata perspectiefvol. Nog belangrijker echter vinden we dat verdere voortgang wordt geboekt met het mogelijk maken van longitudinale, in het bijzonder cohortanalyses.

- *Meer aandacht voor de rol van institutionele kenmerken van de Nederlandse samenleving.*

Toegankelijkheid van voorzieningen, wet- en regelgeving maar ook (gestolde) meningen en opvattingen over immigranten en hun rol in de samenleving zijn mede bepalend voor de kansen op integratie en verdienen daarom meer aandacht in toekomstige edities van de Integratiekaart.

- *Meer aandacht voor het uiteenrafelen van herkomsteffecten, oftewel de specifieke kenmerken van immigrantengemeenschappen uit een bepaald land van herkomst in een bepaald land van bestemming.*

Levels et al. (2006) onderzochten onlangs de vraag in hoeverre verschillen tussen christelijke, islamitische en hindoestaanse wereldbeelden tot uitdrukking komen in de integratiekansen van immigranten. Hun hypothese, toegespitst op schoolprestaties, luidt dat deze prestaties ‘verschillen naar het land van herkomst, en dat deze variantie kan worden verklaard door rekening te houden met verschillen in de religieuze samenstelling van de verschillende landen van herkomst’ (pag. 143). Het belang van gegevens over herkomsteffecten, op deze en vergelijkbare wijze uiteenge-rafeld, is zonneklaar en vereist meer aandacht.

- *Meer aandacht voor het verbinden van resultaten van evaluatieonderzoek naar de werking van beleidsmaatregelen op het terrein van integratie en de Integratiekaart*

Duidelijk zal zijn dat met de Integratiekaart de snelheid en aard van participatie en integratie van allochtonen in de samenleving goed beschreven kan worden. Echter, inzicht in wat de *effecten van afzonderlijke interventies en beleidsprogramma's* op het terrein van integratie zijn (zoals mentoring gericht op (potentiële) dropouts, de Wet Samen (gericht op het helpen realiseren van een evenredige arbeidsmarktpositie van etnische minderheden), het programma Stimuleringsprojecten Allochtone Groepen of de Wet Arbeid Vreemdelingen), kan de Integratiekaart niet leveren. Daarvoor zijn afzonderlijke evaluatieonderzoeken nodig die aan methodologische eisen die aan effectmetingen te stellen zijn, dienen te voldoen. Het leggen van verbindingen tussen dergelijke effectevaluaties én de Integratiekaart zou prioriteit moeten hebben (vgl. Kulu-Glasgow et al, 2007).

Summary

‘Status and progress’ of the Integration Monitor

In 2004 work started on the development of an Integration Monitor, in a collaborative effort between the Ministry of Justice’s Research and Documentation Centre (*Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum*, or WODC) and Statistics Netherlands (*Centraal Bureau voor de Statistiek* or CBS). NIVEL, the Netherlands Institute for Health Services Research, is now also participating in the project.

The Integration Monitor gives an overview of the position of ethnic minorities in different social areas, and of the developments in this position over time. To this effect information is obtained from, among other sources, the Social Statistics Files (*Sociaal Statistisch Bestand*, or SSB) maintained by the CBS, which contains information on all inhabitants of the Netherlands and which makes it possible to break down this information into different levels of detail, as opposed to only the four major ‘traditional’ origin groups. As such the SSB is an important tool for the monitoring function of the Integration Monitor and means that it contributes, together with information from other sources, to a better understanding of the way in which and the speed at which the different groups of persons of foreign origin succeed in making a place for themselves in Dutch society.

The information used for the third edition of the Integration Monitor (2006) has also played an important role in the current study. Compared to the first two editions (2004 & 2005), for the 2006 Integration Monitor - and therefore also for this publication - not only *more recent* information was used (normally about the situation in the year 2004) but a number of *new* integration indicators were also presented. New for this edition are:

- Cito test data;
- information about participation in secondary education and intermediate vocational education;
- drop-out rate of students in secondary education;
- the type of economic activities of companies where the members of the autochthonous Dutch population and people of foreign origin work;
- the proportion of people of foreign origin in schools and companies;
- information about the contacts members of the autochthonous Dutch population and persons of foreign origin have with GPs;
- the use of medication¹;
- information about the extent to which people who previously had an official report made against them by the police come into contact with the police again.

1 This variable did not form part of the 2006 Integration Monitor yet. Because of technical circumstances information on this variable did not become available until after the report had been finalised.

As the Integration Monitor gains in maturity insights into the integration process increase. For this reason we felt it would be useful, backed up by three years of experience in creating such a monitor, to provide a more in-depth description and analysis of the status and progress of integration (processes) in the (third) edition of the Integration Monitor, something which we were previously unable to do partly due to time pressures.²

To be able to determine the level of integration of different groups of persons of foreign origin, concrete social areas have been distinguished in which the level of participation - and changes to this level - should be measurable. The labour market and education participation are generally regarded as the most relevant structural social domains in relation to the integration process. This also applies to housing (districts and neighbourhoods) and the use of (health)care facilities.

With regard to the socio-cultural and political domains, establishing and maintaining inter-ethnic social relations, having contacts in, for instance, the work environment, delinquent behaviour and the level of political participation may be considered as relevant for integration. This study deals with all these indicators, with the exception of political participation.

In this summary we have set out a number of important findings from the different domains on the basis of four types of resources, respectively the types of capital people have access to when structuring their lives: *financial capital*, *human capital*, *social capital* and *cultural capital*. These are important indicators of and driving factors behind integration. First, however, we look at a number of important demographic trends within the target groups of the integration policy this Integration Monitor mainly focuses on.

Important demographic trends

In the past ten years the number of people of non-western origin increased by 42%, whereas the number of people of western origin increased by 8%. At present the Netherlands houses nearly 3.2 million people of foreign origin, of whom 55% are of non-western origin. Turks, Surinamese, Moroccans and Antilleans are by far the largest non-western population groups.

2 Because the Integration Monitor has to be available each year at the time of the Ministry of Justice's budget justification, but the time was brought forward as a result of the government crisis, there was consequently less time for the analysis and production of the 2006 Integration Monitor.

The growth of the Dutch population has been slowing down every year since the turn of the millennium. This slower growth is mainly caused by the declining migration surplus (immigration minus emigration). Since 2003 the number of emigrants has exceeded the number of immigrants, which has created excess departure numbers.³ The *natural growth* (births minus deaths), although still *positive*, has also declined in the past five years, but not as strongly as the migration surplus.

Women of non-western origin generally have more children than autochthonous Dutch women, which means they exert an upward influence on the Dutch birth rate. The distance between non-western and autochthonous Dutch birth figures is getting smaller, but since the mid-1990s this process appears to be much slower than before.

As a result of the drop in immigration and the increase in emigration of people of non-western origin the growth in the non-western origin group has declined much more strongly than the growth of the autochthonous Dutch population. In 2005 and 2006 the number of first-generation people of non-western origin in the Netherlands actually decreased. The growth of the second generation is also slowing down but, because of a relatively high natural growth, is still considerably faster than that of the autochthonous Dutch population. The proportion of people of non-western origin in the population is therefore still growing and is now 10.5% for 2006.

The following trends are important with respect to the *spread* of the population.

People of non-western origin are traditionally strongly concentrated in the western part of the country, mainly in the big cities. One-third of the population of Amsterdam, Rotterdam and The Hague is of non-western origin, as opposed to one-tenth for the Netherlands as a whole.

At a lower, regional level the differences in concentration are even greater. For instance, there are districts and neighbourhoods where the non-western population is greatly in the majority and districts and neighbourhoods in which virtually no people of non-western origin live. The increase in the concentration between 1999 and 2004 was higher than could have been expected on the basis of the national population growth alone.

3 This is the migration surplus including the balance of administrative corrections. The balance of these administrative corrections relates mainly to persons who left the Netherlands without reporting this to their municipality. For this reason this figure is included in the balance and in the emigration figures.

Findings classified by resource

Chapter 1 explains that having 'human capital' is very important with a view to effective participation and integration in society. Education and obtaining qualifications are important indicators of the acquisition of this type of capital and, consequently, the 'engines' that drive integration.

The overall picture that emerges in chapter 3 from the performed analyses is that the performance of people of non-western origin is, on average, below that of the autochthonous Dutch population in all stages of education. For instance, we observed that, on average, students from non-western ethnic groups do not do as well in the school-leaving examination (the Cito test) than autochthonous Dutch students and that the performance of Turks and Moroccans is below the level of the other people of non-western origin. It has also been shown that students from non-western ethnic groups leave the education system early relatively more frequently than autochthonous Dutch students. However, girls of foreign origin perform better than boys of foreign origin when it comes to leaving the education system early and the educational level in intermediate vocational education. The percentage of people of non-western origin passing secondary education examinations is also behind that of the autochthonous Dutch populations and western ethnic groups.

Where we have access to trends over time⁴ it appears that the performance of people of non-western origin is getting more in line with those of the autochthonous Dutch population.

People of non-western origin are therefore less successful than people from the autochthonous Dutch population in utilising the opportunities Dutch society offers them for increasing their *human capital*.

Labour participation is not only an important producer of the *capital good finances (particularly income)* but is also an essential integration domain, like education.

Among other things, chapter 2 maps out the labour market participation of people from ethnic groups for three age groups: young people up to age 25, people aged 25-45 and persons aged 45 and over.

In all three of these age groups we see that at a socio-economic level people of non-western origin lag behind the autochthonous Dutch population. For all age groups the employment market participation of people of non-western origin is lower than that of the autochthonous Dutch population, while dependency on benefits is higher, although there are

4 This applies to the examination pass percentages in secondary education and the influx and qualification in higher education.

some exceptions among smaller non-western population groups. Explanations for this situation may be found in the migration histories of people of non-western origin and a lower education level for most non-western population groups. People of non-western origin are therefore over-represented in lower-qualified and often physically demanding jobs. Especially among Turks and Moroccans this results in a relatively high level of occupational disability at a later age. The vulnerability of people of non-western origin in the employment market could also be seen during the economic slump at the start of this century. In this period the employment market participation of people of non-western origin up to age 45 decreased more strongly than that of the autochthonous Dutch population, and the dependency on benefits increased, the main reason being unemployment.

Despite this vulnerable position in the employment market, some positive developments can be seen over the years. For instance, in the years before the economic slump the benefits dependency among people of non-western origin decreased relatively strongly in all age groups, mainly as a result of a reduction in social security benefits. The proportion of social security benefits remained fairly stable during the economic slump.

In chapter 4 we track the employment market position of recent non-western ethnic immigrant groups to see how these immigrants got on in the employment market.

Of the male migrants aged 25-60 who entered the Netherlands in 2001 and stayed until at least September 2004, Moroccans had the highest number of employed among their ranks after one year (72%). They were closely followed by the Surinamese (70%), Antilleans (62%) and the Turks (62%). The Chinese (48% employed) lagged somewhat behind these figures. The recognised origin groups that have large numbers of refugees (Afghans, Iraqis and Somalis) have much lower employment percentages, in part because of their legal position and the immigration history of asylum migrants. The differences between the proportions of employed women and employed men in the Turkish, Moroccan, Afghan, Iraqi and Somali immigrant groups are relatively high.

Analyses evaluating the determining factors for the employment opportunities of recent immigrants show that for most immigrants, as for most other persons, there is little mobility between an employed and not-employed status. After corrections for a number of socio-demographic background variables, Surinamese and Antillean men are employed relatively often.

Iraqi and Somali immigrants are far behind these figures and Turks, Chinese and Afghans take up an intermediate position. Among Afghans, Iraqis and Somalis the women are employed notably less often than the men from these groups, irrespective of specific social characteristics. Analyses also show that the economic integration of recent newcomers is closely linked to their socio-cultural integration.

In chapter 1 we mentioned the factor *social capital* as a resource for people. In this study we have tried, in a number of ways, to get empirical insights into this type of capital. In view of the availability of data we had to use *proxies*. We did this, in the first place, for a number of *places* where people *can* amass social capital and *can* offer social capital to others. We looked at what opportunities there are for establishing contacts with the autochthonous Dutch population and, consequently the chances for the production and distribution of social capital in the workplace, in the neighbourhood, at school, and with the GP. Secondly, we have mapped out who marries whom. After all, marriage is aimed at realising a long-term (and institutionally structured) contract.

With regard to the *workplace* we saw that autochthonous Dutch employees work in companies with, on average, fewer colleagues of non-western origin than employees of foreign origin. Moroccans and Turks, especially, work in companies where the average proportion of colleagues of non-western origin is relatively high (nearly three times as high as among the autochthonous Dutch population).

Secondly, *neighbourhoods*. The percentage of persons who live in neighbourhoods where more than 50% of people are of non-western ethnic origin has increased more than the average for all the ethnic origin groups in the period 1999-2004. This indicates a decline in the opportunities for contact between people from ethnic groups and the autochthonous Dutch population in neighbourhoods. Because, compared to the Turks, Moroccans and Surinamese, many smaller origin groups live in neighbourhoods with a considerable proportion of autochthonous Dutch neighbours, the chances for social neighbourly contacts with the autochthonous Dutch population appear greater among the smaller groups than among the traditional origin groups.

Thirdly, *schools*. Autochthonous Dutch students have, on average, fewer fellow students of non-western origin than students of non-western origin. At nearly 50% the proportion of fellow students of non-western origin among Moroccan students is the highest of all origin groups. We also see that in the four major cities and in pre-vocational secondary education and professional education, the percentage of fellow students of non-west-

ern origin is the highest. In these cities this percentage is twice as high among students of non-western origin as among autochthonous Dutch students. In senior general secondary education and pre-university education the percentage of fellow students of non-western origin is the lowest of all school types, but here, too, the percentage for non-western students is approximately three times that of autochthonous Dutch students.

Fourthly, contacts with *the GP*. Analyses of data for 2003⁵ indicate that, at first glance, there is little difference in the proportion of people of non-western origin and the autochthonous Dutch population up to age 55 who contact a GP (practice). Although the percentage of Turks contacting a GP was higher, those who contacted their GP at least once in 2003 did not have a higher number of contacts than people from the autochthonous Dutch population. Antilleans, in contrast, had fewer contacts with a GP. Nearly the same numbers of Surinamese and people from the autochthonous Dutch population contact their GP, but Surinamese do have a higher number of contacts than people from the autochthonous Dutch population. Some of these differences cannot be ascribed to the origin group, but to differences in the age and gender structure of the origin group and the socio-economic status. After corrections for demographic and socio-economic factors, comparable numbers of Turks and Moroccans and people from the autochthonous Dutch population had contacts with their GP, but seen from this perspective fewer people in the other origin groups had contacts with their GP. Incidentally, there are more differences between people from ethnic groups and the autochthonous Dutch population when it comes to use of medication, than for contact with the GP.

Finally, *marriage*. Entering into a – long-term – social contract like marriage is an important producer and distributor of social capital. It has been shown that, of the four large traditional origin groups, Turks and Moroccans in particular rarely marry a autochthonous Dutch partner. This applies both to the first and second generation. Between 1999 and 2002 the proportion of marriages with a autochthonous Dutch partner in the four major origin groups remains fairly constant. Over half of all marriages of Turks and Moroccans between 1999 and 2002 were migration marriages. This applies to both men and women. However, in the second generation this proportion is lower than in the first generation. Especially among Moroccans it appears there is a downward trend with a decrease of around 10% in 2002 compared to 2001. For all the smaller origin groups the rule applies that women bring over a partner from their country of origin less frequently than men.

5 More recent data is not yet available as of the start of 2007, or not linkable to the SSB.

The general picture that emerges is that, of all the origin groups residing in the Netherlands, Turks and Moroccans build up the least inter-ethnic social capital. The Surinamese and Antilleans do this to a greater extent. It is notable that most of the smaller origin groups generally appear to be more able to amass inter-ethnic social capital than the four major 'traditional' origin groups. The greater number of opportunities for individuals from the smaller origin groups to become part of an inter-ethnic network compared to the four major traditional origin groups is, for a large part, caused by their greater regional spread. As a result the smaller origin groups have a greater chance of contacts in their neighbourhood.

Finally, the fourth resource, the '*cultural capital*'. Not a lot of information can be found about this resource in this study, or in earlier versions of the Integration Monitor. Conceptually, the term '*cultural capital*' refers to knowledge about norms, values, ethics and customs of the host society but also the norms, ethics and customs themselves and the ability to act accordingly.

Direct information about the acquisition of cultural capital by individuals from different original groups is unfortunately not available at an integral population level, let alone in a longitudinal perspective. The Integration Monitor does, however, look at the phenomenon of *criminality*. In this context criminality is considered an indicator of poor cultural integration. The basic thought behind this is that cultural integration results in a person complying with behavioural standards that are, in part, expressed in the legislation and regulations of the host society. Poor cultural integration, on the other hand, could result in delinquent behaviour. The findings in chapter 7 show that people of non-western origin are over-represented in the registered criminality figures. Antilleans and Moroccans in particular are strongly over-represented in the suspect population. For youths (ages 12-18) from all ethnic origin groups first-generation youths are relatively more often suspected of committing a criminal offence. This also applies to Antilleans in older age categories. For Turks and Moroccans, however, the percentage of suspects in the older age categories is in fact higher in the second generation.

In all the recognised origin groups the percentage of suspects is highest among 18 to 25 year olds. When we make a more detailed breakdown of the number of offences by age we see that in all origin groups there is a peak in the number of offences (per 100 inhabitants) around age 18. The peak is highest among Moroccan youths. And although for most origin groups the number of offences (per 100 inhabitants) rapidly decreases as the age increases, among Antilleans this remains relatively high and only starts to decrease after the fortieth year.

We also looked at the recidivism at police level of suspects in 1999. It was checked whether, in the period 1999-2004, they came into contact with the police again (and were named as a suspect in a police report again)

and if so, how many times an official report was made against them on average. Sixtyfour percent of all 12 to 18 year olds and 49% of all 18 to 65 year olds reoffended in the period 1999-2004. Among 12 to 18 year olds the percentage of recidivists is highest among Moroccan youths. This also applies to the average number of times an official report was made against them in the period 1999-2004. Among adults the recidivism percentages of Antilleans and Moroccans do not differ greatly. However, the average number of times a person was named in a police report by the police is higher for Antilleans in the 18-65 age group.

Literatuur

Andersen RA.

Revisiting the behavioral model and access to medical care: does it matter?

Journal of Health and Social Behavior, jrg. 36, nr. 1, 1995, pp. 1-10

Bakker, B.F.M.

Doen wat je belooft? In: Leo Engberts, Frank Linder, Frank Bastiaans (red.), *Sociale Samenhang in Beeld, het SSB nu en straks*

Voorburg/Heerlen, CBS, pp. 9-20

Becker, G. S.

Human Capital.

New York, 1964

Becker, G.S., B.R. Chiswick

Education and the Distribution of Earnings

The American Economic Review, jrg. 56, 1966, pp. 358-369

Berg, M.N. van den, J. de Boom, W.H.A. Hofman

Studeren in het wetenschappelijk onderwijs

Rotterdam, RISBO, 2001

Berry, J.W.

Acculturation and adaptation: An overview. In: A-M. Bouvy et al (eds).

Journeys into Cross Cultural Psychology

Amsterdam, Swets & Zeitlinger, 1994, pp. 129-141

Bijl, R.V., A. Zorlu, A.S. van Rijn, R.P.W. Jennissen, M.Blom

Integratiekaart 2005. De maatschappelijke integratie van migranten in de tijd gevolgd: trend- en cohortanalyses

Den Haag: WODC/CBS, 2005

Blom, M., J. Oudhof, R.V. Bijl, B.F.M. Bakker (red.)

Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken

Den Haag, Ministerie van Justitie-WODC/CBS, 2005

Cahier, nr. 2005-2

Bolt, G.

Over spreidingsbeleid en drijfzand

Migrantenstudies, jrg. 20, nr. 2, 2004, pp. 60-73

Boxman, E.W.

Contacten en Carrière: een empirisch-theoretisch onderzoek naar de relatie tussen sociale netwerken en arbeidsmarktposities

Utrechts, ICS, 1992

Bruijnzeels M.

De multiculturele huisartspraktijk

Migrantenstudies, 2001, nr. 2, pp. 72-83

Burt, R.S.

Structural holes: the social structure of competition

Harvard university Press, 1992

Burt, R.S.

Structural holes and good ideas

American Journal of Sociology, jrg. 110, 2004, pp. 349-399

Cardol M, L. van Dijk, J.D. de Jong, D.H. de Bakker, G.P. Westert

Huisartsenzorg: wat doet de poortwachter?

Nivel/RIVM, Utrecht/Bilthoven, 2004

CBS

Potentiële voortijdig schoolverlaters vanuit het voortgezet onderwijs, 2003/04

Voorburg/Heerlen, CBS, 2006

CBS

Jaarboek onderwijs in cijfers 2007

Voorburg/Heerlen, CBS, 2007

CBS

Werkloosheid allochtonen daalt licht

Persbericht, 30 januari 2007.

Voorburg/Heerlen, CBS, 2007

Chiswick, B.R., Y.L. Lee, P.W. Miller

Immigrants' language skills: the Australian experience in a longitudinal survey

International Migration Review, jrg. 38, nr. 2, 2004, pp. 611-654

College van procureurs-generaal

Aanwijzing afloopberichten politieregisters

Staatscourant, nr. 137, 1999, p. 10

Connor, H., C. Tyers, T. Modood, J. Hillage

Why the difference? A closer look higher education minority ethnic students and graduates

Brighton, Institute for Employment Studies, 2004

Crul, M., H. Vermeulen

Immigration, Education the Turkish Second Generation in Five European Nations: A Comparative Study

Paper for the Luxembourg LIS/Maxwell Immigration conference, 2004

Crul, M., R. Wolff

Talent gewonnen. Talent verspild? Een kwantitatief onderzoek naar de doorstroom van allochtone studenten in het hoger onderwijs 1997-2001

Utrecht, ECHO, 2002

Dagevos, J.

Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland

Den Haag, WRR, 2001

Dagevos, J.

Het SSB en het zicht op de integratie van minderheden. Of: waarom surveygegevens onontbeerlijk blijven. In: CBS, *Sociale Samenhang in Beeld, het SSB nu en straks*

Den Haag, CBS, 2006, pp. 41-50

Dagevos, J., M. Gijsberts, C. van Praag (red.)*Rapportage minderheden 2003*

Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2003

Depuydt, A., J. Deklerck*'Re-ligare' als antwoord op 'de-linquentie'. Aanzet tot een ethische, contextuele en ecologische criminologie*

Katholieke Universiteit Leuven, 2005 (proefschrift)

Devillé W, E. Uiters, G. Westert, P. GroenewegenPerceived health and consultation of GPs among ethnic minorities compared to the general population in the Netherlands. In: G.P. Westert, L. Jabaaij, F.G. Schellevis (red.), *Morbidity, performance and quality in primary care. Dutch general practice on stage*

Oxon (UK), Radcliffe Publishing Ltd, 2006, pp. 85-96

Dijk, L. vanPrescription in Dutch general practice. In: G.P. Westert, L. Jabaaij, F.G. Schellevis (red.), *Morbidity, performance and quality in primary care. Dutch general practice on stage*

Oxon (UK), Radcliffe Publishing Ltd, 2006, pp. 115-124

Driessen, F.M.H.M., B.G.M. Völker, H.M. op den Kamp, A.M.C. Roest, en R.J.M. Moolenaar*Zeg me wie je vrienden zijn: Allochtone jongeren en criminaliteit*

Zeist, Kerckebosch, 2002

Dronkers, J., P.M. de GraagOuders en het onderwijs van hun kinderen. In: J. Dronkers, W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*

Assen, Van Gorcum, 1995, pp. 46-66

Dronkers, J., W.C. Ultee (red.)*Verschuivende ongelijkheid in Nederland*

Assen, Van Gorcum, 1995

Ehrlich, I.On the relation between education and crime. In: F.T. Juster (red.), *Education, youth and human behaviour*

New York, McGraw-Hill Book Company, 1975, pp. 313-337

Emmett, I., H.A. de Miranda, F.J. Nieuwenhuis, C.Y. Sikkema, W.A.C. van Tilburg*Landelijke criminaliteitskaart 2005. Een analyse van misdrijven en verdachten*

Zoetermeer, KLPD-DNRI, 2006

Entzinger, H., R. Biezeveld*Benchmarking in immigrant integration. Report to the European Commission*

Rotterdam, Erasmus Universiteit/ERCOMER, 2003

Ester, P., M. Kerckhofs

Knap maar Karig. Naar een wetenschappelijk en beleidsmatig betekenisvol SSB. In: CBS, *Sociale Samenhang in Beeld, het SSB nu en straks*
Den Haag, CBS, 2006, pp. 87-95

Farrington, D.P.

Age and Crime
Crime and Justice, jrg. 7, 1986, pp. 189-250

Flap, H., B. Bulder, B.G.M. Völker

Intra-organizational Networks and Performance: A Review
Computational & Mathematical Organization Theory, jrg. 4, nr. 2, 1998,
pp. 109-147

Gallipoli, G., G.Fella

Education and crime over the life cycle
London, University College, 2006

Gang, I., F. Zimmermann

Is child like parent? Educational attainment and ethnic origin
Journal of Human Resources, jrg. 35, nr. 3, 2000, pp. 550-569

Garssen, J.

Demografische ontwikkelingen in Nederland. In: N. van Nimwegen,
I. Esveldt (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006*
Werkverband Periodieke Rapportage Bevolkingsvraagstukken
Den Haag, NIDI, 2006a, pp. 89-118

Garssen, J.

Minder allochtone tienermoeders
Webmagazine, 4 september 2006
Voorburg/Heerlen, CBS, 2006b

Garssen, J., C. van Duin

Bevolkingsprognose 2006-2050: belangrijkste uitkomsten
Bevolkingstrends, jrg. 54, nr. 4, 2006, pp. 85-92

Garssen, J., H. Nicolaas

Recente trends in de vruchtbaarheid van niet-westerse allochtonen
Bevolkingstrends, jrg. 54, nr. 1, 2006, pp. 15-31

Garssen, J., V. Bos, A. Kunst, A. van der Meulen

Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen
Bevolkingstrends, jrg. 51, nr. 3, 2003, pp. 12-27

Gary S. Becker, Barry R. Chiswick

Education and the Distribution of Earnings
The American Economic Review, jrg. 56, 1966, pp. 358-369

Gijsberts, M.

Minderheden in het basisonderwijs. In: J. Dagevos, M. Gijsberts,
C. van Praag (red.), *Rapportage Minderheden 2003*
Den Haag, SCP, 2003, pp. 63-109

Gijsberts, M., J. Dagevos

Uit elkaars buurt: de invloed van etnische concentratie op integratie en beeldvorming

Den Haag, SCP, 2005

Gijsberts, M., M. Hartgers

Minderheden in het onderwijs. In: SCP/WODC/CBS (red.), *Jaarrapport Integratie 2005*

Den Haag: SCP/WODC/CBS, 2005, pp. 57-80

Gruijter, de M., S. ter Woerds

Kansen en belemmeringen bij maatschappelijke participatie van hoger opgeleide vrouwelijke vluchtelingen

Utrecht, Verwey-Jonker Instituut, 2005

Haks, K., L.M. de Bruijne, E.S. Quak, E.J.C. van Ameijden

Veranderingen in etnische gezondheidsverschillen in de stad Utrecht in de periode 1995-2003

TSG, jrg. 85, nr. 1, 2007, pp. 16-22

Halt Nederland

Jaarcijfers 2005 Halt-sector

Breda, Koninklijke drukkerij Broese & Peereboom, 2006

Harmsen JAM.

When culture meets in medical practice

Rotterdam, Erasmus Universiteit, 2003 (proefschrift)

Heide, van der K., T. van Miltenburg

Leerrechten en studierendement in het hoger onderwijs

Sociaal-economische trends, 2006, nr. 3, pp. 18-23

Heiden-Attema, A., M.W. Bol

Moelijke jeugd. Risico en protectieve factoren en de ontwikkeling van delinquent gedrag in een groep risicojongeren

Den Haag, Ministerie van Justitie-WODC, 2000

Reeks Onderzoek en beleid, nr. 183

Herweijer, L.

Voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en hoger onderwijs. In:

J. Dagevos, M. Gijsberts, C. van Praag (red.), *Rapportage Minderheden 2003*

Den Haag, SCP, 2003, pp. 111-142

Hirschi, T.

Causes of delinquency

Berkeley en Los Angeles, University of California Press, 1969

Hollander, A.E.M. de, N. Hoeymans, J.M. Melse, J.A.M. van Oers, J.J. Polder (red.)

Zorg voor gezondheid. Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2006.

Bohn Stafleu Van Loghum, RIVM: Bilthoven, 2006.

Honoré, B.E., E. Tamar

Bounds on parameters in panel dynamic discrete choice models

Econometrica, jrg. 74, nr. 3, 2006, pp. 611-629

Hooghiemstra, E.

Trouwen over de grens: achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland

Den Haag, SCP, 2003

Hop, P., U. de Jong, M. van Leeuwen, I. Overtoom, J. Roeleveld

Deelname aan hoger onderwijs. Deel 3. Studiekeuze en studiemotieven van leerlingen in het voortgezet onderwijs en eerstejaars studenten cohort 1997/98

Amsterdam, SEO/SCO Kohnstamm Instituut, 1999

Jennissen, R.P.W.

Macro-economic determinants of international migration in Europe

Amsterdam, Dutch University Press, 2004

Jennissen, R.P.W., M. Blom

Allochtone en autochtone verdachten van verschillende delicttypen nader bekeken

Den Haag, Ministerie van Justitie-WODC/CBS, 2007

Cahier, nr. 2007-1

Junger-Tas, J.

Criminaliteit en leeftijd

Justitiële Verkenningen, jrg. 18, nr. 3, 1992, pp. 66-89

Kao, G., J.S. Thompson

Racial and ethnic stratification in educational achievement and attainment

Annual review of sociology, jrg. 29, 2003, pp. 417-442

Kawachi, I., B.P. Kennedy, R. Glass

Social capital and self-rated health: A contextual analysis

American Journal of Public Health, jrg. 89, nr. 8, 1999, pp. 1187-1193

Kooiker, S.

Geneesmiddelen en de consumptiegeïgtheid onder de bevolking van de bevolking. In: H. Timmerman, Van den Bergh Jeths A (red.).

Geneesmiddelen nu en in de toekomst. Volksgezondheid Toekomst Verkenning. Achtergrondstudie

Bilthoven, RIVM, 2002, pp. 543-553

Kralingen, E. van

Niet-westerse allochtonen in het voltijd hoger onderwijs

Bevolkingstrends, jrg. 51, nr. 2, 2003, pp. 50-53

Kulu-Glasgow, I., F.L. Leeuw, E. Uiters, R.V. Bijl

Integratiebeleid rijksoverheid onderzocht: Een synthese van resultaten uit evaluatie- en monitoringonderzoek

Den Haag, WODC, 2003-2006 (in druk)

Laan Bouma-Doff, van der W.*De buurt als belemmering?*

Assen,. Van Gorcum, 2005

Latten, J., H. Nicolaas, K. Wittebrood

Concentratie allochtonen toegenomen

Bevolkingstrends, jrg.53, nr. 3, 2005, pp. 90-95**Leeuw, F.L.**Over onderzoek naar criminaliteit en de waarde van het sociaal statistisch bestand: een analyse in 8 punten, *Sociale Samenhang in beeld: het SSB nu en straks*

Den Haag, CBS, 2006, pp. 21-35

Levels, M., J. Dronkers, G. Kraaykamp

Het belang van herkomst en bestemming voor de schoolprestaties van immigranten. Een crossnationale vergelijking

Allochtonen in Nederland in Internationaal Perspectief, 2006, p. 137**Li, P.S.**

Social capital and economic outcomes for immigrants

Journal of International Migration and Integration, jrg. 5, nr. 2, 2004, pp. 171-190**Lindert, H van, M. Droomers, G.P. Westert***Een kwestie van verschil: verschillen in zelf-gerapporteerde leefstijl, gezondheid en zorggebruik*

Utrecht/Bilthoven, Nivel/RIVM, 2004

Lindert, H van, R. Friele, H. Sixma*Wat vinden migranten belangrijk in de huisartsenzorg? De verlanglijst van migranten*

Utrecht, Nivel, 2000

Mare, R.D.

Change and stability in educational stratification

American Sociological Review, jrg. 46, nr. 1, 1981, pp. 72-87**Masson, C.N., M.J.A.M. Verkuyten**

Etnische groepsvoorkeuren onder Nederlandse jongeren: Het belang van vooroordeel, etnische identiteit, mate van contact en schoolkenmerken

Pedagogisch Tijdschrift, jrg. 17, nr. 1, 1992, pp. 42-53**Mathers, C.D., D.J. Schofield**

The health consequences of unemployment: The evidence

The Medical Journal of Australia, jrg. 168, nr. 4, 1998, pp. 178-185**Mincer, J.**

Investment in Human Capital and Personal Income Distribution

The Journal of Political Economy, jrg. 66, 1958, p. 281**Monden, C.W.S.***Education, inequality and health. The impact of partners and the life course*

Amsterdam, Thela Thesis, 2003

Mulder, C.H.

Het ouder-kindbestand van het SSB. In: CBS, *Sociale Samenhang in Beeld, het SSB nu en straks*
Den Haag, CBS, 2006, pp. 183-189

Nicolaas, H., A. Sprangers

Immigreren voor het gezin, als vluchteling of om te werken
Demos, jrg. 18, nr. 4, 2002, pp. 29-32

Ostendorf, W., S. Musterd

Segregatie en integratie. Feiten en visies. In: P. Brassé, H. Krijnen (red.), *Gescheiden of gemengd. Een verkenning van etnische concentratie op school en in de wijk*
Utrecht, Forum, 2005, pp. 77-93

Penninx, R.

Integration of Migrants; economic, social, cultural and political dimensions. Background paper for the session on: International migration: promoting management and integration
European Population Forum 2004: Population Challenges and Policy Responses

Portes, A.

Social Capital: Its Origins and applications in Modern Sociology
Annual Review of Sociology, jrg. 24, 1998, pp. 1-24

Portes, A., M. Zhou

The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants
Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 530, 1993, pp. 74-96

Razum O, H. Zeeb, S. Rohrmann

The 'healthy migrant effect'- not merely a fallacy of inaccurate denominator figures
International Journal of Epidemiology, jrg. 29, 2000, pp. 191-192

Rijn, A.S. van, A. Zorlu, R.V. Bijl, B.F.M. Bakker

De ontwikkeling van een Integratiekaart
Den Haag, WODC/CBS, 2004

Scheppers E, E. van Dongen, J. Dekker, J. Geertzen, J. Dekker

Potential barriers to the use of health services among ethnic minorities: a review
Family Practice, jrg. 23, 2006, pp. 325-348

SCP/WODC/CBS

Jaarrapport Integratie 2005
Den Haag, SCP, 2005

SCP/WODC/CBS

Jaarrapport Integratie 2006
Den Haag, SCP/WODC/CBS, 2006

Snel, E.

In de fuik. Turken en Marokkanen in de WAO
Utrecht, Verwey-Jonker Instituut, 2002

Snel, E., F. Linder en R. Manna

Allochtonen en werkhervatting vanuit de WAO. In: J. Veenman, *Nieuwe ongelijkheden op de transitionele arbeidsmarkt*
Amsterdam, Aksant, 2006, pp. 89-125

Souza Briggs, X. de

Social Capital and Segregation: Race, Connections, and Inequality in America.
KSG Working paper no. RWP02-011, 2002

Stronks K.

Migratie, acculturatie en gezondheid: een overzicht van de belangrijkste onderzoeksthema's. Onderzoeksprogramma Cultuur en Gezondheid
Den Haag, NWO/zon, 1998, pp. 1-33

Stronks K., A.C. Ravelli, S.A. Reijneveld

Immigrants in the Netherlands: equal access for equal needs?
Journal of Epidemiology and Community Health, jrg. 55, 2001, pp. 701-707

Tesser, P.T.M.

Rapportage minderheden 1995. Concentratie en segregatie
Rijswijk/Den Haag, SCP/VUGA, 1995

TK

Integratiebeleid Etnische Minderheden
Tweede Kamer, vergaderjaar 1998/1999, 26 426, nrs. 1-2

TK

Onderzoek Integratiebeleid
Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 28 689, nr. 17

TK

Rapportage Integratiebeleid Etnische Minderheden 2003
Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 29 203, nr. 1

TK

Jaarnota Integratiebeleid 2006
Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30 810, nrs. 1-2

Tubergen, F.A. van

The integration of immigrants in cross-national perspective
Utrecht, Universiteit Utrecht, 2005 (proefschrift)

Uiters E, W.L. Devillé, M. Foets, P.P. Groenewegen

Use of health care services by ethnic minorities in The Netherlands: do patterns differ?
European Journal of Public Health, jrg. 16, nr. 4, 2006a, pp. 388-393

Uiters E, L. van Dijk, W. Devillé, M. Foets, P. Spreeuwenberg, P.P. Groenewegen

Ethnic minorities and prescription medication; concordance between self-reports and medical records
BMC Health Service Research, jrg. 6, 2006b, p. 115

Urbanus-van Laar, J.J.N.

Ethnic inequalities in quality of care for children in the Netherlands
Universiteit van Amsterdam, 2007 (proefschrift)

Veldboer, L., J.W. Duyvendak

Wonen en integratiebeleid: een gemengd beeld
Sociologische Gids, jrg. 51, nr. 1, 2004, pp. 36-52

Verheij R.A.

Urban-rural variations in health care
Utrecht, Nivel, 1999 (proefschrift)

Verheij, R, J. van der Zee

Collecting information in general practice: 'just by pressing a single button'? In: G.P. Westert, L. Jabaaij, F.G. Schellevis (red.), *Morbidity, performance and quality in primary care. Dutch general practice on stage*
Oxon (UK), Radcliffe Publishing Ltd, 2006a, pp. 265-272

Verheij, R.A., J.H.M. te Brake, H. Abrahamse, H. van den Hoogen, J. Braspenning, L. Jabaaij, T. van Althuis

Landelijk Informatienetwerk Huisartsenzorg. Feiten en cijfers over huisartsenzorg in Nederland
Utrecht/Nijmegen, NIVEL/WOK
www.LINH.nl (geraadpleegd 1 februari 2007)

Verschuren, L.

AOW-aanspraken: de consequenties van een opbouwverzekering
Sociaal-economische trends, 2006, nr. 2, pp. 38-43

Verweij, G.C.G., A. de Bruin, S.J.M. de Ree, J.W.P.F. Kardaun

Ziekenhuisopnamen naar herkomstgroepering en diagnose, 1995-2001
Bevolkingstrends, 2004, nr. 3, pp. 97-121

Visser, M.

Schoolkeuzeprocedure, kwaliteit en kwaliteitszorg: Een project onderwijsvernieuwing in Amsterdam, 1994-2001
Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, 2003

Vluchtelingenwerk Nederland

Kansen bieden voor eigen verantwoordelijkheid: Wegwijzer voor de integratie van vluchtelingen in Nederland
Amsterdam, Vluchtelingenwerk, 2004

Wageveld, M.C.C.

Hoe het netwerk werkt. Een onderzoek naar de betekenis van sociaal kapitaal voor de uitstroom uit de WAO
Rotterdam, 2003 (scriptie)

Weide, M.

Gezondheidszorg in de multiculturele samenleving; een overzicht van onderzoek naar de toegankelijkheid en kwaliteit van zorg voor migranten

Paper Onderzoeksprogramma Cultuur en Gezondheid

Den Haag, NWO/Zon, 1998

Weide, M., M. Foets

Migranten en de huisarts. bevindingen uit twaalf onderzoeken in kaart

Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg, jrg. 75, 1997, pp. 4-12

Weide, M.G., M. Foets M

Contacten van migranten in de Nederlandse huisartspraktijk

Huisarts Wet, 1998, 41, pp. 179-83

WHO

Collaborating Centre for Drug Statistics Methodology

www.whocc.no/atcddd/ (geraadpleegd 15 januari 2007)

Wolff, R., M. Crul

Blijvers en uitvallers in het hoger onderwijs. Een kwalitatief onderzoek naar de sociale en academische integratie van allochtone studenten

Utrecht, ECHO, 2003

Zorlu, A., J. Hartog, A. Sprangers, H. Nicolaas

Retourmigratiegedrag van recente immigranten

Economisch Statistische Berichten, 20 augustus 2004, pp. 402-404

Bijlage 1

Privacybewaking CBS

Het CBS stelt statistische gegevens samen uit een groot aantal verschillende registratieve bronnen en enquêtes waarin privacygevoelig materiaal voorkomt. Daarom besteedt het CBS veel aandacht aan de beveiliging van deze gegevens. Dit is bij gegevens over kwetsbare bevolkingsgroepen als allochtonen wellicht nog belangrijker dan gewoonlijk. In de wet op het Centraal bureau voor de statistiek van 20 november 2003 is verankerd dat alle administratieve, technische en logistieke maatregelen zijn genomen die voor de bescherming van vertrouwelijke gegevens noodzakelijk is. De belangrijkste maatregelen zijn:

- De gebouwen van het CBS zijn alleen toegankelijk voor mensen die daartoe bevoegd zijn. Dit is geregeld door het uitgeven van toegangspassen en bewakingspersoneel dat toeziet op de juiste toepassing hiervan. Bezoekers van het CBS-gebouw die geen toegangspas hebben worden door CBS'ers bij de ingang opgehaald en na afloop van het bezoek ook weer teruggebracht.
- Het computernetwerk is afgesloten van het Internet, zodat het niet mogelijk is om in het netwerk van het CBS in te breken.
- De medewerkers van het CBS die met individuele gegevens werken hebben allen een verklaring ondertekend waarin zij plechtig beloven dat zij de vertrouwelijkheid van de gegevens niet zullen schenden. Indien zij dat toch doen kan dat per direct ontslag betekenen.
- Als een bron met statistische gegevens het CBS bereikt worden deze eerst gesplitst in de direct identificerende gegevens (zoals softnummer, A-nummer, geboortedatum, geslacht, postcode, huisnummer) en de overige statistisch inhoudelijke gegevens. De mensen die zich bezig houden met het koppelen van de gegevens hebben alleen toegang tot de direct identificerende gegevens om koppelsleutels toe te kennen. Deze koppelsleutels zijn betekenisloze willekeurige nummers die alleen voor intern CBS-gebruik zijn bedoeld. Omdat alle bronnen voorzien worden van deze koppelsleutel, is het mogelijk om bronnen onderling aan elkaar te koppelen.
- De mensen die de statistische gegevens analyseren en daaruit overzichten samenstellen hebben alleen toegang tot de statistisch inhoudelijke gegevens en ook alleen die gegevens die ze voor hun eigen werk nodig hebben. Dit is geregeld door een systeem van autorisaties waarin de toegangsrechten voor medewerkers zijn vastgelegd. Dit betekent dat zij niet de beschikking hebben over de direct identificerende gegevens.
- Om te voorkomen dat individuele gegevens via de e-mail naar derden worden gezonden, hebben mensen die met privacygevoelige gegevens werken geen rechten om bestanden in hun e-mail te verzenden.

Bijlage 2

Databronnen van de Integratiekaart

Het Sociaal Statistisch Bestand (SSB)

In het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) zijn diverse registers (onder andere van de Belastingdienst, uitkeringsinstanties, Informatie Beheersgroep) per individu gekoppeld aan de Gemeentelijke Basisadministratie Persoonsgegevens (GBA). Het SSB biedt, dankzij deze koppeling, individuele gegevens van alle geregistreerde inwoners van Nederland over o.a. demografische kenmerken van personen en huishoudens, werk, uitkeringen en inkomen. Op basis van de kenmerken uit de GBA, die onderdeel uitmaakt van het SSB, wordt de herkomstgroepering (onderscheid naar autochtonen en allochtonen eerste of tweede generatie) vastgesteld. Omdat de verschillende jaargangen ook onderling gekoppeld zijn, ontstaan mogelijkheden voor het longitudinaal volgen van mensen in de verschillende registers. Naast deze registraties worden persoonsenquêtes aan het SSB gekoppeld, zodat ontbrekende gegevens op steekproefbasis kunnen worden toegevoegd. We hebben in onze analyses gebruikgemaakt van de SSB-jaargangen 1999-2004.

Aan het gebruik van registergegevens kleven voor- en nadelen. Weliswaar zijn registers in het algemeen integraal, treden er daarom geen steekproeffouten op en is er geen probleem met selectieve non-respons, maar de kwaliteit van de administratieve informatie is niet altijd voldoende. Daarnaast zijn niet alle theoretisch gewenste variabelen op basis van registerinformatie te operationaliseren. De kwaliteit van de informatie wordt binnen het SSB vergroot door de gegevens die afkomstig zijn uit verschillende bronnen met elkaar te vergelijken. Daardoor worden fouten opgespoord, die vervolgens worden gecorrigeerd.

De door ons gebruikte SSB-gegevens geven in het algemeen steeds de situatie weer van personen behorende tot de bevolking van Nederland op een vaste dag in het betreffende jaar, namelijk de laatste vrijdag van september.

Bevolkingsstatistieken

Het CBS stelt demografische informatie samen over de ruim 16 miljoen in Nederland geregistreerde personen. Het gaat hierbij om de omvang van de bevolking (op een bepaald tijdstip) en haar samenstelling naar verschillende demografische kenmerken (zoals samenstelling naar leeftijd, geslacht, burgerlijke staat en herkomst).

Daarnaast beschrijft het de veranderingen die van jaar tot jaar optreden in de bevolkingsomvang en bevolkingsamenstelling. Hierbij valt te denken aan toestroom van immigranten en uitstroom van emigranten maar uiteraard ook aan geboorte en sterfte in Nederland.

De gegevens van de bevolkingsstatistieken van het CBS zijn gebaseerd op informatie die het CBS ontvangt uit de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA). Deze gegevens hebben betrekking op alle perso-

nen die in GBA zijn opgenomen (de 'de jure' bevolking). In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woonachtig is, opgenomen in de basisadministratie van de gemeente waar de nachtrust hoofdzakelijk wordt genoten (woongemeente). Personen die 'de jure' tot de bevolking van Nederland behoren, maar voor wie geen vaste woonplaats valt aan te wijzen, zijn opgenomen in de basisadministratie van de gemeente 's-Gravenhage. De informatie die het CBS ontvangt is niet in alle gevallen volledig. In die gevallen maakt het CBS een schatting van de ontbrekende gegevens.

Enquête Beroepsbevolking (EBB)

De EBB is een steekproefonderzoek van het CBS onder personen die in Nederland wonen, met uitzondering van personen in inrichtingen, instellingen en tehuizen (institutionele bevolking). Voor de EBB wordt elk jaar een steekproef getrokken van ongeveer 1 procent van de Nederlandse bevolking. In de EBB wordt informatie verzameld over de arbeidsmarktpositie van personen van 15 jaar en ouder. Op basis daarvan wordt de omvang van de werkzame en de werkloze beroepsbevolking berekend. De werkzame beroepsbevolking bestaat uit personen die ten minste 12 uur per week werken. De netto arbeidsparticipatie is de werkzame beroepsbevolking in procenten van de bevolking. De werkloze beroepsbevolking omvat personen die werk hebben aanvaard waardoor ze ten minste 12 uur per week gaan werken, of personen die verklaren ten minste 12 uur per week te willen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ontplooiën om werk voor ten minste 12 uur per week te vinden. Hoewel de EBB een grote enquête is, blijft het toch een steekproefonderzoek en hebben de uitkomsten om die reden een onnauwkeurigheidsmarge. Alleen uit grote veranderingen of uit veranderingen die zich gedurende een langere periode aftekenen, mogen conclusies worden getrokken over de tendens van de werkloosheid en de werkgelegenheid.

Onderwijsstatistieken

De gegevens over de leerlingen in het onderwijs zijn gebaseerd op de jaarlijkse tellingen van de betrokken ministeries en de Informatie Beheer Groep (IB-Groep). De teldatum is 1 oktober. De gegevens over het schooljaar 2004/05 hebben bijvoorbeeld betrekking op de situatie op 1 oktober 2004. De gegevens over de leeftijd van de leerlingen werden door het CBS voorheen bij scholen verzameld, maar vanaf het schooljaar 2003/04 zijn de leeftijdsgegevens afkomstig van de IB-Groep en het ministerie van LNV m.u.v. het praktijkonderwijs. De gegevens over geslaagden in het voortgezet onderwijs 2004/05 zijn eveneens gebaseerd op gegevens afkomstig van de IB-Groep. Tot en met het schooljaar 2002/03 waren gegevens over geslaag-

den beschikbaar via de Ministeries van OCW en LNV. De gegevens over de geslaagden in het voortgezet onderwijs beschrijven de situatie aan het einde van een schooljaar. Het aantal geslaagden betreft het aantal geslaagden voor de reguliere eindexamens. Vanaf het schooljaar 2003/04 ontbreken van enkele scholen, of onderdelen daarvan, het aantal geslaagde leerlingen.

De gegevens over de Eindtoets Basisonderwijs van Cito

De Eindtoets Basisonderwijs is een leervorderingstoets die elk jaar wordt afgenomen aan leerlingen in groep 8 van het basisonderwijs. Een leervorderingstoets meet wat een leerling in vergelijking met andere leerlingen in acht jaar basisonderwijs geleerd heeft. Daarnaast zeggen leervorderingen iets over de kansen op succes in de verschillende typen van het voortgezet onderwijs.

Deelname aan de Eindtoets Basisonderwijs is niet verplicht. Sommige scholen doen in zijn geheel niet mee aan deze Eindtoets, terwijl andere scholen een deel van de leerlingen niet mee laat doen. De gegevens over de Eindtoets Basisonderwijs 2005 zijn afkomstig van Cito. In 2005 is de Eindtoets Basisonderwijs afgenomen aan ruim 153.700 leerlingen. Het CBS heeft van Cito gegevens over de Eindtoets Basisonderwijs ontvangen voor ruim 144.000 van deze leerlingen. De gegevens van de overige leerlingen konden niet aan het CBS beschikbaar gesteld worden omdat een aantal scholen bezwaar heeft tegen de uitwisseling van hun schoolgegevens tussen Cito en CBS. Voor de bepaling van de herkomstgroepering van de leerlingen zijn de gegevens van Cito gekoppeld aan de GBA.

Centraal Register Vreemdelingen

Informatie over migratiemotieven van niet-Nederlandse immigranten is voor de periode tot en met 2003 ontleend aan het Centraal Register Vreemdelingen (CRV) van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) van het Ministerie van Justitie. Het CRV is een registratie met gegevens over alle in Nederland wonende niet-Nederlanders. De gegevens voor 2004 worden ontleend aan INDIS, het informatiesysteem van de IND. Van een aantal niet-Nederlandse immigranten is het verblijfsdoel niet bekend. Deze onbekende verblijfsdoelen houden voor recente jaren verband met nog niet afgeronde procedures voor het verkrijgen van een verblijfsvergunning. In deze gevallen is ervoor gekozen de verdeling van de bekende verblijfsdoelen toe te passen op de 'onbekenden'. Bij de hiertoe uitgevoerde imputatie is uitgegaan van de variabelen die het sterkst samenhangen met het verblijfsdoel, te weten geslacht, leeftijd, burgerlijke staat, vestigingsjaar en geboorteland. Ten slotte zijn de uitkomsten zoveel mogelijk consistent gemaakt met de totalen volgens de statistiek van de

buitenlandse migratie. In verband met het beschikbaar komen van nieuwe informatie kunnen de uitkomsten in lichte mate afwijken van eerder gepubliceerde uitkomsten.

Gegevens over zorggebruik

Analyses in het hoofdstuk over zorggebruik zijn gebaseerd op een koppeling van het Landelijk Informatie Netwerk Huisartsenzorg (LINH) aan de Gemeentelijke Basisadministratie persoonsgegevens (GBA), het geautomatiseerde persoonsregistratiesysteem van de gemeenten. De LINH is een netwerk van 85 geautomatiseerde huisartspraktijken met bijna 350.000 ingeschreven patiënten, dat o.a. informatie verschaft over medicijnvoorschriften en aantallen huisartscontacten. De gegevens zijn door het Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg, NIVEL beschikbaar gesteld voor gebruik in de Integratiekaart.

Het Herkenningsdienstsysteem (HKS)

Het Herkenningsdienstsysteem (HKS) is een landelijk dekkend systeem dat sinds 1986 door de politie gebruikt wordt om gegevens over verdachten te registreren. Tegen een verdachte kunnen in een jaar één of meerdere processen-verbaal zijn opgemaakt. Op zijn beurt kan een proces-verbaal weer meerdere delicten bevatten. Opgenomen worden personen tegen wie als verdachte proces-verbaal is opgemaakt. Het HKS bevat informatie over bijvoorbeeld het delict, maar ook persoonskenmerken van de verdachte als geboortedatum, geslacht, geboorteland en nationaliteit.

Voor de hier beschreven onderzoeksuitkomsten is gebruikgemaakt van HKS-gegevens die zijn gekoppeld aan het SSB.⁶¹ Een deel van de records wordt terecht niet gekoppeld, omdat in de HKS-gegevens bekend is dat ze een buitenlands woonadres hebben. Een deel van de records is vermoedelijk ten onrechte niet gekoppeld.

Onderzoek naar de selectiviteit van de koppeling laat zien dat de verdachten die niet gekoppeld konden worden op een aantal punten afwijken van de verdachten die wel gekoppeld konden worden. Met name 25-34-jarigen, personen geboren in voormalige Oostbloklanden, verdachten van wie het laatste proces-verbaal in de regio Amsterdam-Amstelland of Rotterdam-Rijnmond werd geregistreerd en volwassenen die voor het eerst met de politie in aanraking kwamen, konden relatief vaak niet worden gekoppeld. Dit betekent dat de mate waarin deze groepen met de politie in aanraking komen in dit onderzoek enigszins wordt onderschat.

61 Van alle verdachten in 2004 kon 86,3% aan het SSB gekoppeld worden.

WODC-rapporten

Om zo veel mogelijk belanghebbenden te informeren over de onderzoeksresultaten van het WODC wordt een beperkte oplage van de rapporten kosteloos verspreid onder functionarissen, werkgroepen en instellingen binnen en buiten het ministerie van Justitie. Dit gebeurt aan de hand van een verzendlijst die afhankelijk van het onderwerp van het rapport opgesteld wordt. De rapporten in de reeks Onderzoek en beleid (O&B) worden uitgegeven door Boom Juridische uitgevers en zijn voor belangstellenden die niet voor een kosteloos rapport in aanmerking komen, te bestellen bij Boom distributiecentrum, postbus 400, 7940 AK Meppel, tel.: 0522-23 75 55, via e-mail: bdc@bdc.boom.nl.

Een complete lijst van de WODC-rapporten is te vinden op de WODC-site (www.wodc.nl). Daar zijn ook de uitgebreide samenvattingen te vinden van alle vanaf 1997 verschenen WODC-rapporten. Volledige teksten van de rapporten (vanaf 1999) zullen met terugwerkende kracht op de WODC-site beschikbaar komen. Hieronder volgen de titelbeschrijvingen van de in 2002, 2003, 2004 en 2005 verschenen rapporten.

Kamphorst, P.A., G.J. Terlouw

Van vast naar mobiel; een evaluatie van het experiment met elektronisch huisarrest voor minderjarigen als modaliteit voor de voorlopige hechtenis
2002, O&B 195

Moolenaar, D.E.G., F.P. van Tulder, G.L.A.M. Huijbregts, W. van der Heide

Prognose van de sanctiecapaciteit tot en met 2006
2002, O&B 196

Bokhorst, R.J., C.H. de Kogel, C.F.M. van der Meij

Evaluatie van de Wet BOB; fase 1: de eerste praktijkervaringen met de Wet bijzondere opsporingsbevoegdheden
2002, O&B 197

Kleemans, E.R., M.E.I. Brienen, H.G. van de Bunt m.m.v.

R.F. Kouwenberg, G. Paulides, J. Barendsen

Georganiseerde criminaliteit in Nederland; tweede rapportage op basis van de WODC-monitor
2002, O&B 198

Voert, M. ter, J. Kuppens

Schijn van partijdigheid rechters
2002, O&B 199

Daalder, A.L.

Het bordeelverbod opgeheven; prostitutie in 2000-2001
2002, O&B 200

Klijn, A.

Naamrecht
2002, O&B 201

Kruissink, M., C. Verwers

Jeugdreclassering in de praktijk
2002, O&B 202

Eshuis, R.J.J.

Van rechtbank naar kanton; evaluatie van de competentiegrensverhoging voor civiele handelszaken in 1999

2002, O&B 203

Meijer, R.F., M. Grapendaal, M.M.J. van Ooyen, B.S.J. Wartna, M. Brouwers, A.A.M. Essers

Geregistreeerde drugcriminaliteit in cijfers; achtergrondstudie bij het Justitieonderdeel van de Nationale Drugmonitor: Jaarbericht 2002

2003, O&B 204

Tak, P.J.J.

The Dutch criminal justice system; organization and operation – second revised edition

2003, O&B 205

Kromhout, M., M. van San

Schimmige werelden; nieuwe etnische groepen en jeugdcriminaliteit

2003, O&B 206

Kogel, C.H. de, C. Verwers

De longstay afdeling van Veldzicht; een evaluatie

2003, O&B 207

Moolenaar, D.E.G., G.L.A.M. Huijbregts

Sanctiecapaciteit 2007; een beleidsneutrale prognose

2003, O&B 208

Eshuis, R.J.J.

Claims bij de rechtbank

2003, O&B 209

Combrink-Kuiters, L., E. Niemeyer, M. ter Voert m.m.v. N. Dijkhoff, M. van Gammeren-Zoetewij, J. Kuppens

Ruimte voor Mediation

2003, O&B 210

Heide, W. van der, A.Th.J. Eggen (red.)

Criminaliteit en rechtshandhaving 2001; Ontwikkelingen en samenhangen

2003, O&B 211

European Sourcebook

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2003

2003, O&B 212

Smit, P.R., F.P. van Tulder, R.F. Meijer, P.P.J. Groen

Het ophelderingspercentage nader beschouwd

2003, O&B 213

Dijksterhuis, B.M., M.J.G. Jacobs, W.M. de Jongste

De competentiegrens van enkelvoudige kamers in strafzaken

2003, O&B 214

Bunt, H.G. van de, C.R.A. van der Schroot

Prevention of Organised Crime

2003, O&B 215

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar*Bekenden van Justitie*

2004, O&B 216

Moolenaar, D.E.G., P.P.J. Groen, A.G. Mein, B.S.J. Wartna, M. Blom*Wegenverkeerswet 1994*

2004, O&B 217

Faber, W., A.A.A. van Nunen*Uit onverdachte bron*

2004, O&B 218

Velthoven, B.C.J. van, M.J. ter Voert m.m.v. M. van Gammeren-Zoetewij*Geschilbeslechtingdelta 2003; Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers*

2004, O&B 219

Leuw E., R.V. Bijl, A. Daalder*Pedoseksuele delinquentie; Een onderzoek naar prevalentie, toedracht en strafrechtelijke interventies*

2004, O&B 220

Leertouwer, E.C., G.L.A.M. Huijbregts*Sanctiecapaciteit 2008*

2004, O&B 221

Beijer, A., R.J. Bokhorst, M. Boone, C.H. Brants, J.M.W. Lindeman*De wet bijzondere opsporingsbevoegdheden – eindevaluatie*

2004, O&B 222

Moors, J.A., M.Y.W. von Bergh, S. Bogaerts, J.W.M.W. van Poppel,**A.M. van Kalmthout***Kiezen voor delen?*

2004, O&B 223

Adriaanse, J.A.A., N.J.H. Huls, J.G. Kuijl, P. Vos*Informele reorganisatie in het perspectief van surseance van betaling, WSNP en faillissement*

2004, O&B 224

Jong, P.O. de, M. Herweijer*Alle regels tellen*

2004, O&B 225

Kogel, C.H. de, C. Verwers, V.E. den Hartogh*'Blijvend delictgevaarlijk' – empirische schattingen en conceptuele verheldering*

2004, O&B 226

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar, M. Blom*Recidive 1997; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van volwassen en jeugdige daders*

2005, O&B 227

Wartna, B.S.J., N. Tollenaar, A.A.M. Essers*Door na de gevangenis; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive onder ex-gedetineerden*

2005, O&B 228

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, A.M. van der Laan

Jong vast; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-pupillen van justitiële jeuginrichtingen

2005, O&B 229

Wartna, B.S.J., S. el Harbachi, L.M. van der Knaap

Buiten behandeling; Een cijfermatig overzicht van de strafrechtelijke recidive van ex-terbeschikkinggestelden

2005, O&B 230

Lünnemann, K.D., M.Y. Bruinsma

Geweld binnen en buiten; Aard, omvang en daders van huiselijk en publiek geweld in Nederland

2005, O&B 231

Erp, J.G. van, M.D. van Ewijk

Werklast bestuurlijke boete; Determinanten van de werkbelasting in de bestuursrechtspiegling

2005, O&B 232

Broeksteeg, J.L.W., E.M.J. Hardy, S. Klosse, M.G.W.M. Peeters,

L.F.M. Verhey

Zicht op wetgevingskwaliteit; Onderzoek naar de wetgevingsadvisering van de Raad van State

2005, O&B 233

Gritter, E., G. Knigge, N.J.M. Kwakman

De WED op de helling; Een onderzoek naar de wenselijkheid de Wet op de economische delicten te herzien

2005, O&B 234

Rovers, G.B., E. de Vries Robbé

Interne criminaliteit in de logistieke sector

2005, O&B 235

Kogel, G.H. de, V.E. den Hartogh

Contraire beëindiging van de TBS-maatregel; Aantal, aard en verband met recidive

2005, O&B 236

Eggen, A.Th.J., W. van der Heide

Criminaliteit en rechtshandhaving 2004; Ontwikkelingen en samenhangen

2006, O&B 237

Bruin, D.E. de, C.J.M. Meijerman, F.R.J. Leenders, R.V. Braam

Verslingerd aan meer dan een spel; Een onderzoek naar de aard en omvang van kansspelproblematiek in Nederland

2006, O&B 238

Knaap, L.M. van der, L.T.J. Nijssen, S. Bogaerts

Geweld verslagen? Een studie naar de preventie van geweld in het publieke en semi-publieke domein

2006, O&B 239 (239a, Violence Defied?)

Kogel, C.H. de, M.H. Nagtegaal, E. Neven, G. Vervaeke

Gewelddadige delinquenten met een psychische stoornis
2006, O&B 240

Martin Killias, Marcelo Fernando Aebi, Kauko Aromaa, Bruno Aubusson de Cavarlay, Gordon Barclay, Beata Gruszczyńska, Hanns von Hofer, Vasilika Hysi, Jörg - Martin Jehle, Paul Smit, Cynthia Tavares

European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics
2006, O&B 241

Faure, M.M.G., C.A.R. Moerland

Griffierechten. Een vergelijkende beschrijving van griffierechten- en vergelijkbare stelsels in een aantal landen van de Europese Unie
2006, O&B 242

Sikkel, D., P.G.M. van der Heijden, G. van Gils

Methoden voor omvangschattingen van verborgen populaties, met name illegalen
2006, O&B 243

Ferwerda, H.B., I.M.G.G. van Leiden, N.A.M. Arts, A.R. Hauber

Halt: Het Alternatief? De effecten van Halt beschreven
2006, O&B 244

Laan, A.M. van der, M. Blom

Jeugd delinquentie: risico's en bescherming. Bevindingen uit de WODC Monitor Zelfgerapporteerde Jeugdcriminaliteit 2005
2006, O&B 245

Poot, C.J. de, E.W. Kruisbergen

Kringen rond de dader. Grootschalig DNA-onderzoek als instrument in de opsporing
2006, O&B 246

Ewijk, M.D. van, M.J. ter Voert

Trendrapportage Gerechtsdeurwaarders 2006. Toegankelijkheid, continuïteit en kwaliteit van de ambtelijke dienstverlening
2006, O&B 247

Sackers, H.J.B., B.A.M. van Stokkom, J.-P. Wils

Godslastering, discriminerende uitingen wegens godsdienst en haat-uitingen. Een inventariserende studie
2007, O&B 248

Daalder, A.L.,

Prostitutie in Nederland na opheffing van het bordeelverbod
2007, O&B 249

R.P.W. Jennissen (red.), J. Oudhof (red.),

Ontwikkelingen in de maatschappelijke participatie van allochtonen
2007, O&B 250